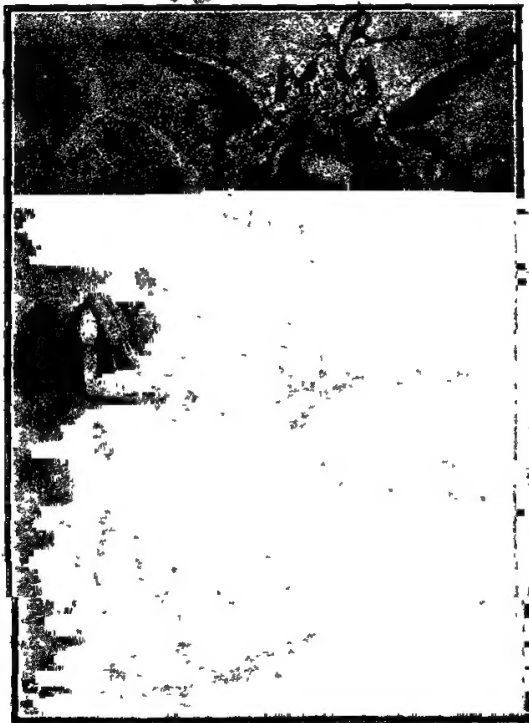

જરદાલુ.

સાચા પવિત્ર કથાર

(સાચા) સાચા પવિત્ર કથાર

૨૫
(સાચા) સાચા પવિત્ર કથાર કી. ૩. ૦-૦

એકસેખના કિરણ આજ્ઞામાં વિષનો વિહાર કે હંમ નહોતો. આજ્ઞામાં અરહે આજ્ઞામાં આ પ્રમાણે બેસી પડ્યા હતા. (પા. ૫૮)

આ ડીઆચો આજ્ઞા પ્રી પ્રેમમાં બાધો કે. રીચીરોડ-કૃમનાવાદ.

(વાંચો) સચિત્ર ધામીક પુસ્તકો.

નરસીંહ મહેતા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

મીરાંત્રાઈ ભાગ (૧-૨)

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

રામલીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

વીણવેણી ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

સતિ કૌપદી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

મહાલક્ષ્મી ભાગ ૧-૨ સપુણ

સચિત્ર કી. ૦-૧૦-૦

રાજ કુટુંબોરો ૧-૪-૦

રક્ષક કે ભક્ષક? ૦-૧૦-૦

સતિ સીતા સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પતિનારાયણ પુત્ર ૦-૧-૦

સત્યનારાયણની કથા ૦-૧-૦

સદગુણી વારાંજના ૦-૧૦-૦

ખત્રીસ પુતળીમાંની જુદી

જુદી આર્ત ૧-૧૦ ભાગ

સચિત્ર દરેકની કી. ૦-૮-૦

કામલના સચીત્ર ૦-૮-૦

સમાજનો શીકાર ૦-૧૦-૦

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને તાર

મતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ચિત્રોડનો કચ્છ કી. ૦-૧-૦

પ્રતાપી પ્રમિલા કી. ૧

રૂપિરાજનાં પદ કી. ૦

ચતુર સ્ત્રી વિલાસ ગરબાવળી

(લગનનાં ગીત સાથે) ૦-૮-૦

જુદમી જનતા યાને પરિવર્તન

સચીત્ર ૦-૧૦-૦

હિંદુ સંસાર સચીત્ર ૦-૧૦-૦

વર્ષની ચૂડેલ સચીત્ર ૦-૧-૦

રાજા હરિશ્ચંદ્ર હરોગીત

સચીત્ર ૦-૬-૦

રૂપોડાણા ભાગ ૧-૨

સચીત્ર દરેકના ૦-૬

પવિત્રકુમાર સચીત્ર ૦-૧-૦

પારસમણી ૧૬૨ પાનાં ૦-૮-૦

મોટી રૂપક પાનાં ૦-૧૦-

ભક્તશીરોમણી પાનાં ૧૬૨

કી. ૦-૧૦-૦

ઠેરી ઝવેરી ૦-૧૦-૦

એકજ પૈસા કી. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૮૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જી ૬૧૬૩

વિષય ૬-૩

II 1926 25/5/26

ॐ

જરદાલુ

—યાને—

—: વ્યક્તિ ત્રિપુટી :—

(એક ખુબના અત્યાચરની વાર્તા)

વિષ્ણુ,

શિવલાલ વિભુવન વાંઠાવદર.

માયા,

રણકાંઠલાલ ભાતીલાલ શાહ,
ગીરીશંકર—અમદાવાદ.

મુદ્રિત ૦-૧-૦

પ્રથમાવૃત્તિ.
પ્રત: ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૮૨
સને ૧૯૨૫

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૭૯૦

ધી " સુવર્ણકાશ " મિન્ડાગ પ્રેસમાં, પટેલ મુલ્યવંદનાથ
ત્રિકમલાલે છાપી કાળુપુર, ટક્યાળ-અમદાવાદ,

(સર્વાધિકાર પ્રકાશકાધિન)

જરદાલુ.

એક

એક ખ્યારના અત્યાચારની કથા.

અમ્હે બેઉ દોસ્તો હતા—જીવનન દોસ્તો હતા—હું જ્યોતિ અને પેલા જીવન સગા ભાઈઓથી વિશેષ હતા અને દુનિયા તાજીબ થતી કે આટલા હૃદની દોસ્તી કેમ હોઈ શકતી હશે. કોઈકેઈ તો મ્હારી ઇર્ષ્યા પણ કરતા, જો કે અમ્હે શ્રીમંત નહોતા તેમ

કોઈ પરિના પતિ નહોતા.

અને મ્હને પોતાને પણ આજે આશ્ચર્ય થાય છે કે આવી દોસ્તી કેમ થઈ હશે? અમ્હારી પંદર સત્તર વર્ષની ઉમ્મરે અમ્હે એક પબ્લીક રોડ ઉપર એકાએક ભેટયા હતા અને જોકે અમ્હે બન્ને તે વખતે નિર્ધન હતા તોપણ બન્નેમાં ઉત્સાહ, ફૂંકાફૂંક અને કાંઈક મહાન કરવાની આકાંક્ષા પ્રબળ હતી. એ એકજ બાબતે અમ્હને પરસ્પર એકબીજા અને બંનેનું હૃસ્ત મિલન કરાવી દોસ્તનાક સીલથી અમ્હને પવિત્ર કયા.

આજે તે વાતને વીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે. પણ તે નિસ્પૃહી, નિઃસ્વાર્થી, કૂદકા મારતી જુવાની વખતની સુલાકાતનો હર્ષ હું એક ધળ પલ્લુ વિસ્મરી શકતો નથી.

એ પછી અમ્હે તરતજ છુટા પડ્યા હતા. ખન્નેનો નિવાસ ગુજરાત અર્થે જુદા જુદા શહેરોમાં હતો. એ રૂઝમ્યાન અમે એક બીજાને માન અને માયાની ઉછળતી લાગણીના રંગથી રંગાયલા પત્રો લખતા અને હર્ષતા.

જીવન મ્હને વિદ્વાન અને પરગજુ માનતો અને મ્હારાં લખાણો અને કાર્યોની હિમાયત કરતાં ઘણી વખતે મ્હારા શત્રુઓથી લડવાનું પણ જોખમ ખેડતો. પોતે લાણી શક્યો નહિ કે તત્ત્વજ્ઞાન શિખી શક્યો નહિ તે માટે કોઈ વખતે પત્રમાં પસ્તાવો દર્શાવતો, જેના પ્રતિઉત્તરમાં હું ત્હને હિમ્મત આપવા લખતો.

“ભણતર કરતાં સહવાસથી માણસ વધારે બુદ્ધિશાળી અને પવિત્ર બની શકે છે.”

વર્ષો વિત્યા અને અમ્હે ઉભય એક નાટક મંડળીના બેડીઆ મેનેજરો નિમાયા. અમ્હારો પ્રેમ પણ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો હતો. પણ એટલામાં એક કમનસીબ બનાવ બન્યો, જેણે ખન્નેની જીંદગી ધુળધાણી કરી નાખી. તે બનાવ તે બીજો કોઈ નહિ પણ મીસ જરદાહ નામની એક કુમારિકાની પધરામણી હતી.

અહો ! તે ખુબ સુંદર દીવ્ય મૂર્તિ ! કેટલી મનહર
પણ તે છતાં કેટલી નિર્દોષ તેને મ્હોતના મ્હાંમાંથી મ્હે
અચાવેલી હોવાથી તે મ્હારા ઉપર ફિદા હતી. અને મ્હને
પોતાનો પ્રિયતમ બનાવવા ચાહતી હતી.

આવી ખુશખબર શું હું દીલોબન દોસ્ત જીવનથી
છુપાવી શકું ? મ્હે ત્હેને સઘળી વાત નિવેદન કરી અને
ત્હેના આશિર્વાદ સાંભળવા ઇચ્છ્યું. હા ! પણ ત્યાંજ મ્હારી
મૃત હતી.

અમ્હારા ત્રણેની સત્યાનાશી ત્યાંથીજ શરૂ થઈ, તેણે
મીસ જરદાલુને જોઈ હતી અને તે ત્હેને પોતાની બનાવવા
અંખતો હતો. પણ તે તેને ધુતકારી કાઢતી. આ બધી
વાત ત્હેણે મારાથી છુપાવી અને કૃત્રિમ હાસ્યથી મ્હને
મુખારકબાદી આપતાં કહ્યું :

“ દોસ્ત જયોતિ ! મીસ જરદાલુ ત્હેને પોતાનો પતિ
કરવા તૈયાર થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. ત્હારા
જેવો બુદ્ધિશાળી, પવિત્ર દીલનો અને પ્રેમી યુવાન ત્હેને
ખીજે કોણ મળવાનો હતો ? પરંતુ જો, હું તને એક
વ્યવહારની વાત કહું. લગ્નનું પરંપરા સુખ લોગવવું હોય
તો આર્થિક સાધન પુષ્કળ જોઈએ. હજી તું પગારદાર છે
કાંઈ સારી રકમ બચાવી શક્યો નથી. દુનિયામાં હમણાં
વર્તમાનપત્રો પુષ્કળ પ્રમાણમાં મહાર પડે છે ને ત્હેમાં ઘણા

સારો તડકો પડે છે. તું જો એકાદ વર્તમાનપત્ર કહાડે તો ઘણી સારી રકમ મેળવી શકે અને તે વડે ત્હારી માશુક સાથે સુખી જીવન વિતાવી શકે. મ્હાઈ માને તો એક વર્ષ માટે લગ્ન મોકુફ રાખ. અને જેમ અને તેમ સત્વર એક વર્તમાનપત્ર કહાડ, એક વર્ષમાં તો ત્હારી પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું થઈ જશે ને તું પોતે વિદ્વાન તેમજ સારો લેખક પણ છે, એટલે તંત્રી પણ શોધવો પડશે નહિ. ”

જીવન કોઈ દિવસ ખોટા ઇરાદાથી સલાહ આપી શકે એમ હું સ્વપ્નમાં પણ માનતો નહોતો. તેથી મ્હેં લાંબા વિચાર વગર-શ્રદ્ધાથીજ એ સલાહ કબુલ રાખી અને મુંબઈ તરફ ઉપડી ગયો. કારણ કે વર્તમાનપત્ર કહાડવાનું અનુકુળ સ્થળ મ્હને મુંબઈ લાગ્યું.

જતી વખતે હું મીસ જરદાલુને મળવા અને મ્હારો ઇરાદો જણાવવા ખુશી ન હતો, કારણ કે એકાએક મારા વિયોગથી ત્હને બહુ દુઃખ થશે એમ હું માનતો હતો. મ્હેં ત્હને મુંબઈથી પત્રથી ખબર આપવા નિશ્ચય કર્યો હતો.

વર્તમાનપત્રના ધંધામાં પૈસો રળવો એ મ્હારા મિત્રે કહ્યું હતું તેટલું સહેલું કામ ન હતું. બે મહીનામાં મ્હારા હાથમાંની અડધી મુદી ખર્ચાઈ ગઈ, એટલામાં મ્હારા લખાણોનો એક પ્રશંસક મિસ્ટર ગોવિન્દ એકાએક મ્હને મળ્યો. તે ઘણાં વર્ષોથી મુંબઈમાં ખંડોળા વેપાર ખેડતો.

હોવાથી માલદાર બની ગયો હતો, ત્હોને પદસાનો હિસા-
બજ ન હતો. મ્હને જોઈને તે ઘણો ખુશી થયો અને પોતાના
ઘેર લઈ જઈ મ્હાડ સ્વાગત પૂર પ્રેમથી કરવા લાગ્યો.
છેવટે મ્હારી હકીકત સાંભળ્યા બાદ ત્હણે મ્હને પોતાના
ચાલુ વ્યાપારમાં ચાર આની હિસ્સો નાખી આપવા કહી
ત્હોની સાથેજ કામ કરવા અને રહેવાના દરખાસ્ત કરી,
જે મ્હેં ઘણાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકારી. ને બીજા દિવસેજ
વર્તમાનપત્રનો ધંધો બંધ કરી નાખ્યો.

ગોવિન્દની મહેરબાનીથી મ્હને એક વર્ષમાં પંદર લાખ
રૂપિયા મળ્યા હા ! પણ મારી દીલોબનનું શું ? ત્હોનો
કંઈ પત્ર ? કાંઈ સમાચાર ?

ભગવાન-ભગવાન કરો !

શું ત્હે બદલાઈ ગઈ હશે ? અગર મરી ગઈ હશે ?

આટલી થોડી મુદ્દતમાં શું એમ થવું શક્ય છે ?

ખેર ! ચાલો સુરત જઈ તપાસ તો કરોએ ? હું તો
ઉપડ્યો. સુરતમાં પત્ર દેતાંજ પોલીસે મ્હને પકડ્યો અને
ઘેડીઓ ઠોકી દીધી.

“શું છે ભાઈ ?” ચકિત ચહેરે મેં પૂછ્યું.

ઉત્તર આપતાં ફૂર આંખ ફરી ઈન્સ્પેક્ટર બોલ્યો :

“નિર્દોષ મીસ જરફાલુનું ખુન કરીને વળી ‘શું છે
ભાઈ ?’ કહે છે કે ?”

“ ખુન ? મીસ જરદાલુનું ખુન ? મહારી દીલદાર ત્યારે શું આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગઈ છે ? ” અને હું તેજ ક્ષણે જમીનપર પટકાઈ પડ્યો.

હું બ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મહેને પોતાને જ સમક્ષ ઉભેલો જોયો. કોર્ટમાં તમાચગીરોની મોટી મેદની જામી હતી. તે વચ્ચે મહેં મહારા મિત્ર જીવનને પણ જોયો. મહેને કાંઈક હિમત આવી કે મહારો મિત્ર મહેને ખોટા આરોપમાંથી બચાવવા બનતું કરશે. એટલામાં જીવનનું નામ પોકારવામાં આવ્યું અને તેણે કોર્ટના સવાલોના જવાબમાં કહ્યું:

“ ગયા જીવનની છટ્ટી તારીખે સાંજે માહારો મિત્ર તહેની ભાવિષ્યની પત્ની મીસ જરદાલુને લઈને મહારા ઘેર આવ્યો. જમ્યાબાદ તેણે ગાવાનું શરૂ કર્યું અને હું પીઆનો વગાડવા બેઠો. સંગીતના કેફથી જ્યોતિની આંખો ઘેરાવા લાગી. મહેં તહેણે ડિસ્ટર્બ નહિ કરવા ખાતર વાલ બંધ કર્યું અને મહારી લાયબ્રેરી જોવા મીસ જરદાલુને આમંત્રણ આપ્યું. અમો બન્ને ત્યાં વાતો કરતાં હતાં તેવામાં જ્યોતિ જાગ્યો અને અમને બીજા રૂપમાં એકલા જોઈ શંકાશીલ થયો, અહમહારી પાસે દોડી આવી તેણે અમારા ઉપર અયોગ્ય તહોમત મૂક્યા અને ધણીય શબ્દો સંભળાવ્યા. અને અમો હજી પણ જવાબમાં એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારીએ તે પહેલાં તો તહેણે મીસ જરદાલુ ઉપર ઝોળીનો ઝહાર

કયો અને તે બેશુદ્ધ થઈ પડી. હું ત્યાંથી નહાસી છુટ્યો અને સંબંધે સુપ્રસુપ ઠેકાણે કરવાની આજ્ઞા મહારા એક નોકરને કરી હું ભયને લીધે ઘર છોડી ગયો. બીજે દિવસે સ્થવારે તપાસ કરતાં મહારા ભણવામાં આગ્રહ કે બોલેતી પકડાયાના ભયથી મુંબઈ નહાસી ગયો છે માત્ર થોડા દિવસ ઉપર મહને મુંબઈથી એક તાર મળ્યો જેમાં બોલેતી અંશુક દિવસે રવાના થઈ અત્રે આવવાનું જણાવતો હતો. પ્રથમતો મહને વિચાર થયો કે મહારે ત્હેના સુમ સુન્હાની વાત હાલ જ સાંભળી કારણ કે તે મહારો દીલોભન હોસ્ત હોઈ ત્હેને થોડી શિક્ષાથી મહારે હૃદય દૂરી પડશે. વળી આ વાત મહારા અને મહાર નોકર સિવાય અન્ય કોઈપણ ભણતું ન હોવાથી જો હું જ તે પોલીસને જણાવું નહિ તો સંભવ ન હતો કે મહારા મિત્રને આવા ભયંકર સુન્હાની શોક્ષા કદાપિ લોગ-વવાનો સમય આવે. પરંતુ પાછળથી મહને વિચાર થયો કે એમ કરવામાં હું મહારા પવિત્ર હૃદયનાં વિદ્વાન મિત્રને અન્યાય કરું છું તે મહને ઘણી વખત શિખવી ગયો છે કે સ્નેહ કરતાં દુરજને વધારે માન આપવું એ ઉત્તમ પુરૂષનું ગ્રાસ લક્ષણ છે ખૂન જેવી બાળત છુપાવવી એ સારી સમાજ સ્થાપિ મહારો અપરાધ કરવા બરાબર છે. અને મહને લાગ્યું કે જો કે પોલીસને ખરી વાત કરી દેવાને પુરિસ્વામ મહારા મિત્રને ફાંસી સટકવું પડશે અને મહને પોતાએ નિહાળી અસહ્ય કષ્ટનો અનુભવ થશે તો પણ પોતાનો મિત્ર આટલા લોભે

પણ જનસમાજ અને પરમાત્મા પ્રત્યેની પોતાની ફરજ અદા કરી શક્યો છે તે ખ્યાલથી મહારા મિત્રનું મનસુખ પણ આનન્દમાં અને સંતોષમાં જ થયે. આ વિચારથી મહે-
જે દિવસે મહેને તાર મળ્યો તેજ સ્થાને પોલીસને સઘળી વાત કહી. હવે જો કે એક પવિત્ર ફરજ તરીકે હું આ કબુલત કંઈ છું તો ખરો, પરન્તુ મહારે કહેલું જોઈએ કે મહારો મિત્ર સ્વભાવે યુની નથી તેમજ આ એક પ્રસંગ સિવાય તેણે કોઈનું શરીરથી તો શું પણ વચન કે મનથી પણ અહિત કર્યું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તાઉપરાન્ત પોતાના સ્વાર્થના ભોગે તેણે હંમેશાં તેણે હરકોઈનું ભલું જ કરવામાં જીવન ગુબ્બું છે. મહારા પોતા ઉપર પણ તેના અનેક ઉપકાર થયેલા છે. સમાજ ઉપર ઉપકાર કરવા ખાતર તો તે હંમેશાં નિર્ધન રહ્યો છે. આવા એક માણસથી પ્રેમ સંબંધી બંધનથી ઉશ્કેરાઈ ગયેલી હાલતમાં થઈ ગયેલી ભૂલ માટે કાયદાનો પુરેપુરો અમલ નહિ કરતાં તેના પ્રત્યે દયા અને અનુકંપાની લાગણીથી કામ લેવામાં આવશે એવી નામદાર કોર્ટને મહારી અત્યંત નમ્ર અરજ છે.

જખરા હિતેચ્છુ ! મહાન પ્રસંશક ! ફરજના તત્ત્વ-જ્ઞાનને સ્વાર્થના જખરજસ્ત હથિઆર તરીકે વાપરવાની 'કલા' નો પ્રચંડ પ્રેક્ષિસર !.....હવે મહેને લાગ્યું કે દુનિયા તે દુનિયાજ છે; અને તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગો કંઈ જુદીજ વસ્તુ છે. હું સ્તબ્ધજાત્યઈ ગયો. મહારે નામ પોકારવામાં

આબ્ધું અને મહને પીંજરામાં ખેંચી જવામાં આવ્યો, જ્યાં હું મૃતકવત્ ખેંચાયો ગયો. મહને શું પૂછવામાં આવે છે ત્હેનું મહને કાંઈ જ્ઞાન નહોતું. મહેં કાંઈજ જવાબ આપ્યો નહિ, જજ, જયુરી, અને તમારાગીરો એમ માનતા જણાયા કે આરોપી વિદ્વાન હોઈ એક વખત ઉતાવળને લીલે થયેલા શુન્હા માટે પસ્તાય છે અને તેથી કાંઈ ખોટો બચાવ બોલી કહાડવાનું પસંદ ન કરતાં મૌન સેવી શુન્હાનો સ્વીકાર કરે છે.

જજ અને જયુરીએ ફાંસીને બદલે પાંચ વર્ષની સજાત મળુરી સાથેની જેલની મહને સજા ફરમાવી અને મહારા પ્રત્યે બતાવવામાં આવેલી અનુકંપા માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવા મહને ફરમાવ્યું.

થયું ! ખેલ બહાસ ! ફિલસુફર સાહેબ જેલની નવી દુન્યોના મહેમાન થયા ! પત્થર ફાડવાનું અને બગીચાને પાણી પાવાનું કામ કરવા, આજ સુધી પવિત્રતા, દોસ્તી પ્રેમ, મોક્ષ આદિ કલ્પનાઓમાં ઉડતા તત્ત્વવેત્તા સાહેબ, પગમાં લોખંડની જંજીરો સાથે ચોર-ડાકુ-ખૂની અને ઠાડ-ડીઆ લોકોના તરફ પગલા ભરવા લાગ્યા !

જેલમાં સાત દિવસ તો નવા ખંડેરોણાને ‘મહારોજા’ તરીકેજ રાખવામાં આવે છે, કાંઈ મળુરી કરાવવામાં આવતી નથી, પરન્તુ એ તો મહારા માટે બહુ દુઃખદાયક

થઈ પડેલું, કારણ કે નવરા મગજમાં ભયંકર વિચારો આવવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસમાં તો હું લગભગ દિવાના જેવો બની ગયો. હુનિયામાં ઢંગ, ન્યાય તોળનારનાં કાટલાનું પોલાપણું, બુદ્ધિવાનનું અંધપણું, સ્થીતિનું અસ્થિરપણું— અરે! કંઈ કંઈ વિચારોએ મહારા મગજમાં તોફાન મચાવી દીધું અને મહેં ખાવું, પીવું, સુવું સર્વને રાજીનામું આપી શિર પટકવામાં, માથાના વાળ વીંખવામાં, અને છાતી ઉપર મુઠ્ઠા મારવામાંજ વખત ગુજરવા માંડ્યો.

કહો, કહો, જો! હુનિયાના ડાહ્યાઓ! ભલા આ હીસાએ હું કેટલો વખત જીવી ચકું? જીવન ટકાવનાસં ક્યાં તરવો મહારી પાસે રહેવા પામ્યા હતા? મહેને લાગુ છે હું મૃત્યુ મન્દિરના દરવાજે ઉભો છું, એકવાર મને પ્રમણા થઈ આવી કે જજ મહેને ફાંસીના લાકડે લટકાવે છે અને ફાંસીના લાકડા આગળ હું થરથર કંપુ છું અરે! એવો થરથરાટ શાને? જીંદગીની કઈ મઝા મહેને હજી જીંદગીની સાથે ખાંધી રાખે છે? એકજી બનાવે, મહારી લક્ષ્મીને, મહારા પ્રેમપાત્રને, મહારી મિત્રતાને, મહારી કીર્તિને મહારી શાંતિને,—સઘજાને મારાથી છુટા કરી નાખ્યા:— એવા એક નહિ પણ અનેક અનેક બનાવોને જીંદગીમાં અનુદિન બનતાજ રહે છે તે જીંદગી ઉપર હજીયે આટલો મોહ શાનો? મૃત્યુનો આ ડંખ કેવો? ભય કેવો? ધુબરો કેવો? તત્ત્વજ્ઞાનથી અને ભણપણાંની ત્યારે કિંમત શું?...

....એં મહારા જુના વાંચનને મહારી મદદે બોલાવ્યું.
 સીરોએ મહારા કાનમાં કહ્યું: To study philosophy is nothing but to prepare a man's self to die."
 મહેને વળી એ સ્મરણ થઈ આવ્યું કે જ્યારે કામએ સોફી-
 ટીસને આવીને કહ્યું કે "ત્રીસ જીવમગારોએ ત્હમને મ્હો-
 તની સબ કરમાવી છે." ત્યારે સોફીટીસ જરા પણ એક
 ન પામતાં બોલ્યો કે "અને કુદરતે તેમને પણ તેજ સબ
 કરમાવી છે. "

ઝેરીસ્ટોટલનું કથન મહેને યાદ આવ્યું કે "હીપા-
 નીસ નદીના કિનારાપર કેટલાક ન્હાના પ્રાણી થાય છે જે
 એક દિવસથી વધુ વખત જીવતા નથી. તેમાંના જેઓ સવા-
 રના આઠ વાગ્યા સુધીમાં મરે છે તે બહુ બેલા-સરજીવા-
 નીમાં મરી જયા જણાય છે અને જેઓ સાંજે પાંચ વાગે
 મરે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં મરી જયા જણાય છે! અનંત
 સમય આખજ આપણું દશકે સો વર્ષની ઉંમરે મરવું શું
 હિસાબમાં છે? નદી, પહાડ, ઘર એ બધાના આયુષ્ય
 આખજ માનવીનું હાંખમાં હાંખું આયુષ્ય પણ શું વીસા-
 તમાં છે? એકે-સામાં એક એવી રમત રમવામાં આવતી
 કે જેમાં જીવાનો હાથમાં મથાલ લઈને શરત દોડતા અને
 પછી મથાલો બીજાઓને આપી પોતે બાજુએ ખસી જતા
 જીવનની મથાલ એકજ માણસે પકડી રાખવાની આશા
 અને મમતા ન રાખવી એવું મોનરેને અને પીમીથી

સંભળાવ્યું કે “ મ્હોત એ એક એવો કોળીઓ છે કે જે ગળી જવો જોઈએ, ચાવવો ન જોઈએ. ” મૃત્યુની મિનિટ દુઃખદાયક નથી પણ મનોહર છે, મૃત્યુના વિચારોજ બચ અને દુઃખ ઉપજાવે છે.....હવે મ્હારી નજરે આગળ પૂર્વના તે બહાદુર-એ કે અભણ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના દેખાવ તરવા લાગ્યા કે જેઓ હસતા હસતા ચીતામાં પડીને કે પેટમાં તલ્વાર ઘુસાડીને કે જંઝાપાત કરીને મૃત્યુને ભેટ્યા હતા.

એક સ્પાર્ટન કુમારિકાની વાત મ્હને યાદ આવી કે જેના બે આશકો પૈકીના એક કૂર નીચ આશક ત્હેના પ્રેમપાત્રની ઇર્ષ્યા કરી હબરો પ્રપંચોથી ત્હેને સતાવતો હતો અને તેથી તે પ્રેમપાત્રનું જીવન ખાફે-અકારૂ થઈ ગયું હતું. એક સ્ત્રીવારે એક બગીચામાં તે કુમારિકા અને ત્હેને માનીતો આશક મળ્યા ત્યારે પેલાએ પોતાના દુઃખના અનિવાર્યપણા માટે ફરિયાદ કરી, પ્રેમની તે સાક્ષાત મૂર્તિ પણ ક્ષણભર ચુપચાપ રહી. પછી પોતાના આશકનું ખંજર તેણે ખેંચી લીધું અને પોતાનીજ છાતીમાં તે લોંડીને બોલીઃ! “ પ્યાર કાંઈ દુઃખ થતું નથી. લે અને અજમાવ ! નિરંતર ત્રાસ લોગવવા કરતાં એક સપાટ આ ઇર્ષ્યાખેર દુનિયાને છોડતાં ઉદ્દી મઝા પડે છે! ” અને લે આશકમાં પણ હિમત આવી અને તેણે પણ તેમજ કહ્યું.

આવા આવા કાંઈ કાંઈ વિચારો અને કદપનાઓની

સહિમાં હું મ્હાલતો હતો એટલામાં મ્હારી કોટડીનો દર-
વાજો ખુલ્યો અને.....હું શું જોઈ છું ?.....ખીભું કાંઈ
નહિ પણ મ્હારી જીવતી જરદાલુ, મ્હારી પોતાની પ્રેમ-
પાત્ર પ્રમોદ પ્રતિમા !-હું જ્યોતિનાં જીવનની જવલનત
જ્યોતિ !

“ જરદાલુ ! બહાલી ! તું શું જીવતી છે ? અને અહિં
અત્યારે કેવી રીતે ? મ્હારા મુખમાંથી પ્રશ્નોપર પ્રશ્નો વહેવા
લાગ્યા,

પણ જરદાલુ કાંઈ ઉત્તર આપવા નહિ થોભતાં એક
જળોની પેઠે મને વળગી પડી અને હર્ષનાં આંસુ વહેવ-
ડાવવા લાગી.

થોડીવારે ઉભરો શાન્ત થતાં તેણે લેદ પુરાણ વાંચવા
માંડયું.

“ મ્હારા જીવ ! તમારાં આ સઘળા દુઃખનું કારણ
હું જ છું. તમારો મિત્ર મ્હાસ ઉપર મોહી પડ્યો હતો
તે વાતથી તમને દુઃખ થશે એમ બાણી મ્હેં તમ્હારાથી
કુપી રાખી હતી આપણી છેલ્લી મુલાકાત પછી ત્રણ દિવસ
સુધી તમે મને મળ્યા નહિ ત્યારે મ્હેં તમારા મિત્રને
ઘેર જઈ તમારી પૂછપરછ કરી, કારણ કે તમારું ઘર ખંધ
હતું તેણે મને કહ્યું કે તમને મ્હાર શીલ બાબતમાં
સંકે આપવાથી મ્હારું મ્હેં કદાપિ ન જોવાના સોમન લાઇ

તહમ્મે મુંબાઈની મુસાફરીએ ચાલ્યા ગયા હતા. તેણે તહ-
મારા ગુણોની તારીફ કરીને પછી યુક્તિથી કહ્યું કે: ‘પણ
તેનામાં કલ્પના શક્તિ અત્યંત તીવ્ર હોવાથી તે ઘણા શંકા-
શીલ છે, અને સહેજમાં મિત્રો અને સ્નેહીઓ ઉપર
પણ શંકા લઈ જઈ મુર્ખાઈ ભરેલું સાહસ કરી બેસે છે. મહેને
કહેતાં લબ્બા આવે છે પણ તહમારા જેવી એક નિર્દોષ
રમણીનો હિત ખાતર કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે તહમારા
ઉપર શંકા શીલ થઈને તેણે તહમારાપર ખંજરથી વૈર
લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, જે મહે મુરકેલીએ દુર કરાવ્યો
હતો. આવી આવી વાતોથી તેણે મહારો વિશ્વાસ છુટવા
કાશીશ કરી અને હું કબુલ કરીશ કે ઘડીભરને માટે તો
મહાઈ હૃદય ડગમગવા લાગ્યું. મહેને લાગ્યું કે ! કવિઓ
અને તત્વજ્ઞાનીઓની કલ્પના શક્તિ તીવ્ર તો હોય છે જ,
અને એને લઈને એઓ શંકાશીલ અને એ પણ બનવા
બોગ છે. વળી આ વાત કહેનાર માણસ તહમારો વફાદાર
મિત્ર હતો, નહિ કે શત્રુ. એનો અવિશ્વાસ કરવાનું અને
એના પર તહમારો દ્રોહ કરવાનો વહેમ લઈ જવાનું મહારી
પાસે કયું કારણ હતું ?’ પણ થોડીજ વાર પછી તે મહેને
દિલાસો દેવા લાગ્યો: ‘એક મિત્રે ભારેલું હૃદય ખીબા
મિત્રને બેઠવા દો, એમ કહી મહારા પ્યારની આગણી કરવા
લાગ્યો, ને ત્યારે જ મહે ભણ્યું કે.....કે કંઈક કળા છે,
મહે તેને પુતકાર્યો. ને તે વધારે ને વધારે આજીજી કરવા

લાગ્યો. મહારા પગે પાડ્યો. વફાદારીના સોગન ખાવા લાગ્યો, બાદશાહીનું ખ્યાન કરવા લાગ્યો, પણ મહેં કશાને દાદ આપી નહિ, તેણે મહારા પર બલાત્કાર કરવા કોશીશ કરી. મહેં એક કારમી ચીસ નાખી. પકડાઈ જવાની ખુદી-કથી તે નાઠો, પણ ન્હાસતાં ન્હાસતાં તેણે મહારા ઉપર ગ્રાળી ખુદાર કર્યો, એવા ધરાદાથી કે હું જીવતી રહીને કોઈને તેના નિમકહરામીપણાથી વાકેફ કરી શકું નહિ: હું બેશુદ્ધ થઈને પડી.....કેટલેક વખતે હું શુદ્ધિમાં આવી. નોકરને મહારું શબ ઠેકાણે પાડવાની આજ્ઞા થઈ હતી, પણ તે તો મહેને જીવતી બેઈને દિંગમૂઢ થઈ ગયો. મહેને માત્ર ચોડીજ ઇલા થઈ હતી. પણ અહિં વધુ વખત રોકાવામાં ભય હતો, મહેં તે નોકરને એક ચન્દનહાર આપી કહ્યું “ભલા ભાઈ ! આ બક્ષીસ લે અને મહેને અહિંથી ચુપ ચાપ જવા દે. તારા શેઠને કહેજે કે તેને મહેને તાપીમાં ફેંકી દીધી છે. અને હું પણ હમણાંજ દેશાવર ચાલી જઈ છું કે જેથી તારો શેઠ તારાપર શંકાશીલ થવા પામે નહિ.” ભલું થયે તે ભાઈનું !....કે તેણે મહારી વાત માની અને હું ન્હાસીને શહેર બહાર છુંપડામાં રહેવા લાગી. તમારો કાંઈ પત્તો મળે ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે અપ્રસિદ્ધ હાલતમાં પડ્યા રહેવાનો મહેં નિશ્ચય કર્યો. ગઈ પરમદિવસે વર્તમાનપત્રમાં એક “ખુની સાક્ષર” એવા મથાળા નીચે ત્હમારા પર ચાલેલા કેસનો રીપોર્ટ વાંચ-

વામાં આવતાં મ્હને ત્હમારો પત્તો મળ્યો. તુરતજ મ્હેં આ જ્વેલના પશ્ચિમના ભાગના એક મકાનમાં ત્રીજો માળ જગા ભાડે લીધી અને ત્યાંથી હું જોયા કરતી કે ત્હમે કઈ કોટડીમાં પુરાયા છો. આજે સહવારે મ્હે ત્હમને પહેલા માળની છેદ્દી-ખુણાની-કોટડીમાં જોયા એટલે મ્હને હિંમત આવી, 'મ્હે' તુરતજ એક નિસરણી ખરીદ કરી અને મધ્ય રાત્રે જ્યારે માણસો નિદ્રાવશ થયા ત્યારે એ નિસરણીની મદદથી જ્વેલનો કોટ ઓળંગી પાછી તેજ નિસરણી અંદર ખેંચી લઈ ત્હેનીજ મદદથી ત્હમારી કોટડીની ખારી દ્વારા અંદર દાખલ થઈ. રાત્રી અંધારી હોવાથી મ્હને કોઈજોઈ શક્યું નથી અને મનમાં એ પણ હિંમત હતી કે કદાચ હું પકડાઈશ તો ખુન થયેલું કહેવાતી સ્ત્રીનું અસ્તિત્વ ત્હમને બન્ધનમુક્ત કરાવનાર થઈ પડશે, એ હિંમતથી મ્હેં સાહસ આદર્યું અને દૈવે ત્હેને સાંગોપાંગ પાર ઉતાર્યું. હવે ત્હમે ચુપ ચાપ અને વગર વિલંબે એજ નિઃસરણીની મદદથી મ્હારી પાછળ ચાલો, જોતજોતામાં આપણે આ મયંકર કારાગ્રહથી છુટી શહેર બહારના ઝુંપડામાં જઈ શકીશું અને દુઃખી સ્મરણોને પરસ્પરના પ્રેમાળ આલિંગનમાં દાખી મારીશું. આહ, ન્હાલા! આપણે ભુલાઈ ગયેલા માનવી તરીકે નવો જન્મ અને અવનવાં સુખ લોગવીશું.”

મેં કહ્યું: “ના; પ્રિયા! તે કદાપિ બનશે નહિ. હું અહિંથી ન્હાણું એટલે પ્રભાતેજ તપાસ થાય અને વહેલા

કે મોડા આપણે ઉભય પકડાઈ જઈએ. પકડાવાથી સામાન્ય રીતે નહાસનાર અને નહસાડનાર બન્ને ગુન્હેગાર ઠરી શિક્ષા પામે છે એમ આપણી બાબતમાં બનવાનું નથી; પણ ત્હારી હયાતી પોલીસના બાણવામાં આવે તેથીજ હું નિર્દોષ ઠરી ખુનના આરોપમાંથી મુક્ત થાઉં અને મ્હારો મિત્ર એક શહેરી પર દેહાંતદંડ સુધીની શિક્ષાને યોગ્ય એવા ગુન્હાનું તહોમત મૂકવા માટે ભારે સજા પામે જે હું સહન કરી શકું નહિ. ના, જરદાલુ ! બહાલી ! મ્હાંડું સુખ મ્હારા મિત્રના લોગે મેળવવા હું તૈયાર નથી ! ”

જરદાલુ તાજુબ અને દુઃખી થઈ. તેણે ધીમેથી કર-ગરવા માંડયું “ બહાલા ! આ હું અસ્થાને છે. જે માણસે ત્હમારે અને ત્હમારી માથુકનો જીવ લેવા-અને તે પણ વિના અપરાધે જીવ લેવા-કોશીશ કરી તે માણસને મિત્ર કહ્યા કરવામાં ત્હમે માત્ર હઠજ કરો છો, અને ત્હમારે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણે ત્હને ખુદલો પાડી શિક્ષા કરાવાવવાનું કોઈ ઇરાદાપૂર્વક પગલું તો ભરતાજ નથી, મ્હાંડું અસ્તીત્વ છુપાવવા છતાં કદાપિ એકાએક અકસ્માતથી ખુદલું થવા પામે ત્યારેજ ત્હને શિર આકૃત આવે અને તે પણ આપણી ઈચ્છા, ઇરાદા કે પ્રયત્ન વગરજ. અકસ્માત પર આપણી કાંઈ સત્તા ચાલતી નથી; અને એક સંજલિત અકસ્માતના પરિણામથી ત્હમારા જીવલેણ શત્રુને

બચાવવાના ત્હમારા નિશ્ચયને શું ડહાપણ લયો નિશ્ચય કહેવાશે ?

“ બહાલી । ” મહેં કહ્યું. “ મ્હારે દલીલ નથી કરવી. ડહાપણમાં હવે મ્હને શ્રદ્ધા નથી, હું પ્રકૃતિનો પૂજારી છું પ્રકૃતિએ શા માટે મ્હને ત્હારા ઉપર પ્રેમ કરવા ફરમાવ્યું તે જેમ હું જાણી શકું નહિ તેમ તે જાણવાની મ્હને દરકાર નથી. પ્રેમ કારણને પીછાનતો નથી, તે દલીલ કરવા કે સાંભળવા થોભતો નથી, મનુષ્યની અંદર રહેલા અવર્ણનીય ‘કાંઈકે’ ફરમાવ્યું કે મ્હારે ત્હારા ઉપર મરી પીટવું અને તુરતજ હું ત્હને મ્હારી હૃદયેશ્વરી માનવા લાગ્યો; એજ પ્રકૃતિએ ફરમાવ્યું કે મ્હારે જીવન સાથે દોસ્તી કરવી, અને તુરતજ હું ત્હને દૈવી પ્રેમથી ભેટયો. તે ચોર છે કે શાહુકાર, વિદ્વાન છે કે નિરીક્ષર, સ્વાર્થી છે કે પરોપકારી, ખુની છે કે ખુન કરનારને પણ પોતાનો જાન આપી બચાવનાર—એક શું જોવાની, એવી કુદ્ર કલ્પનાઓની દિવાલો તરફ દષ્ટિ ફેંકવાની, મ્હને ઇચ્છા નથી, પરવા નથી. બહાલી જરદાલુ ! તું જૂલો છે શું હું આ ત્હારા શરીરને ચાહું છું ? ના, ત્હારામાં મ્હારી પોતાની ભાવનાએ જે તત્ત્વનું આરોપણ કર્યું છે તે તત્ત્વનોજ હું આશક છું, ત્હારા શરીરપર મહેં પોતે ચોપડેલું મધ જ હું ચાહું છું. એ સ્વાદ મારી પોતાની ભાવનાનો છે, નહિ કે ત્હારા શરીરનો, તેમજ મ્હારા તે મિત્રમાં મહેંજ મૂકેલી ભાવનાથીજ

મહને તે પ્યારો લાગે છે. હું એની ખામીઓથી અજાણ્યો નથી, અને....ખામી મુદ્દત ન હોય એવો મનુષ્ય કોણ છે? એટલે મહને તે પ્યારો છે, જેથી તેને દુઃખ ઉપજવા પામે એવું કંઈ પણ કામ હું કરીશ નહિ અને તહને પણ કરવા દઈશ નહિ. ”

“ ઘણું સાફ !....પણ તેમ કરવું તહમારી સત્તા બહાર છે—મહને સાફ કહી લેવા દો. હું તહમને વધુ વખત જેલમાં સત્તા જોઈ શકીશ નહિ. મહાઈ જીગર કાળમાં ધ પત્થરથી ઘડવામાં આવેલું નથી કે તે પ્રિય મૂર્તિને રીખાતા જોઈને શાંત રહી શકે ! અને તહમને દુઃખ ન થાય એટલા ખાતર તમારા મિત્રને ખુલ્લો પાડવાના વિચારને પણ છોડું છું. પણ રખેને આપણને કોઈ જોઈ જાય અને મહારી હયાતી તહમારા મિત્રને શિક્ષા કરાવનાર થઈ પડે એવા ભયથી તહમે તહમારી જીંદગી અને મહાઈ જીગર ખાળી નાખો—બહાલા ! એ તો હું નહિજ બનવા દઉં. હું તહમારો વિયોગ એક ક્ષણ પણ સહન કરી શકીશ નહિ, તહમે જો હું કરશો તો—

એમ કહેતાંની સાથે તેણે એક છુરી પોતાની કમરમાંથી ખેંચી કહાડી કે જે અંધકારમાં પ્રકાશી રહી. “ આ છુરીને મહારી છાતીમાં જગા આપી હું તહમારા સન્મુખજ પ્રાણ અર્પીશ. ”

હું ચમક્યો શું કહેવું તે મને સુઝ્યું નહિ. મેં એક દીવાનાની પેઠે કાલાવાલા કર્યા અને ગુપ્તગુપ્ત ચાલી જવા તેને વિનવી. બીજા જ ક્ષણે કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. હું દિગ્ભ્રમની માફક ઉભો જ રહ્યો. મહારાજ મગજ ખેંચેર મારી ગયું હતું. પાછા ફરવાના પ્રયાસમાં ત્હને કાંઈ વિધન તો નથી નહતું એટલું જોવા પુરતોએ ત્હને સંકેત ન થયો.

રાત્રિ પસાર થઈ. સહવારે મહેં ન જોઈ નિઃશરણી, કે કે ન જોયા કાંઈ ચોકીદારોને શંકા કરતા. હું તાબુબ થયો અને રાત્રિના બેનાવને એક સ્વપ્નજ માનવા લાગ્યો. દિવસો પછી દિવસો જોવા લાગ્યા, અઠવાડીઉ, પખવાડીઉ, મહીને અને બે મહીના! પણ ફરી મહારી બહાલી જરવાલુ નજરે પણ ન પડી! એક અખતરામાં ફતેહમંદ ઉતરેલી તે પ્રેમ-મૂર્તિ બળે મહીના સુધી પણ દર્શન ન આપે એ કેમ બને? શું ત્યારે તેણે આપઘાતનો જ રસ્તો લીધો હશે? પણ નહિ, બીજા મહીનાની આખરે રાત્રીના બે વાગે બરાબર પહેલાંની પેઠે તે મહારી કોટડીમાં દાખલ થઈ અને પ્રેમનો એક પણ ઉદ્ગાર ન કહાડતાં એક સિંહણની જેમ સુસ્તો કરીને બોલી:

“ત્હમારો મિત્ર મરવાની આગી ઉપર છે; માત્ર થોડા કલાકનો જ તે મહેમાન છે. ત્હમને ઈશ્વી સુલાકાત

માટે બહુ તરશે છે. ઈચ્છા હોય તો ચાલો. હું અરજ કરવા આવી નથી. દલીલ સાંભળવા કે તમારું તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળવા આવી નથી. માત્ર સંદેશો પહોંચાડવા પુરતું જ મહારૂં આગમન છે. ”

આ ખબરથી વિજળીની જેમ મહારા હૃદયમાં ચમકારો થયો. હું જરદાલુની આજ્ઞાને આધિન થયો અને ચુપચાપ તેની પાછળ ચાલ્યો. મહારી કે તહેની સહી સલામતીનો મહને ખ્યાલ સરખોએ આવ્યો નહિ. બારીએથી નીચે જમીનપર અને ત્યાંથી જેલની દીવાલપર અને ફરી નીચે જેલ બહારની ગલીમાં અમે બન્ને સહીસામત ઉતર્યા. એટલે જરદાલુએ તે નિઃસરણી વીંટી લઇને બાબુના ઘરમાં મૂકી દીધી અને મહને એક ગાડીમાં બેસાડી કોચમેનને કાનમાં કાંઈ કહી ચુપચાપ ગાડીમાં બેસી ગઇ. મહારા મિત્રના ઘર આગળજ ગાડી અટકી, પરંતુ તે ઘરમાં મને નહિ દોરી જતાં તે તેની બાબુના એક ભવ્ય મહેલ જેવા ઘરમાં લઈ ગઇ, મને એથી ઘણું આશ્ચર્ય થયું પણ હું કાંઈ સવાલ કરું તે પહેલાં તો તે મહને તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવાનો ઈસારો કરી બપોટાબંધ અંદર દોડી. એક પછી એક ચોરડો વટાવી અમે છેક અંદરના ચોરડામાં પહોંચ્યાં એટલે હાથમાં એક વિજળીની ખતી લઈ જરદાલુ બોલી:—

“ ત્હમરો મિત્ર આની નીચેના ભોંયરામાં છે. ”

મહારી અજાયબીમાં ચોર વધારો થયો. આગળ જર-
દાલુ અને પાછળ હું એમ અમો ભોંયરામાં ઉતર્યાં. હું શું
જોઉં છું ત્યાં ?.....એક વિશાળ ગોળ ચોરડાની મધ્યમાં
મ્હેં ત્હેને તદ્દન નગ્ન સ્થિતિમાં જોયો. ત્હેની આસપાસ
જમીનમાં અણીદાર લોખંડના ખીલાની અસાજ પહોળી
કુંડાળી હતી, એ કુંડાળી બહાર ભાતભાતની મીઠાઈઓ
છુટક છુટક વેરેલી હતી, અને કુંડાળાની અંદર કેઈ પણ
પદાર્થ નહોતો. જીવનનું મ્હેં તદ્દન અમળાઈ ગયેલું હતું.
એના પેટમાં દોઢ હાથનો ખાટો પડ્યો હતો. આંખો ઉઘી
પેશી ગઈ હતી. મ્હને જોતાંજ તે ઝુફકેલીથી નીકળતા
ધીમા અવાજ બોલ્યો:—

“ ભાઈ ! મ્હેં ત્હેને જખરો દગો દીધો છે. એક
શયતાન પણ ન કરી શકે એવો ત્હારાપર મ્હેં અન્યાય
કર્યો છે ત્હારી પસેથી ક્ષમા ઇચ્છવાનો મ્હને કેઈ જાતનો
હક્ક નથી. તે છતાં ત્હારી સ્વભવાજન્ય ઉદારતાને અરજ
કરવાનું મ્હને મન થઈ આવે છે. કૃપા કરી આ દુઃખમય
જીંદગીનો રીવૉલ્વરના એકજ ભડાકાથી તાત્કાલિક અંત
લાવી મ્હને આ નિરંતર અને લાંબા વખતના ત્રાસથી
બચાવ. ”

મહારી આંખમાંથી અશ્રુનો ધોધ વહેવા લાગ્યો. મ્હેં

એક દયાભરી નજર જરદાલુ તરફ ફેંકી, જેનો અર્થ તે અપળા સ્હમજી ગઇ અને બોલી:—

“ મહારા પ્રાણુ ! તેમ નહિ બને તહમારા હાથે કે મહારા હાથે કે પોલીસના હાથે તહમારા મિત્રને મરવા નજ દેવો એવી તહમારી પ્રબળ ઈચ્છાને હું એક વફાદાર માણુકની સચ્ચાઈથી અનુસરી છું. તે રાત્રીએ જ્યારે તહમે તહમારા મિત્રની દયા ખાતર મહારી સાથે લાગી આવવા ના કહી અને મહુને આત્મ હત્યા કરતાં પશુ અટકાવી ત્યારથી હું આ તહમારા મિત્રની પઠોશનું ઘર ખરીદીને એક પરદેશી યુવાન શ્રીમંત વિધવા તરીકે રહેવા લાગી. મહારા માતપિતાના મરણ પ્રસંગે મહારા હાથમાં આવેલા ખજાનાનો મહેં હવે છુટથી ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. આ ઘરમાં મહેં એક અન્નયમ ભોંયડું બનાવ્યું; કે જે તહમે હમણાં જુઓ છો. એક દિવસ તહમારો મિત્ર મહુને માલદાર અને ખુબ સુરત વિધવા બાણી મહારા હાથની માગણી કરવા મહારા ઘરમાં આવ્યો મહેં તહેને આડીઅવળી વાતોમાં ખેંચી આ ભોંયરામાં આણ્યો અને પછી તહેને બંધ કરી હું ચાલી ગઇ. મહારા હુકમ મુજબ, પછી મહારા એક નોકરે તહેને નગ્ન બનાવી એક બાળકની માફક આ ખીલા ઝોના વર્તુલ વચ્ચેની કાચ જેવી સાફ જગામાં છુટો મૂકી દીધો. ત્રણ દિવસ સુધી અમે તે સ્થળની મુલાકાતજ લીધી નહિ. ત્રીજે દિવસે રાત્રે હું એકલી ત્યાં ગઇ અને મહારા

એ આશક મહારાજના કુશળ સમાચાર પૂછયા. તેણે ત્રીન વદને જવાબ વાળ્યો:—

“જરદાલુ ક્ષમા કર. તું એક પરદેશી વાઘવા છે એવું સહમજવામાં મહારી ભૂલ હતી એમ હવે હું જાણું શકું છું. તારા પ્રીતમને જેલ અપાવવાનું વૈર તહેં મહને જેલથી પણ ખરાબ લોંચરામાં પૂરી નગ્ન બનાવી ભૂખ્યો મારવાવડે લેવામાં કત્તેહ મેળવી છે. ત્રણ ત્રણ દિવસથી મહને પાણીનું એક ટીપુ કે ખોરાકનો એક ટુકડો પણ મળ્યો નથી. મહારા હાથ પયમાં જો કે ખેડી નાખી નથી તો પણ મહારી આસપાસના કુંડાળામાં જે અણીદાર ખીલા જડયા છે તેથી પગ મૂકીને એક ડગલું પણ ભરવાનું તહેં મહારા મળે અશક્ય બનાવ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ કુંડાળાની બહાર મીઠાઈઓ રાખીને તહેં મહને બેખટો દુઃખી ક્યો છે. હાથપગ બધન રહિત રાખવાથી, ખીજ દિવસે મહને જ્યારે ભુખ અસહ્ય થઈ પડી ત્યારે મહેં ખીલાપર પગ દઈને પણ કુંડાળું વટાવવાની અને હાથથી મીઠાઈ પકડવાની કેશિશ કરી, પણ તેમ કરતાં મહારા પગમા આ અણિદાર ખીલાઓ લોકાઈ રૂધીરની ધારા વહેવા લાગી. ઘણીજ મુશીબતે પગ પાછા ખેંચી મહારે કુંડાળામાં ભુખ્યા ભુખ્યાજ પાછા ફરવું પડ્યું. હવે હું ભુખ અને પગની વેદના બન્નેથી પીડાઉં છું અને ઉપરથી નજર સ્હામે અહો રાત્રી પડેલી આ મીઠાઈ જોઈ જોઈને બળી જાઉં

હું ! ' મહે તહેને કહ્યું ; 'ઘણીજ દીલગીર છું, મહારા આ-
આશક ! પણ તહમારા હાથ તેમજ પગ ખેડે છુટા
અને સ્વતંત્ર છે; તેમજ તહમને ખોરાકીથી પણ ખેનશીળ
નથી રાખવામાં આવ્યાં તહમે. તહમારા હાથે દુઃખી થાઓ
એમાં કોઈ શું કરે ? '

અને તે બિચારો એ સાંભળી જમીન સાથે શિર
પટકવા લાગ્યો. મહેને પણ કાંઈક દયા આવી એટલે મહે
થોડીક જુની અને સુકી ધારીના ટુકડા ખીલાની નજીક
નજીકમાં વેર્યા, જે તેણે એક શ્વાનની માફક ઉત્સાહથી
વીણી લઈ લીધા અને ખાધા. પછી મહે તહેને જળ પાન
કરાવ્યું અને હું ચાલી ગઈ, ત્રણ ત્રણ દિવસે એક વાર
એને હું સુલાકાત આપતી રહી છું. આજે પંદરમો દિવસ
છે અને હવે તે મરવાની તૈયારીમાં છે. તહેણે છેવટની
સુલાકાત માટે તહમને મળવાની ઇચ્છા જણાવવાથી હું
તહમને અહિં દોરી લાવી છું. હવે આ રહ્યો તહમારો
મિત્ર અને આ રહ્યા તહમે ! ચાહેતો તહેને મરણ સુજળ
મારી આ શરમ ભરી જાંદગીથી છૂટો કરો અને ચાહેતો
એને ચાટો ! તહમે શ્રીલસુક્ષ્મા આગળ કોઈનું ડહાપણ
નકામું છે. "

એમ કહેતાંની સાથે તે અદૃશ્ય થઈ. હું તરતજ
પેલા કુંડાળામાં ધસ્યો અને જો કે, મહે ખૂટ પડેલા હતા

તો પણ તે જર્જરિત જૂઠના તળીયાને ભેટીને પણ મહેને
 ખીલાની અણીઓ વાગીતો ખરીજ મહેને થતી તે સહેજ
 ઇજાની દરકાર ન કરતાં હું કુંડાળામાં દાખલ થઈ અને
 મારા મિત્રને દૃઢ આલિંગન આપીને રડી પડ્યો. અમ્હારી
 દોસ્તીના સઘળા નહના મહોટા પ્રસંગો મહેં કહી સંભળાવ્યા
 અને ત્હેની એક માત્ર ભૂલથી કાંઈ મહારો પ્રેમ નાબુદ
 થયો નહોતો ત્હેની મહે ખાત્રી આપી. પેલી મીઠાઈ ત્હેના
 હાથમાં મૂગી, જે ત્હેણે ઘણું ઉપકારની લાગણીથી લીધી
 અને ખાધી થોડીવારમાં ત્હેનામાં કાંઈક ચેતન આવવા
 લાગ્યું. એટલામાં ત્હેની નજર ફોટડીના ખૂણામાં ટાંકેલા
 કપડાં પરપડી, કેજે અધારાને લીધે હું બાઈ શક્યો
 નહોતો. તે ત્હેના પોતાનાંજ કપડાં હતાં. મહારા જૂટ
 પહેરી તે કુંડાળું ઓળંગી ત્હેણે તે કપડાં મેળવ્યાં અને
 ત્યાંજ ઉભા ઉભા તે પહેરી લીધા પછી જરા સ્મીત હાસ્ય
 સાથે બોલ્યો;

મહેને ત્હારી દિલરૂબાએ જે સતામણી પહોંચાડી છે
 ત્હેનો કાંઈક ખવાલ લેવા થોડી મીનિટ ત્યાંજ થોભ, દોસ્ત !
 અને ત્હારા જૂટ મહારા પગમાંજ રહેવા દે. ”

મહે આને માત્ર મશ્કરી જ માની પણ મશ્કરી
 એક સેકન્ડમાં ગંભીર રૂપ ધારણ કરતી જણાઈ. તેણે
 પોતાના ખીસ્સામાં હાથ નાંખ્યો અને એમાંથી એક રીફા-

દ્વર કાઢી મ્હરા પર તાકી. પરન્તુ તેનો ઉપયોગ કરવા પહેલાં જરા તે થાભીગયો અને બાલ્યો;

“ જેલમાં પડયા પડયા પણ રાત્રિ દિવસ જીલમાં ઉપજાવવાની ઉશ્કેરણી કરનાર મિત્ર ! હું ત્હારી પેઠે રી-બાવી રીબાવીને મારવાની કિઆ નહિ કરું; પણ જો !—તૈયાર થા!....સાવધ!....આ એકજ ભડાકે ત્હને ત્હારી માનીતી ફીલમુક્રેની ભૂમિમાં પહોંચાડી દર્શશ ! ”

....અને તેણે ખચીતજ ગોળી છોડી કે જે કમતાકાદને લીધે તેની આંખે તમ્મર આવવાથી તાકમાં નિષ્કળ નિવડી અને મ્હારી નજદીકમાં થઈને દીવાલમાં ચોંટી. પણ હું ભયભીત થઈ ખીલાઓના કુંડાળામાં ચત્તોપાટ પડયો અને શબવત્ બની ગયો, તેજ ક્ષણે એક ખીલો અવાજ થાયો અને જીવન પણ ચત્તોપાટ પડયો. જરદાલુ દોડી અંદર ધસે છે તો બન્નેને મરેલા પડેલા જોઈ ગભરાઈ અને ચોતાનીજ મેળે ચોતાની રીવોલવરથી ચોતાની છાતી વીંધી. આબધું એક સેકંડ માત્રમાં ત્વરાથી બન્યું તેથી તથા મ્હારા બરડામાં ખીલા ભોંકાયલા હોવાથી મ્હને પુરી શુદ્ધશાન ન હોવાથી હું કોઈ રીતે વચ્ચે આવી શક્યો નહિ.

ઉપરા ઉપરી રિવોલવરના અવાજથી ઘરના નોકરો ચમક્યા અને તેઓ ભોંયરામાં દોડી આવ્યા મ્હને જીવતો

એમ તેઓ તુરત મહારી મદદે ધાયા અને ઘટતા તાત્કાલિક ઉપચાર કર્યા. પણ હવે આ બન્ને લાશનું શું કરવું ? છેવટે જરદાલુના નિયંત્રન બનેલા દેહને અમે સઘાએ મળીને તે ભોંયરામાં એક પલ્લગપર સુવાડ્યું. ને બીજે દિવસે તેને જમીનમાં દાટવાનો વિચાર કર્યો અને જીવનની લાસને તહેના ઘર લઈ જવા તહેના કુટુંબને ખખર આપવા જવાના પહાને હું આ મકાન છોડી ગયો. હું ક્યાં ગયો હોઈશ એ બાબતના તહમે શું અનુમાન કરે છે, વાંચનાર'...પણના,તે અનુમાન તંમે નહિજ કરી શકે. હું ચાડ્યો ચાડ્યો શેરીફના ઘેર ગયો, અને હું જલદી મળવા માગતો હતો એવા ખખર તહેના નોકર સાથે મોકલ્યા. ખૂટ્ટા શેરીફ બાવા હજી હંમણાં જ નિદ્રા મુકત થયા હતા, કારણકે હજીતો સહવારના માત્ર આઠ વાગ્યા હતા. ‘એટલા વહેલા મળવા અને શિરફેડી કરાવવા કોણ નાપાક આવેછે ? એમ તેઓ નોકર સમક્ષ બબડયા અને મહેને અંદર લઈ આવવા આજ્ઞા કરી,મહે બાવાજીને કહ્યું. કે “ હું ખૂની છું અને ખુનનો એકરાર કરવા આવ્યો છું. ”

“ ખુની ? ” શેરીફબાવા ચમક્યા; “ ખુની ? સહવારના પહોરમાંજ ખુનીનું મહોં જોવાનું મહારા નશીખમાં ? ”

આથી વધારે ખાનદાન ખુનીનું મહોં તહમો નામદાર

લાગ્યેજ જોવા પામશો,” મહેં કહ્યું; “ મહેં એક દીલદારનું
પુનતો સુમારે એક વર્ષ ઉપરજ કર્યું હતું અને આજેતો
માત્ર એક મિત્રનું ખૂન કર્યું છે, જલો અને જયુરીઓના
દરરોજની માથા પચીથી કંટાળી ગયેલાં—રહસ્ય વિચાર-
રવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠેલા—લેખને તકલીફ ન પડે
એટલા માટે હું ત્હારી સમક્ષ જાતેજ હાજર થઈ ગુન્હાનો
સ્વીકાર કરું છું. ”

શૌરીફખાવા મ્હારા મહેં સામું ટગર ટગર જોઇ રહ્યા.
મહેં તેમના મુખ ઉપરની આશ્ચર્યની લાગણીના શબ્દો વાંચ્યા
કે તુરતજ હું બોલ્યો.

“ આશ્ચર્ય પામો છો ? હા, મ્હારો મ્હેરો લયકર
નથી, મ્હારા નયનમાં પુનસ નથી, પુન કરું એટલી શક્તિ
મ્હારી નથી એમ મ્હારી મુખ મુદ્રા સુચવે છે, એટલાથીજ
શું આશ્ચર્ય પામશો ? નહિ, માણસના મ્હેરો પરથી ત્હોને
સારો—નકારો પારખવામાં કેઇ વખતે ભુલ થઇ જાય છે.
હું પુની છું, મ્હારા મિત્રનું મળી મહેં બે પુન ક્યાં છે;
જેમાં એક પુનની શિક્ષામાં મ્હને પાંચવર્ષની સખત મળુરી
સાથેની કેદની સબ આપવામાં આવી છે, જે મહેં પુરી કરી
નથી;...ને હું જેલમાંથી ન્હાસી ફટ્યો છું. ”

શૌરીફખાવા આ સાંભળીને વધારે ચમક્યા ને મ્હારા
મ્હાં સાંભં તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યા, શૌરીફખાવા મ્હારા

ઉપર મેસ્મેરીઝમનો પ્રયોગ અજમાવે છે કે શું ! એવો
મહને લાસ થઈ આવ્યો,

શૌરીક બોલ્યા:

“તહમે તહમારા મિત્રનું ખુન કર્યું છે ? તહમે
ખુની છો ?”

મહેં કહ્યું: “હા, ”

“વા.....રૂ” શૌરીક બોલ્યા: “ત્યારે તહમને પોલીસ
સસ્વાધિન કરવામાં આવશે ને પછી તહારા ઉપર કેસ
ચલવવામાં આવશે.”

મહેં કહ્યું: “એમજ થવું જોઈએ.”

ને તુરતજ મહને પોલીસ સ્વાધિન કરવામાં આવ્યો.
ને નામદાર કોર્ટે ૬૨વર્ષના સખ્ત કેદખાનની સજા મહને
ફરમાવી.

મરનારની લાસ જોવાની કાર્યએ દરકાર પણ જણાવી
નહિ એથી મહને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું:

હું ફરી કેદખાનની કાળી કોટડીમાં પુરાયો. હું
જાણતો હતો કે નિર્દોષના શિર ઉપર સજાની વર્ષા વરસી
છે; પરન્તુ જગતના ક્ષેત્રમાં ખુલ્લા ફરવા કરતાં બેચાર
હાથ વાળી ઓરડીમાં પુરાઈ રહેવાનું મહને ઠીક
લાગ્યું હતું.

ત્રણ ચાર દિવસ સુધી હું પુલકિત પછે એ કેદની કોટડીમાં રહ્યો પણ...પાંચમે દિવસે જરદાલુની છાંયા મૂર્તિ એ મ્હને ઘેરો ઘાલ્યો ને મહેં આંખમાંથી આંસુ ખેરવ્યા, તે પ્રેમ મૂર્તિ મ્હને મરેલો ધારીને આત્મ હત્યા કરી ગઈ એ માટે મ્હારે વિમાસવાનુંજ રહ્યું હતું ને હું ખેદ-વિમાસણ કરવા લાગ્યો.

ધીમે ધીમે ખેદનો સાગર ઉછળવા લાગ્યો ને ત્હેના છેક તળીયે હું ડૂબી ગયો.

દુઃખના ભયંકર દર્દથી ઘડીમાં આમને ઘડીમાં તેમ હું આળોટવા લાગ્યો. પણ આળોટવાથી—શરીરને આમ તેમ ઉલટાવવાથી કે સ્થળ બદલાવવાથી કંઈ દુઃખદર્દ મટતું નથી કે ત્હેનું જોર કમી થતું નથી. તેમ થવાને માટે તો તે દર્દમાં ભાગ લેવા કેાળું વ્યક્તિ જોઈએ—હમદર્દ જોઈએ—Sympathiser જોઈએ, એવી હમ દર્દી સહાનુભૂતિ—Sympathy—મને કેાણ બતાવે એમ હતું?

વાંચનાર ! મ્હારું દદ કેટલું દુઃખદાયક હશે ત્હેનો જરા સરખાયે ખ્યાલ આવે છે ને ?

એ હહ તો મ્હારા તરફ અનુકરણ ધરજે. તે દર્દનેા સ્વેચ્છ પણ ખાલ ન આવી શકતો હોયતો મ્હારી ધ્યાનવક સ્થીતિ જોઈને ખુશીથી ખડખડાટ હસજે,

કેવા પ્રકારની વેદના મ્હારા અંતરમાં સળગેછે તેને
ખ્યાલ પશુ હું કેવી રીતે આપું ? પશુ....હું કબુલ કરવા
લલચાઉં છું કે એ વેદના મ્હેં હાથે કરીને બોરી લીધી
છે. જો જરદાલુનું કહેણ સ્વીકારી ત્હેની સાથે ન્હાસી જઈ
શહેર બહારની જીંપડીમાં રહ્યો હોત તો ?....તો, આ
પારો ન આવત, જીવનને ભોંયરામાં સબડું ન પડતને તેને
મ્હારા તરફ ગોળી છોડવી ન પડત; ને....ને એક લાભ
એ થાત કે જરદાલુને એ બિચારી બાળાને અકાળે-આત્મ-
હત્યા ન કરવી પડત નહિને જીવન સંગાથી હું બની
શકત....અકસોસ ! હવે ?.....

આવા પ્રકારની માનસિક ઉદ્વિગ્નની માળા લંબાતી
જતી હતી ત્યાં કોટડીનો દરવાજો ઉઘડ્યો ને કોઈક અંદર
પ્રવેશ્યું.

એ કોણ હતું ? ચકિત રહેકે હું ત્હે આવનાર તરફ
ભેંધ રહ્યો ને બોલ્યો: “ કોણ એ ? ”

“ ચુપ ! ” આવનાર વ્યક્તિએ નાક ઉપર આંગળી
મૂકી જણાવ્યું.

પશુ રહેરા પરથી હું ન કળી શક્યો કે તે કોણ હતું
હા, તે સ્ત્રી નહિ પશુ પુરૂષ હતો—મોટી મૂંઝે અને
દાઢીવાળો સત્ય પુરૂષ હતો એટલું તો કળી શક્યો.

હું કાંઈ પશુ બોલવા પારું ત્યાર પહેલાં તે સત્ય
પુરૂષ બોલ્યો:

“ તૈયારા એક મીનીટ પણ વ્યર્થ નથી જવા દેવી ! ”

“ એટલે ? ” મેં પૂછ્યું :

“ મ્હારો પરિચય આપવામાં એક મીનીટ પણ વ્યર્થ સુમાવવી નથી. સાવધ ! ને મ્હારી પાછળ ચાલો. ” તે પુરૂષ બોલ્યો.

“ ક્યાં ? ” મ્હું પૂછ્યું :

“ મ્હારી સાથે, ” તે ભવ્ય પુરૂષ બોલ્યો.

“ પણ ક્યાં ? ” મેં પૂછ્યું :

તે ભવ્ય પુરૂષે મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એક રિવોલ્વર કાઢીને મ્હારા સામે તાકી.

હું ચમક્યો...ધ્રુજ્યો....એ ડગલા પાછા હઠી ગયો.

મ્હને ભય પામતો જોઈને તે પુરૂષ બોલ્યો :

“ હરો છો ? મિષ્ટર જ્યોતિ ! બબ્બે જણાંનાં ખુન કરનાર ત્હમે મારા હાથમાંની રિવોલ્વર જોઈને હરો છો ? ધ્રુજો છો ?.....નહિ, એટલી નિર્બળતા ત્હમારામાં જોવા હું ઇચ્છતો નથી. ચાલો, મ્હારી પાછળ ! હું તમારો શત્રુ નથી એટલું કહેવું બસ થશે. ”

‘ શત્રુ નથીને રિવોલ્વર કેમ તાકે છે ! ’ મેં મન સાથે પ્રશ્ન કર્યો. પણ મન તરફથી કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ શત્રુ નહિ તો શું મિત્ર ? પણ આવો દાદીવાળો મિત્ર મ્હારે ક્યાં છે ? ” હું ઝુંઝાયો ને મ્હારી ઝુંઝવણનો ભાવ મ્હારા વદનપર તરવર્યો.

તે ભવ્ય પુરૂષ માનસ શાસ્ત્રનાં ગહન પાઠો ભણ્યો
હશે કે નહિ, તેની મ્હને ખબર નથી; પરન્તુ મ્હારા
વદન પરથી મ્હારી મુંઝવણનો ભાવ તેણે વાંચી લીધો ને
તે બોલ્યો:

“ જુઓ હું કોણ છું ? શા માટે ગભરાઓ છો ? ”

એમ કહી તેણે દાદી ઝુછો દુર કર્યાં. એ કૃત્રિમતા
દુર થતાં તે મ્હેરાને મ્હેં ઓળખ્યો. વાંચક ! તે કોનો
મ્હેરો હતો ?

તે અન્ય કોઈ નહિ પણ કુમારિકા જરદાલુ હતી !
જરદાલુને બેતાંજ વળી ત્રણ ડગલાં હું પાછો હઠ્યો.
જરદાલુ મ્હારી નજીક આવીને બોલી:

“ ચમકો નહિ, મ્હારાલાલ ! હું તમને કેઈમાંથી
ખ્હારની દુનિયામાં લઈ જવા માટે આવી છું. ચાલો
ઉતાવળ કરો ! ”

“ પણ મ્હેલાં મ્હને કહે કે તું જીવતી છે કે
મરેલી ? ”

મ્હેં પ્રશ્ન તો કર્યો, પરન્તુ તુરતજ હું દિવાની
સંદેશમાંથી ખ્હાર આવ્યો ને એવો પ્રશ્ન કરવા મ્હને મ્હારા
અજ્ઞાન ઉપર-અગર કંઈક કે દિવાનપણા ઉપર-ગમે તે
ઉપર પણ એક તિરસ્કાર આવ્યો કે એટલુંચે જ્ઞાન નથી કે
મરેલું બોલી શકે કે કેમ ?

ને જરદાલુ પણ મ્હારો પ્રશ્ન સાંભળીને હસી પડીને બોલી ! ”

“ વાહ કેવો મબ્બનો પ્રશ્ન ! આટલુંય ત્હમરું તત્ત્વ-જ્ઞાન કે મરેલુ બોલી શકે ?...રે પણ એ પંચાતમાં વખત વિતાવવાનો નથી. કારણ કે અત્યારે આપણે બન્ને જેલ બહાર નિકળી જઈ શકીએ એવા અનુકૂળ સંયોગમાં છીએ. ચાલો, મ્હારા જીવન આધાર ! બહાર નિકળ્યા પંછી હું બધી ખીના નિવેદન કરીશ. ”

“ ચા....લો. ” ઘણા ધીમા અવાજે એટલું હું બોલ્યાને જરદાલુ કેટડીની બહાર નિકળી. હું પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ને ચોડીવારમાં તો અમ્હે જેલની બહાર નિકળી શહેરના જનમાર્ગ ઉપર થઇને શહેર બહારના એક ઝુંપડામાં જઈ પહોંચ્યા.

ઝુંપડામાં આવીને સઘળો વૃત્તાંત બલુવાની મ્હેં ઈચ્છા દર્શાવીને જરદાલુએ કહેવા માંડયું :

“ બહાલા ! ત્હમે આશ્ચર્ય પામો છો ? ને ખરેખર આશ્ચર્ય પામો એવુંજ બન્યું છે. કારણ કે ત્હમે મ્હને રિવોલ્વરથી આપઘાત કરતી નિહાળી છે. રિવોલ્વરની ગોળી છાતીમાં આરપાર ચાલી બચને આત્મા દેહનો ત્યાગ કરી હવામાં ઉડી બચ એ ખરું; ને તેથીજ ત્હમે માની લીધું હશે કે હું મરી ગઇ. પરંતુ વાસ્તવિક રિવોલ્વરની ગોળી મ્હને પડખામાં લાગીને તેથી મારું મૃત્યુ નિષ્ફળ નહિ.

જે કે ૪૬૫માં લાગેલી ગોળીના આઘાતે હું પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ ને એ વખતની મારી નિઃચેતનવત્ સ્થિતિ નીહા-
ળીને ત્હમે અને મહારા નોકરોએ માની લીધું કે હું મૃત્યુ પામી ગઈ ને ત્હમે મહારા શબવત્ દેહને પલંગમાં નાખ્યું તમ્હને અને મહારા નોકરને ઠીક મઝા સુઝી કે મ્હને જમીનમાં દાટવામાં આવી નહિને બીજે દિવસે મહારી કબર કરવાના તમ્હારા વિચારે મને જીવન બદલ્યું એમ કહેવામાં મને લાગતું નથી કે હું ખોટી છું. કારણ કે જે મ્હને એજ વખતે જમીનમાં દાટી દેવામાં આવી હોત તો હું યુગળાઈને જરૂર મરી જાત; કારણ કે મૂર્છાવશ દશામાં હું તમ્હને જમીનમાં દાટતી ત્હમને અટકાવી શકત નહિ ને આજે ત્હમે મને જીવંત જોઈ શકો છો. એ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાત નહિ. જ્યારે તમ્હે મકાનમાંથી ન્હાસી ગયા ત્યારે તમ્હે મ્હને જોઈ હતી કે હું બેશુદ્ધ દશામાં હતી ! રે ! તમ્હારી ધારણાએ હું મૃત્યુ પામી ગઈ હતી ! પરન્તુ હું પણ પાંચ કલાક પછી શુદ્ધિમાં આવવા પામીને મહારા નોકરોએ મહારી માવજત કરીને તેના પરિણામે હું મૂળ સ્થિતિમાં આવી ગઈ છું ને તમે તે જોઈ શકો છો. જે કે ગોળીના ઘાનો દુઃખાવો મટી ગયો છે. તથાપિ તેની નિશાની નાબૂદ થઈ નથી, હું બે ત્રણ દિવસે સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે મ્હને ખબર પડી કે તમ્હે જેવમાં સીધાવી ગયા છે. ને એ પણ હું બાણી શકી કે તમ્હે તમ્હારા

મિત્રનું પુનના આરોપનો સ્વીકાર કર્યોને કોટિ તહમને દશ વર્ષના સખત મજુરી સાથેના કેદખાનાની સજા ફરમાવી મહને એ વખત આશ્ચર્ય થયું ને ઘડીભર એ વાતનો સ્વીકાર કરતાં મહને સંકોચ થયો. પરન્તુ જ્યારે મહારી એ વાતની નિશ્ચયાત્મક ખાત્રી થઈ ત્યારે તહમારા સ્વભાવ માટે મહને વિશેષ માનપ્રુદ્ધિ ઉપજી. જે માણસ તહમને મારવાની નીચ હદે ગયેલો તે માણસનું પુન તો મહેં કર્યું હતું; ને એ પુનનો આરોપ તહમે કેમ સ્વીકાર્યો, એ વિષે હું ઘણું વિચારી રહી. ને ખરેખર ! તહમને નહિ ખબર હોય કે તહમારા એ દુરાશયી મિત્રનું પુન મહેં કર્યું છે ! જ્યારે મહેં તમારા ઉપર તેને ગોળી છોડતો જોયો ત્યારેજ મહેં મહારી રિવોલ્વર ફેડી હુતીને તેમાંથી છુટી ગોળી વાગવાથી તેનું તાત્કાલિકજ મૃત્યુ નિપજ્યુ હતું. મહેં તેના તરફ ગોળી તો છોડી પરન્તુ તેણે છોડેલી ગોળીએ તહમારો જીવ લીધો છે કે કેમ એ જોવા હું લોંચરામાં ફેડી આવીને તહમને મહેં ચત્રાપાટ પડેલા જોયા મહેં તુરતજ મ્હાની લીધું કે તહમે મૃત્યુ પામ્યા છો ને પ્રિય આત્માના અભાવે હું જગતમાં રહી શકું નહિ એમ મને લાગવાથી એજ પળે મહેં મહારી રિવોલ્વર મહારી છાતીમાં ફેડી, ને તેનું પરિણામ ગંભીર આવ્યું નહિ એ હું અને તહમે જોઈ શક્યા છીએ.

હવે તહમારા મિત્રના શબનું શું થયું ? સાંભળો....ત્રીને

દિવસે જ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવી, ત્યાં સુધી મહારા નોકરોએ તહમારા એ મિત્રના શબની કાંઈ પણ વ્યવસ્થા કરી નહતી. હું શુદ્ધિમાં આવીને તહેના શબને મ્હેં જોયું તહેના વદન ઉપર કાળાશ છવાયલી હતી, ને તે અત્યંત ભયંકર લાગતી હતી....તુરતજ એ શબને મહારા મકાનમાંથી ગુપ્ત રીતે ખસેડવામાં આવ્યું ને સ્મશાન ભૂમિમાં જઈ ફેંકી દેવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી તહે શબનું શું બન્યું તહેની ખબર પડી નથી ! ને બનવાનું ચે શું હતું ? કોઈ ગીધ-સમડાએ તહેને ફાડી ખાધું હશે !

ને હવે એકવાત.....તહમને જેલમાં કેવી રીતે મળ્યું એ માટે મ્હેજૂબ વિચાર કર્યા. ને છેવટે એક વિચાર મ્હને ઠીક જણાયો ને તે મ્હેંઅમલમાં મૂક્યો ને તહેમાં હું ફેતેહમંદ બની છું. બહાલા ! પણ તહમને મિત્રનું ખુન કરવાના આરોપને બેસવાનું કેમ સુઝયું ? ”

કુમારિકા જરદાલુના મ્હોમાંથી નીકળતા શબ્દો હું આતુરતા પૂર્વક શ્રવણ કર્યે જતો હતો. જ્યારે બધી વાર્તા પુરી થઈ ત્યારે બધો ભેદ હું પામી ગયોને તહેજે વૃત્તાંતાં-તે પૂછેલા પ્રશ્નનો મ્હેં ઉત્તર વાળ્યો.

“ બહાલી ! સ્હેજ ઉડાંણમાં ઉત્તર કે જીવનનો ખુની હું ખરો કે નહિ ? જો હું તહારા લોંબરામાં ન આવ્યો હોત તો તહેને લોખંડના ખીલાઓના ઢોરામાંથી બહાર

નિકળવા વારો આવત નહિ ને મ્હને ત્હેની જગ્યાએ એટલે
 આ અણીદાર ખીલાઓની વજુલુમાં સપડાવું પડત નહિ ને
 પછી ત્હે મ્હારા તરફ ગોળી છોડે એવો પ્રસંગ તો આવતજ
 શાનો ? ને ત્હેણે મ્હારા તરફ ગોળી છોડી નહોત તો
 ત્હેના તરફ તું ગોળી ન છોડત ને તેને મૃત્યુ પામવું ન
 પડત, એટલે વાસ્તવિક રીતે તો જીવનનું યુન કરનારો
 હુંજ ઠરું છું. જો કે ત્હેને આશ્ચર્ય લાગશે મ્હારી આ
 વાર્તા સાંભળીને...પણ ત્હારે નીખાસ જાણવું કે તત્ત્વ
 જ્ઞાનીઓનાં વિચારો ઘણાં ગહન અને ઉડાં હોય છે જેને
 દુનિયાના ડાહ્યા કહેવાતા આત્માઓ દિવાના ગણી કાઢવા
 તૈયાર થાય છે ને તુંયે મ્હારી આ વાર્તા સાંભળી કદાચ
 મ્હને દિવાનો રે ! દિવાનો કહી હસી કહાડીશ.....ને
 ખુશીથી હસજે !....પણ ત્હારે જાણવું જોઈએ કે અમે
 તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ પ્રકૃતિના પુખ્તરીઓની ‘નીતિ’ અને દુનિયાની
 ‘નીતિ’ જુડી પડે છે. ને તેથી દુનિયા માને છે કે અમે
 નીતિ અને ધર્મના શત્રુ અવતર્યા છીએ ! તેમજ જેઓ
 અમ્હારા સીદ્ધાંતો ને અમ્હારા લખોમાં વાંચેછે તેઓ એમ
 માની બેસે છે કે અમે માનવ ફરજોથી વિહિન છીએ.
 આમ સ્હમજનારાઓ ના હૃદય મરેલાં હોવા જોઈએ ને
 અમારો તિરસ્કાર કરવા પહેલાં માણસ હૃદય શયતાનને
 વેચેલું હોવું જોઈએ એમ ભાર પૂર્વક કરેવાની લાલચને
 માન આપ્યા સિવાય મારે છટકાજ નથી. કારણ કે તેઓ

પોતાની અસમજમાં અમુને અન્યાય આપે છે અને દુનિયાને ભ્રમાવે છે. આ દુનિયામાં એવો કોઈ મનુષ્ય નથી કે.....નહિ. હું મહારી ફિલ્સુફી વધારે સંભળાવી ત્હને કંટાળો આપીશ નહિ. દુકામાં કહેવાતું એટલું જ કે જો તું ઉંડી ઉતરીશ તો ત્હને લાગશે કે જીવનનો હુંજ ખુની છું. ને એ ખુનનો આરોપ મહારે કબુલ કરવોજ જોઈએ.”

વાંચનાર વાત વતમાં તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉતરી ભવાની મ્હને ટેવ હોઈ હું જરદાલુના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કિર્ચિત્ તત્ત્વજ્ઞાના પ્રદેશમાં પહોંચી ગયો પરંતુ મહારી આંખો એ જરદાલુના મ્હોંપરના બાવફરો ઉકેલ્યા કેતે મહારી ફિલ્સુફી સાંભળતા કંટાળો પામતી હતી. ને એથીજ અધુરા વાક્યે મ્હેં ફિલ્સુફીનું પુરાણ દાખીદીધું. ને મહારી પ્રેમદા જરદાલુના મ્હોં સામું હું ટગર ટગર જોઈ રહ્યો.

મહારા તરફનો ઉત્તર સાંભળીને બાણે તે છક થઈ ગઈ હોય એમ મ્હને લાગ્યું. ક્યાંય સુધી ત્હે સુંગી રહીને ત્હેના એ મોન વિષે મ્હેં ઘણી ઘણી કલ્પનાઓ, મગજથી અતિત્વરિત ગતિએ, કરી લીધી ને ત્યાં ત્હે બોલી:

“ત્હમારી ‘નીતિ’ ને ‘ફિલ્સુફી’ ત્હમને મુબારક હો ! એવી ઢંગધડા વિનાની પોતે માની લીધેલી નીતિ એ કંઈ માન્યનીતિ ન કહેવાય ! ને ત્હમેજ કહો. ત્હમે હમણાં કહી ગયાકે જો હું ત્હારા ભોંયરામાં ન આવ્યો હોત તો

તહેને મૃત્યુ પામવું પડત નહિ. ત્હમારા કહેવાનો આશય એજ છે ને ?.... ઠીક, ત્યારે કહો, જો હું ત્હમને જોલમાંથી મારે ત્યાં ન લાવી હોત તો ત્હમે મારે ત્યાં આવત નહિ ને તમ્હારા મિત્રને મરવા વખત આવત નહિ.... કેમ ખરૂંને? ને ત્યારે કહોજી શ્રીલસુક! હું ખુની કેમ નહિ ? ”

તહેની વાત ખરેખર વિચારવા જેવી મ્હને લાગી. પણ મ્હારા તત્વજ્ઞાને મ્હને કાનમાં કહ્યું કે “એ વાતખંધ કર !”

ને મ્હું વાત ફેરેવી નાખતાં તહેને પ્રશ્ન કર્યો:

“પડખામાં વાગેલી ગોળીનું ચિહ્નતો બતાવ પ્રિયા!”

તુરતજ તહેણે તે ચિહ્ન બતાવ્યું. ને તે જોઈને હું બોલ્યો:

“ આ ચિન્હાકિતથી તું જાણે ‘વધારે દીપે છે ! ’”
તે બોલી:

“ પ્રિયજનની દૃષ્ટી પ્રિયજનને સુંદરજ દેજે છે ! ”
ને વાંચનાર ! જો શું સાચું નથી ?

આમ વાત કરતાં અમે બેઠે ઝુંપડીના બારણાં પાસે બેઠા હતા ત્યાં એક અવાજ અમ્હારા કાનપર આથડ્યો, અમ્હે અમક્યાને.....ને બીજીજ પર્જે અમ્હારી બાબુમાંથી એક ગોળી સનનન કરતી પસાર થઈ ગઈ ! અમ્હે એક દમ ઉભા થઈ ગયા ને જો ગોળી જે દિશામાંથી આવી હતી તે દિશા તરફ જોઈ રહ્યા. પણ અમ્હારી આંખોએ ગોળી

છાડનારને ભેઈ શકી નહિ, ભયથી અમ્હે કાંપવા લાગ્યા,
ને એકબીજાના મ્હેં સાચું ભેઈ રહ્યા.

ત્યાં પાછળથી મ્હારા ખભા ઉપર કોઈના લોખંડી હાથ
પડ્યા. મ્હેં મ્હેં ફેરવ્યું ને એક ભયંકર મુખ મુદ્રા મ્હારા
ભેવામાં આવી હું કોઈ પણ જોણું ત્યાર પહેલાં તેણે
મ્હારી ગળચી પકડીને મ્હને જમીનપર પછાડ્યો.

ને એટલામાં બીજે એક માણસ પ્રકાશમાં આવ્યોને
તેણે જરદાલુની બોચી પકડીને જમીનપર પટકી.

જરદાલુનો ચિત્કાર મ્હારા કાને આવડ્યો ને મ્હાં
સોહી કકળી ઉઠ્યું; પરન્તુ મ્હારી છાતી ઉપર એક કાયાનો
ભાર પડેલો હોઈ હું કાંઈ પણ કરી શકવા લાચાર બન્યોહતો.

અમ્હને બન્નેને જમીનપર પછાડીને એક જણે
રૂમાલમાં વીંટાળેલી એક પડીકી કાઢીને તેમાંની દવા
અમને સુંઘાડવામાં આવી. મ્હેં તુરતજ કળી લીધું કે તે
કલોરાફોર્મ હતું....ને કલોરાફોર્મને સુંઘવાથી જે અસર
થાય છે તે અમ્મર અમ્હને થઈ. અમ્હે ઘેનમાં પડ્યાને
ત્યાર પછી શું બન્યું તેની અમ્હને ખબર નથી.

પણ બ્યારે હું શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મ્હાં શરીર
એક દિવાનખાનામાં હતું ને જરદાલુ બેશુદ્ધ દશાવશ
એ દિવાનખાનાના એક ખુણામાં એક સોફાપર સુતી પડી
એમ મ્હેં ભેઈ.

એ દિવાનખાનું કોનું હતું ત્હેની માહિતી મેળવવા અંદરના લાગમાંના ફરનીચરને મ્હેં લક્ષ પૂર્વક તપાસ્યું પરંતુ એક પણ ચીજ એવી ન નિકળે કે જેના ઉપર એ નામ વાંચવામાં આવે.

જ્યારે હું ફરનીચર ભેઠ રહ્યો ત્યારે જરદાલુ કાંઈક હાલીને મ્હોડેથી કાંઈક ખરખડી. હું ત્હેની નજીક ગયોને મ્હારા નેત્રોનો પ્રકાશ ત્હેની નયન કીકીઓએ ઝીંદ્યો. તેણે આંખ ઉઘાડીને મ્હને ભેતાં જતે એકદમ બેઠી થઈ ગઈ ને પછી ઉભી થઈ મ્હારા ગળે વળગી પડી, ને ડુસ્કાં ખાતી રડવા લાગી,

મ્હેં ત્હને, આશ્વાસન આપ્યું ને મહા પ્રયત્ને તે રડતી અટકી પછી હું કાંઈક બોલવા જતો હતો ત્યાં દિવાનખાનામાં એક હબસી જેવી કાળી આકૃતિને પ્રવેશતી મ્હેં ભેઠ.

તે આકૃતિએ અંદર આવીને એકદમ મ્હારું કાંડું પકડ્યું ને મ્હને ખેંચતાં જણાવ્યું:

“ ચલો, ”

કમ્પતા અવાજે મ્હેં પૂછ્યું:

“ કી—ધ—ર ? ”

“ અબેચલને ! ” કહેતો તે હબસી જેવો આદમી મ્હને દિવાનખાના બહાર ઘસડી ગયોને બહારથી તાણુ

મહારી દીધું. મહારી બહાદ્રી જરદાલુ એ દીવાનખાનામાં પુરાઈ.

દિવાનખાનામાંથી બહાર લાવીને મહને એક સીડી ઉતરાવવામાં આવી. સીડી ઉતર્યા પછી એક રૂમમાં મહને ઘસડી જવામાં આવ્યો. આ બધો વખત હું મહને ઘસડનાર વ્યક્તિના ભયાનક ચહેરા તરફ નિહાળીને કંપતો હતો.

રૂમમાં પગ મૂકતાંજ મહારા ડે.ળા ફાટી ગયા ને સાથે મ્હોં પણ પહોંતું થઈ ગયું. અને મહને આશ્ચર્ય સમાધિ લાધી.

ને વાંચનાર ! ત્હનેય આશ્ચર્ય લાગશે. કારણ કે તે રૂમમાં પગ મૂકતાંજ જે વ્યક્તિને મેં જોઈ તે વ્યક્તિ અન્ય કોઈ નહિ પણ મહારો મિત્ર હવન હતો.

આ ચમત્કાર શો ? જેના શબ્દને રૂમશાન ભૂમિમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યું તે, તેની હવંત મૂર્તિદેવી નજરે જોવાની કેવી ?

“ કેમરે હોસ્ત ! ”

અને એ શબ્દો સાંભળતાં હું આશ્ચર્ય સમાધિમાંથી બહાર આવ્યો ને મુંઝો મુંઝો હવનના મ્હોં સાથું જોતો ઉભો. પાછળ દ્રષ્ટિ કરી તો મ્હોં એવું દ્રશ્ય જોયું કે મહને એક મ્હોટો ધુમ્કારો આવ્યો. એક બેડોળ માણસ પુદ્ગલી તરવારે મહારી પાછળ ઉભો હતો !

શું એ માણસની તદ્વાર મ્હારી ગરદન પરતો નહિ ફરે ? આવા વિચારમાં હું હતો જ્યાં મ્હારો મિત્ર મ્હોં કાવકુ રાખીને બોલવા લાગ્યો ને તે હું સાંભળવા લાગ્યો.

“ જ્યોતિ ! આજે ત્હારા જીવનનો જ્યોતિ ખુલાવાનો છે. જો પાછળ ! તારા ડોકાને ઉડાવી નાખવા હાથમાં તદ્વાર પકડીને ઉભેલા કાળદૂતને જો ! જે બોલ મરતી વખતે ત્હારે કાંઈ કહેવાનું છે ? કાંઈ મનેચ્છા છે ? ”

આ સાંભળીને મારા તો મોતીયાજ મરી ગયા હાથો શિથિલ થઈ ગયા ને મૃત્યુના ફૂર જડખાને વિકાસેલું ગ્રહું બેચું.

હું કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ એટલે જીવન ફરીથી બોલ્યોઃ ત્યારે જીવનનો ત્યાગ કરતાં કાંઈ કહેવાનું છે ? હૃદયમાં કાંઈ ઈચ્છા છે ? ”

“ ના. ” ખીમેથી હું બોલ્યોઃ

આટલી નીચતાની પરાકાષ્ટા કરતા મ્હારા મિત્ર તરફ આટલું છતાંય મ્હને સ્હેજ પણ તિરસ્કાર આવ્યો નહિ. તેના તરફનો ખ્યાલભર્યા હૃદયમાં તું કિંચિત પણ કોષની લાગણી ઉદભવી નહિ.

મ્હારી પ્રીતિસુકીએ મ્હને કહ્યું કે

“હૃદય આપીને પછી રડવું એ મુશ્કેલી છે ! જેથીજ હાથે કરીને બીજાને આપવામાં આવી છે તેનાં દુકડા કરી આઈ જવાનો પણ તેને અધિકાર છે. ”

ને ખરેખર મહાર હૃદય મેં જીવનને આપી દીધું હતું, એકે પાછળથી અર્ધું જરદાલુને અપાયું, ને જેટલો અધિકાર મહારા હૃદય ઉપર જરદાલું અજમાવે તેટલોજ અધિકાર—નહિ વતો કે નહિ એછો—મહારા હૃદય ઉપર જીવન અજમાવે....કારણકે મારું હૃદય એ એ વ્યક્તિઓને મહે બહેંચી આપ્યું હતું.

ને તેથી જીવન જે કરવા યાહે તે ખુશીથી કરે—ને તેમ કરવાનો તેને અધિકાર છે એમ માની હું ચુપચાપ ઉભો.

“ અયદોસ્ત ! ” જીવન બોલ્યો: “ મહને મારું કરજે કે મહારે ત્હારો જાન લેવાનું અધમ કાર્ય કરવું પડે છે ! અણું હું લાચાર છું કે ત્હારા વિનાશ વિના મહારા મનો-રથો પૂરાં થઈ શકે એમ નથી; ને તેથીજ આજે હું ત્હારો નાશ કરાવવાનો છું અને તેમ કરવા માટે આ પહેલવાન તૈયારજ ઉભો છું, માત્ર મારી આજ્ઞા થાય એટલીજ વાર છે. દોસ્ત ! જરદાલુના શૈન્દયે મહને એટલા મોહોન્માદમાં મૂક્યો છે કે હું તેને મહારી કરવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરવાનું સાહસ પણ આદરીશ. મહને લાગે છે કે જ્યાં સુધી તું જીવતો હશે ત્યાં સુધી તે મહારો એક પણ અક્ષર સાંભળવાની નથી જ્યારે તારો આત્મા વાયુમાં ભળી જશે ને એવાત જરદાલુ ભણશે ત્યારે, મહારી ધારણા છે કે તે કાંઈક નરમ પડશેને મહારી વાતને માન આપશે. ને

મ્હને તિરસ્કારી ને તે જશે પણ ક્યાં ? મ્હારા મકાનમાં તે બંદીવાન છે. જો ત્હાંડે ખુન કર્યાછતાં એ જરદાલુ મ્હારી ધારણા પુરી નહિ કરે તો આખરે એક ઉપાય મ્હારા માટે બાકી રહે છે, ને તે બલાત્કાર. ”

જીવનની વાત સાંભળીને હું કંપવા લાગ્યો. શું ખરેખર મ્હને વધેરી નાખવામાં આવશે ? ને તે શું એક બેડાળ જેવા દેખાતા માણસ ના હાથે ?

હું જીવન તરફ જોઈને બોલ્યો:

“ મ્હારા મિત્ર ! જો ત્હાંડે સુખ મ્હારા જાનના લોગંતું પ્રાપ્ત કરી શકતો હો તો ખુશીથી હું મારો જાન આપવા તૈયાર ઉભો છું ! જીવવાની મ્હને મમતા નથી. ઉલ્ટું મ્હને સંતોષ મળશે કે મ્હારો જાન મિત્રને સુખી કરવા માટે આપી દેવામાં આવ્યો છે. સ્વર્ગમાં દેવો અને અપ્સરાઓ પણ મ્હને વધાવશે....દોસ્ત ! ભલે હું મરીશ ! તારા સુખ અને આનંદના બદલામાં ખુશીથી મ્હારો જાન લે....પણ મ્હને એકજ વાત કહેવાની છે,—અને તે એકે તારા એકજ હાથે મ્હાંડે ડોકું ઉડાવી દે. મિત્રના હાથે મરતાં મ્હને અત્યંત આનંદ થશે....”

જીવન ઉભો થયો ને મ્હેં બાણ્યું કે મ્હારો કાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. પણ મરવાની તૈયારીમાં ઉભેલા મ્હને લેશ પણ કંપ ન થયો, ને ઉલ્ટું મ્હેં કહ્યું:

“ હા. કેમ વિલંબ કરે છે ? લે; ને ઉગામ તસ્વાર

અને ઉડાવી દે ડોકું ! ”

મહારી પાછળ ઉભેલા કાળદૂત જેવા બેડોળ પહેલા વાતના હાથમાંથી જીવને તડવાર લીધી ને મહારા તરફ જોઈને બોલ્યો:

“ ચાલ હુંજ તહારો નાથ કરીશ, પણ જરવાલુના દેખતાં ? ”

“ મિત્ર ” શા માટે મહારી પ્રેમ પ્રતિભાની નજર આગળ મહુને વધેરવો ? અહિંજ મહુને હલાવ કર : ”

મેં કહ્યું:

“ નહિ ” જીવન બોલ્યો ! “ જરવાલુના દેખતાં હું તહારો નાથ કરીશ ને તે એટલા માટે કે જેને તે ચાહે છે તદેનો વધ થયેલો નજરો નજર દેખતાં ને મહુને ચાહવા વિચાર પર આવે ? ”

“ અરે ! ભલા ભાઈ ! ” હું બોલ્યો: “ મહારો વધ થતો જોઈને તો ગિચારી જીલ કરીને આપઘાત કરી જશે, સમજ્યો ? ”

“ આપઘાત કરવો એ સહેલું નથી ! ” તે બોલ્યો

ને તુરતજ મહુને લઈને તે પેલા દિવાનખાનામાં ઉપસ્થિત થયો કે જ્યાં મહારી પ્રિયતમા જરવાલુ મોટેથી રડી રહી હતી !

જીવનને જોતાંજ તદે ગિચારી રડતી બાંધ થઈ ગઈને જંમ હું જીવનને જોઈને આશ્ચર્ય સમાધિમાં ગયો હતો

તેમ તે પણ આશ્ચર્ય સમાધિમાં ગઈને બેઠી ! “ અહો આ શું ! ”

જીવન તહેને ઉદ્દેશીને બેઠ્યો:

“ આ શું ?....ન સહમજી ! આજે આ તારા પ્રેમ પાત્રનો અહિં વધ થવાનો છે. ”

“ વધ ?....ને તહે તારા પ્રેમ પાત્ર જ્યોતિનો વધ ? કોઈનો વધ કરવાનો તહેને લેશ પણ અધિકાર નથી. જરવાલુ આવેશમાં બેઠી ને એક છલંગ ભારતી મહારી સહોડમાં આવીને ભરાઈ ગઈ.

મહારા મિત્રે તુરત સીટી વગાડી અને એક માણસે અમારા દિવાનખાનામાં દોડી આવ્યો. જીવન તહેને આજ્ઞા આપી.

“ આ બાઈને એક તરફ ખસેડ....ને તહેને એક બાજુ મજબુત પકડીને ઉભી રાખ. ”

એ આજ્ઞાને તુરતજ અમલ કરવામાં આવ્યો. જરવાલુને એક ખુણામાં લઈ જઈ મહારા મિત્રના માણસે તહેને મજબુત પકડી રાખી.

હું જોઈ શકતો હતો કે જરવાલુ વાળ પીંખતી હતી ને તહેને હું મિત્ર માની રહ્યો છું તહેના ભયંકર કારસ્થાનને જોઈ મહે એક સહુદયને નહિ પણ શયતાનની સાથે મૈત્રિ જાંધી છે એમ જાણે સહમજીવતી હોય તેમ તે મહારા સામે દૃષ્ટિપાત કરતી હતી.

પણ હું હજીયે મહારાં મિત્ર પ્રતિ તિરસ્કાર વૃત્તિને ઉત્પન્ન કરવા શક્તિમાન થઈ શક્યો નહિ. મહારાં હૃદય મહુને વધેરવા ઉભેલા પુરૂષના હૃદય તરફ નમતું જતું હતું.

અને જીવન પણ મહુને ચુપચાપ ને હસતો ઉભેલો. ભેદને આશ્ચર્યની લાગણીને પ્રકાશ કરતો હતો. તદ્વારની ધાર ચમકાવીને હેણે મને કહ્યું :

“ દોસ્ત ! પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીલે. જો, મહારી તદ્વાર તહારા લોહીમાં રંગાવા ઉછાળા મારે છે ! ”

તેને જવાબમાં હું કાંઈ બોલું ત્યાર પહેલાં જરદાલુ બોલી ઉઠી:

“ જીવન ! અરે ! મહારા પ્રિયતમના પરમમિત્ર ! સખુર ! તું શું કરવા એક નિર્દોષ આદમીનું ખુન કરે છે ? ”

“ તહને મહારી બનાવવા. ” જીવન બોલ્યો:

“ ચુપ. કંઈક અવાજે જરદાલુ બોલી ઉઠી: “ તહારા એ શયતાનીયત ભર્યા ખ્યાલને તું છોડી દે. તું ગમે તેટલો જીભાટ ગુબરીશ પણ....પણ આ જરદાલુ જ્યોતની મટી કદી પણ અન્ય પુરૂષની બનવાની નથી. તહારો મહારા તરફ ખ્યાર છે પણ એ ખ્યારનો અત્યાચાર કરતાં પહેલાં વિચાર કર ! ”

“ વિચાર કરવાની મહુને કુરસદ નથી. ”

એમ કહેતો જીવન મહારા તરફ ધસ્યોને મહારી બોચી ચકડીને બોલ્યો:

“ થઈ બા મૃત્યુને લેટી પડવા તૈયાર ! ”

“ મરતી વખતે મિત્ર ત્હને નમસ્કાર ! મેં જીવનને નામન કર્યું.”

જે હું ધારત તો છલંગ મારી જીવનના હાથમાંની તલ્વાર છીનવીને ત્હનેજ હું મૃત્યુને લેટાડી શકત; જીવન કરતાં મહારામાં વિશેષ શક્તિ અને ખળ હોવા છતાંયે હું આખર સુધી ત્હના અત્યાચાર તરફ લક્ષ ન દોરતાં મિત્રતાનેજ વળગી રહ્યો. ક્ષરણ કે મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું હતું કે મિત્રતા કરવી હોય તો મિત્રને પોતા કરતાં પણ વધારે માન આપજો, ત્હને ચાહજો, સહ્યતાના સામાન્ય નિયમો તોડશો નહિ—અને—જો મિત્રતા નશાવતીજ હોય તો એની પ્રકૃતિ કે કાર્યમાં જે નીચતા હોય તે જોવા બાંધવા દેશીષ કરશો નહિ અગર તે જોવાઈ નહી તો ત્હમે તે જોઈ ગયા છે; એવી એને ખબર પડવા દેશો નહિ....ને હું જીવન સાથે મિત્રતા વધારવા ઇચ્છતો હતો. ને તેથી ત્હેની પ્રકૃતિ કે કાર્યમાં જે નીચતા હોય તે તરફ નજર સુદ્ધાં કરવાનો ખ્યાલ પણ મહારાથી ન થઈ શકે એમ હતું ને તેથીજ મૈત્રિના આદર્શને વળગી રહેવામાં મહેં મઝા જોઈને મિત્રની તલ્વાર ગરદન ઉપર ફરી વળે એ પળની આનંદીત ચહેરે રાહ જોઈ રહ્યો.

જીવને મહારી જરદાણ તરફ નજર ફેંકીને આંખના ઇંસારે જણાવ્યું કે ત્હારો મિત્રતમ કના થાય છે!

પછી તેણે મુઠને ભેરથી પકડીને તલ્વાર ખખડાવીને
જણાવ્યું,

“ મૃત્યુને બોલાવ. ”

મહે કહ્યું; “ મહને મારવો છે ?.....મારો !.....પણ
તહમને હૃદયપૂર્વક આહનાર મિત્રની મૈત્રિની એ કિંમત
આંકશો ?....વિચાર કરીને મહારી ગરદન કાપજો પાછળથી
પસ્તાવું નપડે તેવું ધ્યાન રાખજો....”

તેણે તલ્વાર ઉગામી ને એ ભેઠને મહારી
જરદાલુને તમ્મર આવી ગયેલી મહે ભેઠ પરત્તુ
એક માણસે તેને મજબુત રીતે પકડી રાખેલી હોવાથી તે
જમીનપર પડી નહિ.

પણ મહારા મિત્રની ઉગામેલી તલ્વાર મહારી ગરદ-
નમાં વાર કરે ત્યાર પહેલાં “ સખુર ! કોણ છે ! ” નો
અવાજ દિવાનખાનામાં આવ્યો; ને એકદમ પાંચસાત
પોલીસો ધસી આવેલા મહે ભેઠ.

જીવન ચરચર ધરણ ગયો ને પોલીસોના ઘેરા
વચ્ચે ઘેરાઈ ગયો.

તે બીજીજ પળે પોલીસોએ જીવનના હાથમાં હાથ
કડી નાખીને મહારા મિત્રના હાથ લોખંડની જાંજીરથી
જકાડયલા ભેતાં મહને દુઃખ થયું. મારી જરદાલુએ હવે
આંખ ઉઘાડી ને ભેતાંજ તે ખડખડાટ હસી પડી. એ
વળતે મહે તો માની લીધેલું કે તે દિવાનાપણામાં

અડખડાટ હસી નહતી; પરન્તુ મ્હને મારવા તૈયાર થયેલાના હાથમાં હાથકડી જોઈને ત્હને પોલીસોના ઘેરા વચ્ચે જોઈનેજ તે હસીપડી હતી તે હાથમાં નિર્દોષને પરમાત્મા અણુધારી સ્કાય આપે છે જ એ સૂત્ર મ્હેં વાંચ્યું ને વિચાર્યું.

પણ પોલીસો જીવનને એકનેજ હાથકડી નાખીને અટક્યા નહિ. મ્હને યે હાથકડી નાખીને જરદાકુને ને ત્હને પકડીને ઉલેલા મનુષ્યને યે હાથકડી ઠોકી નીધી અને અમે ચાર જણને પોલીસની ટુકડી ગેટ ઉપર લઇ ગઈ.

ગેટ ઉપર અમ્હે ગયા એ વખતે જો કેઈ કાંપતું હોય તો તે જીવન. મ્હને કે જરદાકુને સ્કેજ પણ કંપ થતો ન હતો ને બિલટું અમ્હે પરસ્પર જોઈને હસતા હતા. અમ્હને હસતા જોઈને જીવન જાણે ખળી મરતો હોય એટલી વેદના અનુભવતો હતો,

ગેટ પર આવ્યા પછી મ્હને ખબર પડી કે હું જેલમાંથી ન્હાસી છૂટ્યો હતો ત્હથી ખબર ચોકીદારોને પડી કે તુરતજ મ્હારી પાછસ પોલીસ પડી હતી ને હું જીવનના મકાનમાં છું એવી ખાતળી મળતાં પોલીસ મ્હને પકડવા ત્યાં આવી હતી; પરન્તુ અંદરનું દશ્ય જોતાંજ પોલીસ ટુકડી ચમકીને પ્રથમતો જીવનજે જકડયો ને પછી ન્હાસેલા ડેલી તરીકે મ્હને જકડયોને. જીવનના હાથમાંની

તત્વાર શું કરવાની હતી એ જાણવા માટે જરદાલુ અને
મહેને પકડીને ઉભેલા મનુષ્યને બંડીવાન કરાવાની જરૂર
પોલીસે જોઈ હતી તે એટલા માટે કે કોર્ટમાં તેઓ પુરાવા
રૂપ થઈ પડે,

પણ તહેથી તો મહેને ઘણો મહાન લાભ થયો.
કોર્ટમાં જ્યારે જરદાલુ તું શરીર ગયું ત્યારે મહોટા
આશ્ચર્ય વચ્ચે જળે અને જ્યુરીએ જરદાલુના મહોંએથી
બેઠ જાણી લીધો; તે વખતે મહેને નિર્દોષ ઠરાવ્યો ને મહેને
જેલમાં લોગવવી પડેલી મુશ્કેલી માટે પશ્ચાત્તાપ
જાહેર કર્યા

પછી જીવન ને પૂછવામાં આવ્યું કે નાગી તત્વારનો
તું શું ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતો હતો.

પણ જીવન તહેનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ, ને
કંપવા થયેલા માનવીની પેઠે કંપવા લાગ્યો.

પછી જળે જરદાલુને પૂછ્યું ને તહેણે કહી દીધું કે
મહારા પ્રિયતમનું ખુન કરવા ઇચ્છતો હતો.

ને મહેને પણ પૂછવામાં આવ્યું કે જરદાલુ કહે છે
તે ખરું છે કે કેમ ?....હું શું ઉત્તર આપુ જો ' ખરું કહું
તો મહારો મિત્ર ખુન કરવાના કેશીશના ગુન્હા માટે સજા
શિક્ષા પામે ને તે મહારા માટે બસહ બને; ને જો 'જોડું'
કહું છો જરદાલુ જુદી પડે ને હું 'જુદો' છું એમ જર-
દાલુને માનવાનું કારણ મળે, એવા વિચારમાં હું મૌન રહ્યો

ને જળે પુનઃ એજ પ્રશ્ન મ્હને પૂછયો.

પણુ જરદાલું એજ ત્હનો ઉત્તર આપાતાં જણાવી દીધું કે; જ્યોતિનું મૌન સૂચવે છે કે મ્હારું કહેલું સત્ય છે. જોહું અસત્ય હોઉં તો તેઓ યુગ રહી નશકે.

તે પછી જયુરીનો મત લઈ જળે જીવનને જીવ કરવાની કોશીશ માટે પંદરવર્ષની સખ કેદની શિક્ષા ફરમાવીને જરદાલુને પકડી રહેલા મનુષ્યને બે વર્ષની આસન કેદની શિક્ષા ફરમાવી,

જ્યારે જીવનને કેદની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી ત્યારે હું એકદમ કોર્ટ વચ્ચે મુર્છિત થઈ ગયો ને જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે હું કોર્ટમાં નહતો પરન્તુ મ્હારા પોતાનાજ ઘરમાં હતા.

હું મુર્છાવશ થઈ પડ્યો તે કોર્ટની આજ્ઞાથી જરદાલુ મ્હને ગાડીમાં નાખી ને મ્હારા ઘેર લઈ આવી હતી એમ મ્હેં જાણ્યું,

મ્હારી મુર્છાની નિદ્રામાંથી મ્હેં આંખ ઉઘાડી ત્યારે મ્હારું શરીર પ્રત્વેદથી લીંબઈ ગયું હતું ને જરદાલુ મ્હારા કપાલ ઉપરના પરસેવાને ત્હેની સાડીના પાલવ વતી લૂછતી હતી,

“ જરદાલુ ! ” હું બોલ્યો;

“ બહાલા ! હમણું શાંત પડ્યા રહો, ત્હમને આ-રામની જરૂર છે. ”

જરદાહુ બહાલ પૂવર્ક જોલી.

.. મહારા મિત્રનું શું થયું ?

એમ જોલતો હું પલંગમાં બેઠો થઈ ગયો ને જરદાહુએ મહને સુવાડી દેતાં કહ્યું. “ એમ ન કરો. એથી તહમારી તબીયત પુનઃ લથડશે. ”

મહારી જરદાહુનો સુકોમળ હાથ મહારા મસ્તક ઉપર ફરવા લાગ્યોને મહને નિદ્રા આવી ગઈ.

હું નિદ્રાવશ થયો તે છતાંય જરદાહુનો હાથ મહારું માથું ચાંપતો હતો તે જાણે ચમ્પકનાં પુષ્પ ખેરવતો હોય ને ! એમ મહને લાગતું.

હું નિદ્રામાંથી જાગ્રતમાં આવ્યો ને એવખતે સન્ધ્યાનો સમય હતો. સન્ધ્યાની સુવર્ણ છાંયા જગતને સુવર્ણ મય બનાવવા ઇચ્છતી હતી એ ધન્ય પળે હું પલંગમાંથી નિચે ઉતર્યોને જરદાહુ મહારા મહેાં સામું જોઈને જોલી ! “ મહેાં ધોવું છે ? પાણી લાવું ? ”

ચન્દ્ર ફરતાં તેજ વજ્રુળ દોરાય તેજ પરસ્પર અમે કઠી મેખલા સમી કરમાલાઓ વીંટી દીધી. લતા જેમ લતામાં શુંચાય, ને સખી જેમ સખિને લેટે એવો અમ્મારા દેહશુંથણ અવિકારીને અવ્યય હતા.

વાંચનાર ! મહારું પોપચુંચે ફરકતું નહતું. એકરોમના કિરણ બાણમાંયે વિષનો વિકાર કે ડાંગ નહતો.

અત્યાર સુધીમાં અમ્હે આજેજ આ પ્રમાણે લેટી પડયા હતા.

કટી પ્રાનીથી સરતો મહારો હાથ જરદાલુને કેશપાશે
 નહડયો, ને નીચી દૃષ્ટિ કરી રહેલી જરદાલુને ઉન્મુખી
 કરીને મહારા હાસ્યનાં દર્શન કરાવ્યા. જરદાલુએ મહારી
 આંખડીઓમાં જોયું. શતદલ કમળ સરિખંડું હોતું મુખ
 કમલ પ્રકુલ હતું.

ને વાચનાર ! મહારું મુખારવિન્દ. ત્હેની મહેમાનીએ
 ગયું, ને અંબુજ પાંડલીઓ પાંદડીઓ ઉપર ચંપાય એમ
 અમારા અધરોએ પરસ્પરને આપ્યા, અને....અને....પ્રેમના
 પ્રથમ ચુંબનનો અમૃત પ્યાલો જે એક ઘડી ચમચચીને
 અમ્હે વીધો.

એહો ! આયુષ્યની તે પુણ્ય પળ ! સરોવરની પાણોનાં
 પત્થરો ફેાડી જળધોધ વહે એમ અમ અધર પાણોમાંથી
 પ્રેમ ધોધ પરસ્પરમાં વહતા હતા;

અમહારા હાથ દેહના આંખાને વીંટળાયેલા હતા
 એટલે નયનનાં નમનથી પ્રણય મૂર્તિને નમસ્કાર કરી હૃદય
 સિંહાસને એ રક્તમૂર્તિને પધરાવીને વાંચનાર ! ખોળી-
 યામાંના શુભ અરસપરસ બદલાતા ત્હેં અનુભવ્યા છે ને ?
 અમહારેતો એવું થયું. મહારો શુભજયોતિ જરદાલુની
 દેહડાળે જાણે જઈને જોઠો ને જરદાલુનો શુભજયોતિ
 જાણે મહારી દેહડાળે આવી વિશજયો એવું અમને એ
 પ્રથમ પ્રેમ ચુંબનની પુણ્ય પળે ભાસ્યું.

પછી જરદાલુએ મ્હને પાણીનો પ્યાલો આપ્યો ને

મહેં મહેં ઘોઈનાખયું. જરદાલુ બોલી ! “ પીવાનું પાણી લાવું ? ”

“ લાવ.” મહેં કહ્યું ;

ને જરદાલુએ મહેને એક કાચના ગ્લાસમાં સ્વચ્છ પાણી ભરીને મહારા હાથમાં ગ્લાસ મૂક્યો....વાંચનાર ! એ પાણી મહેને અમૃતથીયે વધારે મીઠું લાગ્યું હતું.

પાણી પીધા પછી હું એક ખુશીપર બેઠો ને જરદાલુ આવીને મહારા ખોળામાં બેઠી ને મહારા વદન ચંદ્રને નીહાળી રહી.

અમહેને બન્નેને એ વખતે હાસ્યની ભરતીઓ આવી હતી.

એમ પરસ્પર હાસ્યામૃત પીધા પછી મહેં જરદાલુને કહ્યું :

“ હૃદયેશ્વરી એકાદ ચીજ ગાઈશ ? ”

તે બોલી : “ બહાલા તમારી આવી પસ્તાવના જોઈને મહેને ખેદ થાય છે. હજીયે ત્હમે મહેને આજ્ઞા ફરવાનો અધિકાર નથી મેળવ્યો કે મહેને પુછો છો ? એમ પૂછવાને બદલે ત્હમારે કહેલું જોઈએ કે એકાદ ચીજ ગા.”

“ એકાદ ચીજ ગા.” મહેં કહ્યું :

અને છલંગ મારતી જરદાલુ પલંગ નીચેથી સારંગી લઈ આવીને મહારા સામેની ખુશી ઉપર હસતી બેઠીને સારંગીના સુર મીલાવવા લાગી. ઘણીજ ચપળતાથી ત્હેની

આંગળીઓ સારંગીના તાર ઉપર ફરવા લાગીને સારંગી.
કેમ જાણે હુર્પોન્માદમાં આવી ગઈ હોય તેમ રણકી રહી.

આલાપની સાથે ત્હેણે નીચેનું સંગીત લલકાર્યું.

“ જામિનીના જાગરણે અરૂણાં લોચનીયાં લોચનાં,

“ અંતરનો તરરાગ પ્રકાશે, ઘેને ઘન ઘેરાતાં;

“ જાઓ,....પ્રિતમ ! જાઓ ! જીવણુ !—

જાણ્યા ભૂઠ જવા દો.

“ જે થકી રાચો, તે જઈ જાઓ; ાશદ વદો શઠવાદો ! ..

“ નયનમૃતનું પાન કરતા અંજન રંજિત આ જે

“ સ્યામ અધરમણિ, તે તમતનમાં ભળતો ભારી વિરાજ !

....જાઓ

“ મરકતના પટમાં મનમથના જયનો લેખજ જાણે

“ કનકે રેખ્યો હોય; તમે ત્યમ નખ નહી વાને વાને;

....જાઓ

“ ચરણતણા અળતાના રસથી સીંચાઈ હરિ ! હાલે

“ નવતર રાગ તણા ઉર અંકુર પાંગરતા દરસાવે,

...જાઓ

“ દંતે અધર ધવાયો તમને મમ અંતર ચિરાયે,

“ એ જણવે હજી એ વપુ આપણું સિન્ન ન કેવું જરાએ !

....જાઓ

“ તન સમ મનપણ મતિજ છે તેમ, કળ્યું મેં, કૂડા કૂહાના !

“ નહિ તો તમ ઘેલી તરૂણીને છેલ ! છેલ દો શાના !....

....જાઓ

“ કામજ-છો અમળા જનના બળવીર ! ન બીજું કાંઈ;

“ પ્રાણજીવન હરિ પ્રાણ બકીના શીનવદીધ વધાધ ?

....જાઓ!૦

“ શ્રી જયદેવ-રચિત રસ સંચિત વંચિત વનિતા કેરી

“ જાની પીચો વિખુધો ! મધુરી આ અમૃતથી અદકેરી ”

....જાઓ!૦

સીતારનો રણધીર રણકાર શમ્યો ને હું રસના
પ્રવાહમાં ભીંજતા મહેરે બોલ્યો:

“ બહાલી જયદેવે તો કમાવ કરી છે !....શૃંગાર
રસની સરિતા ત્હેના એક એક ગીતમાં ઉછળી મહે છે !
તહેં ગીત ગાયું તહેમાં કેટલો બધો-શૃંગાર છે ? મહુને તે
ઘણુંજ ગમ્યું. આવાં સુન્દર ગીતો તહેં ગોખી રાખ્યા છે
તે મહેં આજેજ જાણ્યું. ”

“ પ્રિયતમ ! ” “ તે બાલી ! ”

“ આ એકથી ગીત નહિ પરંતુ ગીત ગોવિન્દના
બધા ગીતો મહેં ગોખ્યા છે ને પ્રત્યેક ગીત રાગમાં ગાતા
મહુને આવડે છે. ”

એમ બાલીને તે હસીને ત્હેની આંગળીઓએ પુનઃ
સિતારને રણકાવી.

હું ત્હેની ઇચ્છા કળી ગયો કે તે બીજું ગીત ગાવા
કચ્છે છે. એટલે મહેં કહ્યું:

“ બહાલી ! ત્યારે એક બીજું પણ ગા, ”

“ જેવી મ્હારા પ્રિયતમની મરજી. ” કહીને તેણે
આલાપ શરૂ કર્યો.

ને નીચેનું સંગીત છેડ્યું.

“ બોલ મૃદુ બોલ બે, તિમિર અણુતોલ કે,
દંતની ચંદની મીટાવે....

“ મંજુ મુખચંદ્ર તુજ સ્મિત મુખા માટ મુજ,
લોચન ચકોર તલસાવે....

“ પ્રિયે ! મહેર કીજે, રીઝી પરી રીસ કરી દીજે;

“ આળ મહુની જળે, પ્રભાત વપુ પરજળે;
ચુમી દવ પાન કરી દીજે. ...

“ મોહુ ઉર અર્પતા, તીર કંઠર્પનાં
નયનની લોતપલો આજે,

“ હૃદયને લેહતાં મર્મને છેદતાં
ચોણિ તે ચોણુ શું રાજે ? ...પ્રિયે !

“ રૂઢી ઉરમાંદ્યજે તન્વી ! તું હોય,
તો વીંધ નખથીજ વપુ આર્મ

“ ખાંધ ભુજ બંધને; અધરપણુ ખંડ;
ને દંડ, ન્યમ ચંડી ! વલવાર્મ....પ્રિયે !

“ તંજ મુજ ધન અને તંજ મુજ તનમને....
જીવનુંજ જીવન તું મારે,

“ રીઝ તુજ મુજ ઉપર ચિર રહે, એજ ઉર
ચિંતવે ખંત છરી ભારે....પ્રિયે

- “ ચરણ પદ્મ ધરી સરસ શિર સુંદરી !
વિરહ વિષ વિષમ હરી દીને,
- “ રોમે રોમે રહી અગન ધન તન દહા,
તદન તે શાંત કરી દીને....પ્રિયે !
- “ પદ્મમહમદની, હૃદય રસ વર્ધની,
ઉથ ઉન્માદ મચવન્તી !
- “ ઉચર, દલિટ ધરી ચિતરૂં અખતે
કરી પાટલી પગની દીપંતી,....પ્રિયે !
- “ તુંગ કુચ શૃંગ શિર હારરૂપે રૂચિર
વિજયનો તું અગકાવી,
- “ ધમકવી નિતંબના ડિંડિ મેખળા,
આણમૂક પ્રેમની ગન્તી....પ્રિયે !
- “ પુનિત પદ્માવતી રમણુ જય દેવનાં,
માનનો મેલ હરનારાં,
- “ રસિક જનને મુદાવે સદા શ્યામનાં
વેણુ રસરેણુ રસનારાં
- “ પ્રિયે ! ગહેર કીને, રીંઝી પરી રીસ કરી દીને;
- “ આજ મહનીજળે, પ્રભળ વપુ પરજળે,
ચૂમી દવપાન કરી દીને.”

મહારી બહાલી જરદાલુએ એકદ્રેસનું કામ કરેલું હોઈ
તહેને ગાવા-વગવાનું જ્ઞાન ઘણુંજ સરસ હતું. જ્યારે તે
હસતી ત્યારે તહેના સર્વાંગો તાલમાં ઝોલાં ખાતા ને તહેના

વઢન ઉપર હાસ્ય તરવરતું. જ્યારે તે હસતી ત્યારે તેના ગાલ ઉપર ઝીણા ખાડા પડતા ને તેની છબી કાંઈ ઓરજ ભાસતી.

વાંચનાર ! મારી જરદાલુ સૌન્દર્ય સંપન્ન હતી ?.....જેશક ! તેના જેવી સુંદરતા જગતમાં અન્યથા ક્યાંય નહિ હોય એમ હું કહીશ ત્યારે હું દિવાનો કહેવાઈશ, પરન્તુ હું ભાર પૂર્વક કહીશ કે જરદાલુ તે જરદાલુજ હતી.

ને તે કુમારિકા હતી. તેના માતા પિતા ન્હાનપણમાં સુજરી ગયલા હોઈ તે જ્યારે નિરાધાર થઈ પડી ત્યારે એક નૃતિકાએ તેને આશ્રય આપ્યો હતો ને જરદાલુ એ નૃતિકાને ત્યાં પોષણ પામી હતી. એ નૃતિકાએ તેને સંગીતનું ઘણુંજ ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું ને જરદાલુ ઘણીજ ઉત્તમ ગાવિકા બની ગઈ હતી.

અને મ્હારે કહેવું જોઈએ કે આરિચ્યની વિશુદ્ધતા તરફ તેને પુષ્કળ કાળજી હતી; તે એટલે સુધી કે પોતાને ત્યાં આવનારા સંગીતના શોખીનોને દારૂ, સોડા કે પાણીનો ગ્લાસ પણ આપતી નહિ. તે જાણતી હતી કે એવી રીતે તલાસ આપવામાં પુરૂષની કરાંચુલોને કદાચ રૂપશ્ચ થઈ જાય ને તેથી પોષક નૃતિકાની આજ્ઞા મળતી છતાંયે તે ગ્લાસને અડકતી નહિ. કદી કદી તેની પોષક નૃતિકા તેના ઉપર ખીજતી ! પરન્તુ જરદાલુના સંગીતને

સાંભળનારા સજ્જનોની પુષ્કળ સંખ્યા પોતાને ત્યાં ઉભારાનીને પૈસાની રેલમછેલ થતિ એથી તે જરદાલુને વધારે પજવતી નહિ; તે એ ઉદ્દેશે કે કદાચ પજવણીથી જરદાલુ પોતાને ત્યાંથી ન્હાસી જાયને એ રીતે પોતાને ત્યાં થતી પૈસાની રેલમછેલ બંધ થાય. કારણ કે તેને ત્યાં જનારાઓ પૈકી એક પણ એવો ન નિકળતો કે જે જરદાલુના સંગીતને મૂકીને તેની પોષક નૃતિકાનું નાચ સંગીત સાંભળવા તયાર થાય. જો કે જરદાલુની પોષક નૃતિકા પણ સાફ ગાઈ જાણતી હતી, પરંતુ જરદાલુમાં જે એક વિશીષ્ટતા હતી તે એ કે દેવ દુર્લભ સૌન્દર્યને તેથી સંગીતનો શોખ ન હોય એવાએ તેને ત્યાં ઉભરાતા કે એ વિષે જરદાલુની સુંદરતાનું દ્રષ્ટિદારા પાન થઈ શકે.

કેટલાએ યુવકોએ જરદાલુને પોતાને ત્યાં પધારવાની પ્રાર્થના કરી હતી પરંતુ જરદાલુ તેને ઠાકરે મારતી હતી. જ્યાં પાણીનો ગ્લાસ આપવામાં થતા પુરૂષના કરાં ચુટિના સ્પર્શથી તે પાપ માનતી, ત્યાં પોતાનું અમુલ્ય શિયળ લુંટાવાનું કાર્ય તેનાથી કેમ થઈ શકે ?

ને દારૂને પણ તે અડકી નથી. નૃતિકાને ત્યાં રહે-નારી-પોષણ પામનારી, ને દરરોજ સેંકડો નવ યુવાનોને દારૂડીઆઓને પોતાના સુમધુર સંગીતથી રીઝવનારી મારી જરદાલુ દારૂપાન વિના રહી શકે એમ માનતા કેટલાક

અચકાશે, પરન્તુ જરદાલુ જીકું ન બોલે એવી મને ખાત્રી
હોઈ તેજીજ મને કહું હતું કે મેં દારૂના ગ્લાસ સુઢાં
મે સ્પર્શ કર્યો નથી....અને હું સાચું માતું છું કે જરૂર
તે દારૂપાનથી બચી હશે.

ને વાંચનાર ! તું સાચું માન યા ન માને તે સાથે
મને કાંઈજ નિસબત નથી. હું તો મારી કથા તને કહી
દઉં છું કે આવો મારો કથા વિસ્તાર છે.

જરદાલુએજ મને તેના જીવનની કથા કહી કહી
અને મેં તે તેને કહી.

સંગીત મને અત્યંત બહાલું લાગતું....ને જગત્માં
એવા કોઈ માનવી હશે કે જેને સંગીતનો સ્વર ન ગમે ?
કારણ કે તે અમૃત છે, ને મહાન છે-સંગીત પોતાની
મેજેજ-પોતાના ઐશ્વર્યને લીધે મહાન છે. સારા જગતને
તે આકર્ષી શકે છે ને 'હું' તેમાં અપવાદ બનું એ
કેમ બને ?

“ સંગીતના રસમાં હું મસ્ત બની ગયોને માથું
ડોલાવી સંગીતે રસજતા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યો.

એ જોઈને જરદાલુએ સારંગી નીચે મુકી અને મારી
પાસે આવીને કહ્યું:

“ કાંઈ બહુ મઝા પડી ? ”

“ કેમ ન પડે ? ” મેં કહ્યું: “ સંગીત મને
અત્યંત પ્યારું છે. ને વળી મારી કિલોબનના મોંમાંથી

નિકળતું સંગીત સાંભળી ને હું ડોલવા લાગું તેમાં શું નવાઈ થાય છે ? બહાલી તારા સંગીતે-તારા કોયલથીયે મધુરાયે મદદલોલ ટહુકારે મને મુગ્ધ કરી નાખ્યો છે ! ”

“ ખરેખર ! ” તહેણે કહ્યું :

“ ખરેખર ! ” મહેં કહ્યું ને માથું ડોલાવ્યું.

“ અહીં જરદાલુએ મારા ગાલપર ચુંબન કર્યું ને આંધ્ર હસતી મહારા સામું જોઈ રહી.

આમ અમે ઘણા દિવસો આનંદમાં પસાર કર્યા. જેમ જરદાલુને કોઈ વડીલ ન હતું. તેમ મને પણ કોઈ વડીલનું છત્ર નહતું જેથી અમને સાથે વસવામાં કશી પણ અડચણ નડી નહિ....ને તે છતાંય મારે જણાવવું જોઈએ કે અમારા એ એકાંત રહવાસમાંયે વિષની વાસના પરવતી નહી.

વાંચનાર ! તને કદાચ તે અસંભવિત લાગશે, પરંતુ તેની મને ઓછીજ દરકાર છે ? હું તો મારી આત્મકથા કથતોજ જાઉં છું. તેમાં તને સત્ય લાગે તેટલું સ્વીકારજો ને અસત્ય કે અતિશયોકિત જેવું જણાય તેના માટે મને નિંદજો. તારા તરફનો સત્કાર મળે કે નિંદા મળે તેની મને કશીયે પરવા નથી. મને જે કહેવાનું છે. તે હું કહીશજ....ને હું તો કહી છટી શકે મારી આ આત્મકથામાં એક અક્ષર પણ સત્યની મર્યાદા બહારનો નથી.

એક દિવસ મારી જરદાલુએ મને કહ્યું:

“ આવી રીતે ક્યાં સુધી જીવન વિતાવીશું ? પતિ-
પત્નીના સંબંધથી ક્યારે ખંધાર્થ શું ? ”

મેં કહ્યું: “ વખત આવશે ત્યારે. ”

તેણે પુછ્યું: “ એવો વખત ક્યારે આવશે ? ”

મહેં કહ્યું. “ એ કાંઈ કહી શકાય નહિ.

જરદાલુ સાથેના સહવાસમાં જેમ હું પવિત્રતાને ચૂકી ગયો નહતો તેમ મહારામિત્ર જીવનને પણ હું ચૂકી ગયો નહતો. મહારે જણાવવું જોઈએ કે એવો એક પણ દિવસ વિત્યાની મને ખબર નથી કે જે દિવસે જીવનને કેદ મુક્ત કરવાના વિચારોએ મારા મગજને ન ગેરુ ઢોય ! ઘણી વખત હું જીવનનું સુકુમાર શરીર કેદખાનાના દકિન કપ્ટોમાં શુષ્ક થતું કદપતો ત્યારે મારી આંખોમાંથી આંસુ ટપકતા ને તે જોઈને મારી જરદાલુ મને રડવાનું કારણ પૂછતી પરન્તુ હું ત્હને કહેતો; “ કારણ ?....કારણ કહેવામાં સારનથી. ”

ને ખરેખર એમજ હતું. જો મારા રડવાનું કારણ હું ત્હને જણાવું તો ત્હે દુઃખી થાય એમ હતી, એટલે હું કારણ દર્શાવતો નહિ. ને તે પણ કારણ જાણવાની હઠ પકડતી નહિ.

એક દિવસ મને એવો વિચાર આવ્યો કે મિત્રને

જેલના અસહ્ય કપોટો ભોગવવા પડતા હોય ને હું આમ આનંદમાં વિચરું એ ઠીક કહેવાય નહિ, એમ વતેવામાં મને મિત્રદ્રોહ જણાયો ને મેં તેજ પળે મક્કમ નિશ્ચય કર્યો કે મારે ગમે તેવી રીતે પણ જીવનને જેલમાંથી બહાર આણવો. અગર તેમ ન બની શકે તો આપઘાત કરવો. મારો આ નિશ્ચય મારા મનમાં રહ્યો નહિ ને મેં જંરદાલુને જણાવ્યું કે હું આવા નિશ્ચયપર ગયો છું.

અને વાંચનાર! મારો એ નિશ્ચય બાજુતાંજ ત્હે કંપીને ચમકી,

“ આ શું બોલો છો ? ” ત્હેણે મને પૂછ્યું.

“ જે સંભળાય છે તે ! ” મેં કહ્યું,

“ હજીયે ત્હેના તરફ ત્હમને તિરસ્કાર નથી ? ત્હેણે આશ્ચર્ય લય્યાં ઘેરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ શું બોલી ? ” મેં કહ્યું: શું હું ત્હેના તરફ તિરસ્કાર બતાવું ?....શા માટે ? શું હું અધમ છું ?....‘મૈત્રિ’ ના આદર્શથી અજાન છું ?....જો બહાલી ! હું તો ત્હેને અંત પૂર્વક ચાહું છું....ને એટલે સુધી કે મારું ચાહું હૃદય મેં તેને આપ્યું છે ને તેને ટુકડા કરી નાંખે તોએ હું ત્હને અટકાવવાની ધૃષ્ટતા હું કરી શકું નહિ.”

ત્હે બોલી: “ ત્હમે માણસ નહિ પણ.....”

“ હા, હું ઢાર છું !....ગથેરા છું !....ગમે તે છું, પરન્તુ.....”

તહે વચમાં પડી;

“ નહિ, નહિ, બહાલા ! હું એમ નથી કહેવા માગતી, હું તો એમ કહવા માયું છું કે તહમે માણસનહિ પણ દેવ છો. ”

“ દેવ ? ” મેં કહ્યું: નહિ હું દેવ નથી; પણ એક સાધારણ પંક્તિનો કાળા માથાનો માનવી છું. ”

“ જે માણસે એકથી અનેક વખત જન લેવાંની તૈયારી કરી હોય તે માણસ તરફ છેવટ સુધી વફાદારી રાખવી એ માણસાઈની બહાર છે. દેવ હૃદય જેટલી ઉદ્ધારતા હોયતોજ જીવનને જેલ સુકત કરવો અગર તેમ ન બની શકે તો આપઘાત કરવો એવો નિશ્ચય થઈ શકે. ને તેથી જ હું કહું છું કે તમે માણસ નહિ પણ દેવ છો દેવત્વથી ભરેલા છો, ” તેણે કહ્યું:

“ તે ગમેતેમ: “ મેં જણાવ્યું ” તારી મરજીમાં આવે તેવો તું મને માની શકે છે, ”

“ હા, ખરું;... પણ હું કહું છું તે શું બોલું છે ? તમારામાં દેવત્વ નથી ? ” તેણે કહ્યું,

તે હું કહી શકું નહિ, મેં જણાવ્યું,

“ વારૂ...” તે બોલી: “ ત્યારે તમે તમારા મિત્રને જેલ સુકત કરી શકશો ? તેણે પૂછ્યું;

“ ઇશ્વરેચ્છા હશેતો ખરું. ” મેં જણાવ્યું.

“ હું ઈચ્છું છું કે તમે નિશ્ચયને ફતેહમંદ રીતે પારપાડો, ” તે બોલી “ પણ તમને જોઈ ન લાગે તો એક વાત કહું ” તેણે કહ્યું.

“ કહે. ” મેં કહ્યું;

“ તેણે કહ્યું. “ તમે તમારા મિત્રને છુટોતો કરી શકશો, પરંતુ તેમ કરવા જતાં તમે એક ભયંકર શત્રુ ઉભો કરો છો ?—આનંદ તરૂના મુળમાં ફૂલાડાનો ઘા કરો છો ! હાથે કરીને પગ ઉપર પ્રહાર કરવા જેવું કરો છો ! એ બધો ખ્યાલ કર્યો છે ને ? ”

“ એવો ખ્યાલ કરવાનો મહને અવકાશ નથી, હું તો જીવનને જેલમાંથી છુટો કરવા મારી સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીશ ને જો મારા એ પ્રયાસમાં મને ફતેહ મળશે તો મારા આનંદની પરવા નથી, સુખની પરવા નથી, આગળ વધીને કહું તો જીવનનીયે પરવા નથી. મારો મિત્ર જીવન જેલમાંથી બહાર આવે ને કારાગારના કઠિન કપ્ટો ભોગવવામાંથી ઉગરે એટલે મહને સ્વર્ગ મળ્યું. જાણે ગંગા ન્હાયો ! મેં જણાવ્યું :

તે બોલી : “ તહુમારા હૃદયની પરીક્ષા.....”

મારી ન્હાલી જરદાલુ પુરં બોલી શકી નહિ. તેના ખભાપર પાછળથી કોઈએ હાથ મૂક્યા ને જરદાલુને આંધી

પડી હાથમાં ઉપાડી મારા રૂમની બહાર નિકળી ગયેલા એક માણસને હું જોઈ રહ્યો.

મારી હિંમત એસરી ગઈ ને મેં તેને જરદાલુને ઉપાડી જતો અટકાવ્યો નહિ બ્યારે જરદાલુને ઉપાડીને તે મારા રૂમની બહાર નિકળ્યો ને હું જોઈ છું તો જરદાલુને એક માણસ બળાતકારે મોટરમાં બેસાડી રહ્યો હતો.

મારા મગજમાં ને હૃદયમાં ઝલુનના બુવાળ આવ્યા ને હું કુદ્યો. એક છલંગ મારીને હું મોટરની પાસે જઈ પહોંચ્યો પણ ત્યાં તો ડાઈવરે મોટરને મારી મૂકી.

મારી આંખો ફાટી ગઈ. જરદાલુને ઉપાડી જનાર માણસો કોણ હશે એ માટે વિચાર કરવાની મને એ વખતે ક્યાં કુરસદ હતી. જે ઠેકાણે માફે મકાન હતું તે ઘણીજ નજીકમાં ટેકસીનું સ્ટેન્ડ હતું ને એક મિનિટમાં હું તે સ્ટેન્ડ પાસે પહોંચી ગયો ને એક ટેકસીમાં જઇને બેસી ગયો ને ડ્રાઈવર કાંઈ પણ બોલે ત્યાર પહેલાં મેં તેને કહ્યું:

“જો પેલી મોટર બચ છે તેની પાછળ મારી મૂક.”

આગળ બદમાસની મોટર અને પાછળ મારો મોટર દોડવા લાગી, રસ્તે ચાલનારાઓ પૈકી કોઈને એવો બહેમ ન આવ્યો કે આગળની મોટરમાં કોઈની માથુક બચ છે ને

પાછળની મોટર ત્હેની પછવાડે પડી છે. કારણ કે અમારા જેવી કેટલીયે મોટરો એમ આડી અવળી દોડાદોડ કરી રહી હતી.

મારી ટેકસીનો ડ્રાઈવર પણ સારા ભાગ્યે સારો નીવડ્યો.

“જેજે દુર નિકળી જાય નહિ હો !”

એમ કહેવાની પણ મને જરૂર પડી નહિ. કારણ કે હું જોઈ શક્યો હતો કે ડ્રાઈવરનું સઘળું લક્ષ્ય એ વખતે આગળની મોટર તરફ ચોંટેલું હતું ને તેની પાછળ પોતાની મોટર મારી મૂકવાનું હતું.

સીધો રસ્તો વટાવી ત્હે મોટર આડે માર્ગે વળીને મારી મોટર પણ તે માર્ગે ત્હેની પાછળ પડી. તે બદ-માસોને મારી મોટર પાછળ પડી છે એવી ખબર પડી નહિ તેઓએ થોડેક ગયા પછી મોટરને થોભાવી, મારી મોટર પણ છેક નજીક જઈને થોભી. ને એકદમ હું મોટરમાંથી નીચે ઉતર્યો ને જરદાલુના શરીરને ઉંચડનારની બોચી પકડવા ધસ્યો.

જરદાલુના બેશુદ્ધ શરીરને એક માણસ મોટરમાં ઉભો રહીને ઉંચકતો હતો ને બીજો માણસ નીચે મોટરની પાસે ઉભો હતો જરદાલુને ઉપાડીને તેઓ પાસેના મોટા મકાનમાં ઘુસવાના છે એમ મેં તુરતજ કદખી લીધું.

અને વાંચનાર ! મારામાં એ વખતે એવી પ્રબળ શક્તિ આવી કે તે બન્નેને મુઠિ પ્રહારે મેં જમીનપર પાડી દીધા ને જરદાલુને મારી ટેકસીમાં લઈ લીધી.

એ બદમાશો કોણ છે એ તો મારે બાણવુંજ જોઈએ અને તેથી મેં જરદાલુને કહ્યું.

“ તું આ ટેકસીમાં બેસીને આપણે ઘેર જા. ”

“ ને ત્હમે ? ” તેણે કંપતાં કંપતાં કહ્યું.

“ હું આ બદમાસોને ઓળખવા માગું છું ” મેં કહ્યું,

પહેલાં તો જરદાલુએ મને ત્યાં રોકાવા ના પાડી પરંતુ મેં ઘણો આગ્રહ બતાવ્યો ત્યારે તે વધારે બોલી શકી નહિ. મેં મારા ટેકસીના ડાઈવરને દશની નોટ બાડા પેટે આપીને તેણે મોટા ઉપકાર સાથે સ્વીકારતાં જરદાલુને ખુશીથી ઠેકાણે પહોંચાડી આવશે તેમ ત્હણે મને ખબર આપી.

અને ટેકસીના ગયા પછી હું બદમાસોની મોટર પાસે ગયો. મોટરમાં એવું કશું જણાયું નહિ કે જે બદમાસોની ઓળખ આપે. ”

ને પછી હું, મારી મુંઢીઓ ખાઈખાઈને લોથપોથ પડેલા એ બન્ને બદમાસો પાસે ગયો.

બન્ને જણ ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતા હતા. મેં એક

જણના ગજવામાં હાથ ઘાલ્યો ને તેમાંથી મને કશું મળી આવ્યું નહિ.

ને બીજો પા કલાક સુધી એ જાનને જણાને જોઈ રહ્યો પરંતુ તેમને કળવળી નહિ. મેં જાણ્યું કે તેણે મારા હાથનો પુષ્કળ માર ખાધેલો હોય કળવળવાને હજી બીજો પા કલાક વિતવો જોઈશે.

હું લગભગ પા કલાક ગયો....ને તે જ જણમાંથી એક જણ ઉઠ્યો ને મારા તરફ ધુરક્યો.

મેં કહ્યું: “ હજી લાજ નથી વળી ? ”

પણ તે મારા તરફ પુર જોસમાં ધસ્યો ને દાંત કચકચાવ્યા હું તો તૈયારજ ઉભો હતો. જેવી તેણે આવીને મને બાથ લારીને મને જમીન પર પછાડી નાખવા માટે તેણે તેની સઘળી શક્તિઓ ખર્ચવા માંડી ત્યારે મેં એકજ આંધકો તેને માર્યો ને એટલાથી તો તે દુર જઈને પડ્યો.

અને પાછો તે ઉભો થઈ મારા તરફ વળ્યો મેં કહ્યું:

“ બદમાસ ! પટે છે ને પાછો લડવા તૈયાર થાય છે?”

“ તે મારી મરજની વાત છે. ” તેણે કહ્યું:

મને તો લાગ્યું કે તે દિવાનો છે. દિવાનો નહિતો

દાડના ઘેનમાં છે. તેની બોલવાની ઢળને અશક્તિએ મને ખાત્રી આપી કે તેણે ખુબાખુબ દાડ ઢીંચેલો છે; તે તેથીજ તેણે મારી મુઠિઓએ અડધો કલાક કળતળવા આપી નહિ હોય એમ મને સ્હમભર્યું.

તેને દાડના ઘેનમાં બાણીને મારા તરફ ધસતા આવતા તેના પગમાં મેં એક લાત મારી. મારા પગમાં એડીવાળા બુટ હતા ને તેને સખ્ત રીતે લાગી કે તે બિચારો “ વોય ” કરતો પૃથ્વી પર પડી ગયો.

ને ત્યાંતો બીજો માણસ ઉભો થયો ને બોલ્યો:
“ કોણ ? ”

“ મેં કહ્યું: “ ન ઓળખ્યો મને ? ”

ત્હે ઉભો થઈને મારા મોં સામું બેઠીને બોલ્યો:

“ તું બોલેલો કે ? ”

મેં કહ્યું: “ હા....ને ત્હમે ? ”

પણ તેણે ત્હનો પરિચય આપ્યો નહિ ને જટપટ મોટરમાં બેસી ગયો ને મોટરને મારી મૂકી.

પેલો દાડડીયો બિચારો ખરાબ હાલતમાં પડ્યો હતો તેની મને દયા આવી, મેં તેને ઢેળુ માર્યું ને તેણે આંખ ઉઘાડી મેં કહ્યું: “ તારો સંગાથી ગયો ! ”

“હું ગયો એ ? ”

એમ કહેતો તે ઉભો થઈ ગયો ને મોટરને ન જોતાં
ગભરાવા લાગ્યો:

“ ગભરાઓ નહિ. મેં કહ્યું “ હું તહમને તમારે
ઘેર પહોંચાડીશ. ”

“ તહમે કોણ તહમે ? ” તહે મારા સામું જોઈ રહ્યો.

“ હા મેં કહ્યું:

તહમે તો અમારા શત્રુ છો!....તમારો વિશ્વાસ હું
કેમ કરું ? ” તેણે કહ્યું:

“ આપણી શત્રુતાનું કારણ મેં કહ્યું:

“ જરહાણ. ” તે બોલ્યો.

“ હું ! મારા કપાલમાં કરચલી ચોપડી.

“ હા. ” તેણે કહ્યું:

“ તમારું નામ ? મેં પૂછ્યું:

“ તમે તમારા માર્ગે જાઓ. ” તેણે કહ્યું:
મારું નામ જાણવાની તમને શું જરૂર છે ? ”

“ જરૂર છે ! ” ભારપૂર્વક મેં જણાવ્યું: “ ને તે
તમારે જણાવવુંજ પડશે. ”

અને તે કાંઈક ડર્યો તો ખરો પરન્તુ તેણે નામ
જણાવ્યું નહિ.

મેં કહ્યું: નામ ન જણાવે તો કાંઈ નહિ; પરંતુ તમારો પરિચય-ધણો થોડો પરિચય પણ મને આપવો પડશે. નહિતર હું પોલીસને.....”

તે ધ્રજ્યોને મારા બોલવાની વચ્ચેમાં જ બોલી ઉઠ્યો,

“હું જીવનનો માણસ છું?”

“જીવન કેણું?” મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું,

“તમારો દોસ્ત. તેણે કહ્યું.

“આ તું શું સાચું કહે છે?” મેં પુછ્યું.

“હા. હું અને પેલો હમણાં ન્હાસી ગયો તે-બન્ને જીવનનાં માણસો છીએ અને તેમના તરફથી એક કામ કરવામાં રોકાયેલું છીએ.”

તેણે કહ્યું.

“કયું કામ? મેં પુછ્યું.

“ન જોયું?....” તેણે કહ્યું, તમારી પ્રેમપાત્ર જરદાહને તમારે ત્યાંથી ઉપાડી જવાની છે ને એ કામ અમને બન્નેને જીવને રોકેલા છે.”

“વા....રૂ; જીવન ક્યાં છે?” મેં પૂછ્યું;

“કેમ વળી? તેને ઘેર! બીજે ક્યાં?” તેણે કહ્યું.

ને વાંચનાર ! તારા આસ્થર્યનો તો પારજ રહ્યો નહિ. ” જીવન તો જેલમાં સડે છે ને ? ” મેં તેને પૂછ્યું.

“ શું બલામાણસ ! ” તહે બોલ્યો: “ અમે સાથે રહી એ છીએ જમી એ છીએ એને તમે કેમ કેહો છો કે તે જેલમાં સડે છે ?

“ મને તેની પાસે લઈ જશો ? ” મેં પૂછ્યું.

“ શા માટે ? તેણે કહ્યું;

“ મારે તેને મળવાનું છે. ” મેં કહ્યું.

થોડીક પળ વિચાર કર્યા પછી તે બોલ્યો:

“ સારૂ....ચા....લો, રારી પાછળ પાછળ ! ”

એમ કહીને તે આગળ ચાલવા લાગ્યો ને હું તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. રસ્તામાં હું અનેક પ્રકારના તરંગોમાં લથડીયા ખાતો હતો. મારી આગળ ચાલનારા તે ભાઈને તેની ખખર હતી નહિ.

તે એક મોટા મકાન પાસે આવીને થંભ્યો ને બોલ્યો:

“ આ મકાનમાં આવવું પડશે.

“ આવીશ. ” મેં કહ્યું:

અને તે મકાનના સુખ્ય દ્વારમાં પ્રવેશ્યો હું પણ

ત્હેની પાછળજ હતો. એક દાદર મ્હણી અમે બીજે મજલે ગયા. મ્હને વિસ્મય નહોતું કે હું ભયંકર સાદસ ખેડી રહ્યો હતો.

તે ખરેખર મ્હેં એક રૂમમાં મ્હારા મિત્ર જીવનને જોયો. મ્હેં ધારી લીધું કે જેમ જરદાલુની સાથે જેલમાંથી હું ન્હાસી છુટ્યો હતો તેમ તે પણ જેલમાંથી ન્હાસી છુટ્યો હશે.

ત્હેના શરીરમાં ડાંઘપણ ફરક પડેલો મ્હેં જોયો નહિ મ્હને જોતાંજ તે અમકયો ને બોલ્યો.

“કોણ દોસ્ત બોલેતી !”

મેં કહ્યું: “જીવન ! ભાઈ શા મારે મંત્રિની વાડીને કરભાવવા જેવું કરી રૂંદ્યો છે ! જરદાલુના જેવી દુનિયામાં ઘણી કુમારિકાઓ છે, તું ધારશે તો એકાદને પરભેતર ખનાવી શકશે ને હુંતો એટલે સુધી કહું છું કે જરદાલુ પોતે સૈન્દર્ય છે તો પણ ત્હેના જેવી અન્ય કુમારિકાઓ જગતમાં હશેજ, ને તું ખોળશે તો એવી એક નહિ પણ અનેક મળી આવશે કે જરદાલુ જેવીજ સુંદરી હશે. ને જો તું ન ચોધી શકે તો મ્હને કહે, હું તેવી એકાધ ચોધી આપીશ ને ત્હેની સાથે તું પરભુજે. પરતુ જરદાલુ પરના મોહમાં તું આપણી મિત્રતાના વૃક્ષની મૂળમાં અંગાર એરવ નહિ, બેઠે મ્હારા દેહમાં આત્મા હશે ત્યાં સુધી હું ત્હેને તિરસ્કારી શકવાનો નથી વૈભવીજ. આદ્યતો મ્હારા

રાઈરાઈ જેટલા ટુકડા કરી નાખ....પરંતુ એમ કરવામાં જે પાપ છે તે પાપનો કાંઈક ખ્યાલ કરને મનને, આશવને, ને મગજને વિશુદ્ધ બનાવ....હું તને કેટલા ખ્યાલથી આહું છું તેનો તને ખ્યાલ તો હશેજ. તો પછી મ્હને દુઃખ લાગે એવું કરતાં પહેલાં તું વિચાર કર હું તને રહમજલ આપવા આવ્યો છું, હું બાણું છું-મ્હને ખ્યાલ છે કે હું તારા મહાનમાં છું ને તું ધારશે તો મ્હને કાપી નાખી શકશે, પરંતુ હું તને અગાઉ કહી ચુક્યો છું તેમ મિત્રતા હાથે મરતાં મને અહોભાગ્ય માનીશ....પણ મ્હને ખાતરી છે કે તુ હૃદય અને વિચારને વિશુદ્ધ કરી નાખીશ ને એક આદર્શ આદર્મી બની આપણી મિત્રતાની વાડીને નવપલ્લાવિત બનાવીશ કે જે બેઝને આપું જગત છક થઈ જશે.

મ્હારું લાંબાણુ વિવેચન સાભળીને તે બોલ્યો,

“ દોસ્ત ! જરદાલુ તે જરદાલુજ છે. તેના જેવી સુન્દરી આખા જગત ભરમાં નથી એમ માફ મન મને વારેવારે કહે છે. મારે જરદાલુ સાથેજ પરણીશને તેમાં હું નિષ્ફળ નિવડીશ તો કુવારી જીંદગી વિતાવીશ....પણ દોસ્ત ! સમરણમાં રાખજે કે બહેલો મોટો પણ હું જરદાલુને મ્હારી પત્ની બનાવીશજ. ”

“ એ બની શકશે એમ તું માને છે ? ” મ્હેં પૂછ્યું

“ મારુંને જરદાલુનું જીવન જીવતું રહેશે તો જરૂર

એમ બનશે, ને એકાદ પણુ જો મર્ત્ય લોકનો ત્યાગ કરી
જશે તો પછી લાચાર ! ”

મહેં કહ્યું : “ જરૂર હોય તો મોહ તું નહિ છોડી
શકે ! ”

“ કોઈ કાળે નહિ. ” તેણે કહ્યું :

“ પણુ એ મોહમાં તારી ખુચારી થશે, ” મહેં કહ્યું :

“ કાંઈ પરવા નહિ. ” તેણે જણાવ્યું

“ અહો દોસ્ત આટલો ઉન્માદ શા માટે સેવે છે ? ”

મેં કહ્યું.

“ મહારી સાથે વધારે વાતચીત કરવામાં તને શું
મળશે ? ” તેણે કઠોર એવાજે પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહિ ” મહેં કહ્યું

“ ત્યારે ગરબડ કર નહિ ને..... ”

એટલું બોલીને તેણે સીટી વગાડીને જે માણસ મહને
જીવનની પાસ મૂકી ગયો હતો તેજ માણસ દોડી આવ્યો
ને જીવને તેના તરફ આગળી રાખીને મને ઉદ્દેશીને અધુર
વાક્ય પુરૂ કર્યું. “ ....ને આની સાથે બા ”

એટલું બોલીને તેણે તે માણસને કહ્યું.

“ આ મહારા દોસ્ત બચોતિને બાખુના રૂમમાં ફેદ
કરો ! ”

આ સાંભળતાં હું અચોજ બની ગયો, જો કે મહને
ખબર તો હતીજ કે તેને ત્યાં જવાના પરિણામમાં મહારે

તેના ફેદી થવું પડશેજ પરંતુ કાંઈક એ આશા હતી કે મહારા સમજણના શબ્દો સાંભળીને શયતાન લયો ખ્યાલ નો પરિત્યાગ કરશે, પરંતુ મહારા શબ્દો વ્યર્થ ગયાને મ્હને કેદ કરવાનો મહારા મિત્રે હુકમ કાઢ્યો.

ને તુરત તે માણસ મ્હન બાળુના રૂમમાં ખેંચી ગયો જ્યાં મ્હને પુરેને બહારથી તાણું મારી દેવામાં આવ્યું.

દુનિયા ! લોળી દુનિયા !....ઘણીજ લોળી દુનિયા કોણ કહે છે એ ? જેઓએ લોળપણના ચશ્મા પહેર્યા છે તે શયતાનના સપાટામાં સપડાયા નથી તેઓજ મળી બાકીના સઘળાના મ્હોંમાંથી નિકળશે કે દુનિયા દગાના રંગથી રંગ-યત્ની છે; ને એ રંગમાં વિશ્વાસઘાત, વિષય લપટતા, અત્યાચાર, આદિ વિવિધ છાંટણાઓનો ચમકાર છે.....ને હું પણ એમજ કહું છું કે દુનિયા દગાથી ભરપુર છે.

ઓરડાના અંતભાગમાં જમીનપર એક બજમ પાથરેલી હતી, સિવાય કાંઈપણ હતું નહિ હું નિઃશ્વાસ નાખીને એ બજમ પર બેઠો.

મ્હને બીજા કરતાં મહારા મિત્રની અધમતા નિહારતાં વધારે લાગી આવ્યું ને એ વખતે મહારા મિત્રને સન્મતિ મળે એવી મ્હેં પરમદયાળુ પરમાત્માને નમ્ર પ્રાર્થના કરી.

પ્રાર્થનાની પૂર્ણાહૂતિની બજપળે બહાર સાંકળ ખખડી કોઈપણ માણસ અંદર આવનાર છે એમ મેં કદચું....અને હું ઉભો થયા.

હાથમાં એક ન્હાનકડા કાગળીયા સાથે મ્હરો મિત્ર
અંદર આંખોને મ્હારી પાસે ઉભો રહીને બોલ્યો

“ આ કાગળ ઉપર હું લખાવું તેમ લખ. ”

“ શું ? ” મ્હેં કહ્યું,

તુરતજ તેણે કેટમાંથી ફાઉન્ટન પેન કાઢીને મ્હને

આપી ને કહ્યું,

“ લખ ”

મ્હેં કાગળ અને પેન હાથમાં લીધાં ને જે લખવું
હોય તે બોલો એમ મ્હારી મુખ મુદ્રા ઉપરથી મ્હેં
તેને જણાવ્યું.

અને તે બોલ્યો:

“ આ ચિઠ્ઠી પ્રમાણે લખો, અક્ષરે અક્ષર. ”

એમ કહીને તેણે કેટના ગજવામાં એક ચિઠ્ઠી કાઢીને
મારા હાથમાં મૂકી મેં તે ચિઠ્ઠી વાંચી વાંચનાર ! તેમાં
નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું

“ બહાદ્રી જરદાલુ ! ”

“ આ ચિઠ્ઠી લાવનાર માણસની સાથે મોટરમાં આવજો
હું જ્યાં છું ત્યાં તારી હાજરીની જરૂર છે. ”

લીં તારોજ તારો જ્યોતિ.

મ્હારા મિત્રે આપેલી ચિઠ્ઠી વાંચીને હું બોલ્યો.

એટલે ? શું તમે જરદાલુને પણ અહિં બોલાવીને
ફાવવા માગો છો ? ”

“ મહેં લખ્યુ છે એ પ્રમાણે તું લખી આવે છે કે નહિ એજ મહારો પ્રશ્ન છે, હાડેના....બોલ શું ઉત્તર ? ”

“ એ મુજબ લખીને હું મહારી પ્રેમપાત્રને ફસાવી-શ નહિ. ”

મહેં કહ્યું :

“ તો તારે આ ઓરડામાં ભુખ્યા તરશ્યા રહેવું પડશે ” તેણે કહ્યું.

“ બહુ સારું ” મહેં કહ્યું.

તુસ્તજ માહારો મિત્ર બહાર ચાલ્યો ગયો ને ઓરડો બંધ કરી બહાર તાળું મારી દીધું ને બહારથી બોલ્યો.

“ તારું જીવન આ ઓરડામાજ પડશે ! ”

“ જીવવાની મને મમતા નથી....કાલે મૃત્યુ આવતું હોય તો આજે આવે ” મહેં અંદરથી હસ્યું.

તેણે મહારા એ શબ્દો સાંભળ્યા હશે કે નહિ તેની મને ખબર નથી. હું તો ઓરડામાં એટલોજ રહ્યો.

જગત કરવું છે કે મીઠું ? વાંચનાર ! જગતનો મૂળ એક પ્રાકૃતિક રમ તે નિરખ્યો ચા કહ્યો છે ?

એક દિવસ ગયો બીજો દિવસ ગયો પણ મારા ઓરડામાં કોઈ આવ્યું નહિ. હું ભુખે મરી જઈશ એમ મને લાગ્યું રીખાઈ રીખાઈને મરવા કરતાં જીવ કરડીને મરી જવાનું મને ઉત્તમ લાગ્યું ને.....ને.....વાંચનાર મહારી જીવ, દાંત વચ્ચે મેં દબાવી પણ ખરી; પરંતુ જરૂરહુની મૂર્ત મહારી

આંખ આગળ ઝાંખી સ્વરૂપે તરવરી ને તેણે મને આત્મ-
હત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

ત્રીજે દિવસે મારો મિત્ર જીવન મહારા ઓરડામાં
આવ્યો....પણ આ વખતે તે એકલો ન હતો તેની સાથે
એક રૂદ્ધ પુદ્ગળીએ માણસ હતો. ને એ માણસના હાથમાં
એક તલ્વાર ને એક ચાંદીની પેટી એ બે વસ્તુઓ હતી.

અંદર પ્રવેશ કરતાંની સાથેજ જીવન બોલ્યો,

“ દોસ્ત ! ચાલ, પરમાત્માને સ્મરી લે,....ને હં ?

ચલાવ તલ્વાર ”

અડધું વાક્ય મને ઉદેશીને તે અડધું વાક્ય તેની
સાથેના આદમીને ઉદેશીને તેણે ઉચાર્યું. ને તુરતજ જીવનનો
શયતાન સાથી તલ્વાર લઈને ધુરકયોને....

ને.... ઓ ! વાંચનાર !.....કતલ !.... કતલ ! મહારી
કતલ કરવામાં આવી—એક ચમચતી તલ્વારની ધાર મહારી
ઝરઘન ઉપર ફરી વળી ! હું જમીન ઉપર પડ્યો....ત્યાં સુધીમાં
હું શુદ્ધિમાં હતો. પડ્યા પછી પાંચ મિનિટે મહારા દેહની
નાડીયો ધડોધક ટુટી, ને મહારાથી મહા પ્રયત્ને બોલાયું
“જ....લ....લ....લુ.”

x x x x x x

વધારે વાંચવું છે ?....વાંચો ! ઉક્તકથામાં સીપાત્ર છે
તેજ હું. મહારું નામ જરદાલુ છે. વાંચનાર ! મારી કથા
ક્યાંથી કહું ?....હા; ચાલ આવું....ચાલો, વાંચો.....પણ

મંભાળજે રહતા નહિ !....ને રહ્યા વિના રહેશે !તો તમારાં હૃદય પત્થરનાજ તો !

મહારા પ્રિયતમનું નામ જ્યોતિ. તેમને એક મિત્ર જીવન, જીવનના સ્વભાવ કે કાર્યનું જ્ઞાન હું નહિ આપું મને તેટલી કુરસદ નથી !... એ જીવન મને ચાહતો હતો; મને ઘણીવાર ખ્યાર કરવા પ્રાથના કરતો હતો ! પરંતુ જે દિલ એકને દેવાયું હતું તે દિલ હું બીજાને આપવા જેટલો માનસિક વ્યભિચાર કરવા હું તૈયાર થઈને મેં તેને ધુતકારી કાઢ્યો હતો....એક વખત નહિ પણ અનેક વખત ધુતકારી કાઢ્યો હતો, પરંતુ જ્યારે તેણે મહારા ભાતિ ખાવિંદની ઉપર જીરુમાટ ચુંબનવા માંડ્યો ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે તે....શયતાન છે. ઘણીયે વખત અમને બન્નેને તેણે પજવ્યા. પણ કુદરત અમારી બહારે રહેલી એટલે તેનાથી અમારો વાગ પણ વાંકો થઈ શક્યો નહિ એક દિવસ હું અને મારા ભવિષ્યના પતિ જ્યોતિ અમારા રૂમમાં બેઠા હતા ત્યાં એક માણસ ધુસી આવ્યો અને ઉપાડીને મોટરમાં નાખીને તેણે મોટર દોડાવી મૂકી.

મોટર એક મકાન પાસે થોભીને મહારો જ્યોતિ મોટર લઈને પાછળવાડે આવી પહોંચ્યો અને ઉપાડી લાવનાર એ બદમાશો સાથે બાથાબાથી લગીને મને છોડાવીને મને મોટરમાં મોકલી ઘેર મોકલાવી દઈ પોતે એ બદમાસોને પરિચય લેવા રોકાયા

હું તો મોટરમાં બેસીને ઘેર આવી. અને મહારા જ્યોતિની રાત એક રહી.

....અને શું કહું? ત્રણ દિવસ સુધી મહારા જ્યોતિ આબ્યા નહિને મહારી સ્થીતિ એ વખતે કેવી થઈ પડી તેનો ખ્યાલ આ! વાંચક વિરાઓ! હું શી રીતે તે તમને આપી શકું?

રોઈ રોઈને મેં આંખોને સુઝાડી દીધી હતી. છાંવી કૂટીને તેના ચુરેચુરા મેં કરી નાખ્યા હતા.

ત્રીજે દિવસે એક માણસ મારે ત્યાં આવ્યો ને મારા હાથમાં એક ચીઠ્ઠી મૂકી.

એ ચીઠ્ઠી મારા જ્યોતિની હતી ને ચીઠ્ઠી લાવનારની સાથે આવજો એમ ચીઠ્ઠીમાં લખેલું હતું.

“હું તો હર્ષણેર તૈયાર થઈ ગઈ. ને મોટરમાં બેઠી એટલે ચીઠ્ઠી લાવનાર માણસે મોટર દોડાવીને એક મકાન પાસે લાવી થોભાવી.

તે માણસે મને કહ્યું: “આલો આ મકાનમાં.”

હું તો એકદમ તે મકાનમાં પેઠી. મારા અન્તરમાં આનંદનો લખ્ખિ ઉછળી રહ્યો હતો કે ત્રણ ત્રણ દિવસે પતિદેવનાં દર્શન આજે કરવાના છે.

હા! મારા વાંચક ગંધુ! અફસોસ! મારા પ્રિયતમના દર્શન થવાને બદલે મારા ઉપરનો અત્યાચાર સુખ-

રનાર જીવનનાં દર્શન થયાં. હું ચમકી પણ તત્કાળ કાંઈ પણ ચુંચા મેં કરી નહિ.

મને જોઈને જીવન બોલ્યો.

“ જરદાહુ ! તખીયત તો મળમાં છે ને ? ”

મેં આસપાસ જોયું તો બે માણસો હતા તે અદૃશ્ય થઈ ગયેલા મેં જોયા ને બીજી પળે જે ખંડમાં હું ઉભી હતી તે ખંડનું દ્વાર બંધ થયું.

પણ મેં કાંઈ પણ વિચાર ક્યા વાના મારી તખીયત ઠીક છે એમ ઝટપટ જણાવી દીધું અને જીવનના મોંપરના લાવો હું વાંચવા લાગી.

તે બોલ્યો:

“ જરદાહુ ! આજ કેટલા વખતથી હું તારા હાથની —તારા પ્યારની માગણી કરતો આવ્યો છું!...ને તું મને નાઉમેદ કરતી આવી છે!...પણ આજે આપણા ઉભય વચ્ચે પ્યાર થાય તો તારું મૃત્યુ થાય ! ”

“ તે કેવી રીતે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ જો તું મારી વિનવી સ્વીકારીશ નહિ તો હું તારા ઉપર બલાત્કાર ગુજારીશ ને જો બલાત્કારને વથ થઈ તું મારા તરફ પ્યાર કરીશ તો પ્યાર થશેને આત્મહત્યા કરીશ તો તારું મૃત્યુ થશે, કેમ ?...હવે સમજણ પડી કે ? ”

“ હા. મેં કહ્યું.

અહિ તે મારા તરફ પગલાં ભરવા લાગ્યો ને મેં તેને અટકાવતાં કહ્યું.

“બદ્દાનતથી એક પણ પગલું મારા તરફ ભરશો નહિ.”

પણ તેણે ગણકાર્યું નહિ ને તે છેક નજીકમાં આવીને ઉભો....પણ મારી વિકાળ બનેલી મુદ્રાને જોઈ તે ડર્યો કે ઝમે તેમ પરન્તુ તે મારા અંગને અડકવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ.

મારા અક્ષુમાંથી ખરના કોધના તનખાને ઝીલતો તે બોલ્યો.

“બહાલી જરદાહુ ! તું શા માટે મને ચાહતી નથી? શા માટે મારા તરફ પ્યાર કરતી નથી ? શું બ્યોતિમાં મારા કરતાં કાંઈ વધુ જણાય છે તને ? ”

“ હા, મેં કહ્યું. “બ્યોતિમાં જેવી શિષ્ટતા હું જોઈ છું ને તેથીજ હું તેને મારા ખાવિઠ બનાવવા તર્કયાર થઈ છું. ”

“જેવી શિષ્ટતા શી છે, મને કહીશ ? ” તેણે કહ્યું :

“ તે તને સમજાય એમ નથી. મેં કહ્યું.

“ ને મને તે સહમજવાની માથાકુટ કરવા જેટલો અવકાશ નથી. ” તે બોલ્યો : “ હું તો તને ‘૧છું’ કે મારા તરફ પ્યાર કરીશ કે નહિ? બ્યોતિ તરફ વળેલું તારા પ્યારનું અર્થું મારા તરફ વાળી શકે નહિ ? જો,

મારી સંપત્તિનો ખ્યાલ કરી આ કરોડો રૂપિયાની મિલકત તારી થશે. ”

“ એવી કરોડો રૂપિયાની મિલકત તો શું પરંતુ કરોડો સામ્રાજ્યો મારી પવિત્રતાના મૂલ્ય પાસે નિર્મલ્ય છે. ” મેં કહ્યું.

“ જો માનશે તો ઠીક છે, નહિતર....”

“ નહીતર ? ”

“ બલાત્કાર કરીશ. ” તેણે કહ્યું.

“ બમ્ને !...ને બીજી તારામાં શક્તિએ શું છે ? તારા બલાત્કારથી ડરીને હું તને ચાહી શકીશ નહીં, સમજ્યો ? તું તો મારા જોડા ઉઠાવવાને પણ નાલાયક છે એમ હું કહું છું. ”

મેં આવેશમાં તેને ઘણું અપમાન આપી દીધું છે એમ મને લાગ્યું તો ખરું પરંતુ તે માટે મને કશોય પશ્ચાન્નાપ થયો નહિ.

મારા શબ્દો સાંભળીને સિંહની પેઠે ધુરકીને તે બોલ્યો.

“ ઠીક છે ! તારા અભિમાનને અને તારા શિયળને હું હમણાં જ ચોળી નાખું છું ! ”

એમ કહીને મારા તરફ પુર જોરમાં ધસ્યો. હું પાછળ હટી ગયો. પરંતુ ન્હાસવાની જમ્યા ક્યાં હતી કે હું ન્હાસી જઉં ? આખા ખંડમાં મેં દોડાદોડ કરીને આખરે તેણે મારું કાંડું પકડ્યુંને કહ્યું :

“ બોલ, મારા તાબે થાય છે કે નહીં ? ”

“ મારો હાથ છોડો....છોડી દો....ખસો. “ મેં આ કંઈ કરતાં કહ્યું.

“ બહાલી !....”

“ અરે ! ચૂપ કર ! મને બહાલી કહેતાં પહેલાં તારી જીભ કેમ કપાઈ નથી જતી ? તારા મોંમા ફાયર કેમ નથી વાગતી ? ”

અને હવે તે અત્યંત ઉશ્કેરાયો ને મારા હાથ છોડી ખંડમાંના એક ખુણા તરફ ગયો મેં ધાર્યું કે રીવોલ્વર કે તલવાર વડે મને તે મારી નાખશે....ને એ ભયથી હું કમ્પી રહી.

...પણ !...ત્રાહી ! ત્રાહી !...એ જીવન તલ્વાર કે રીવોલ્વર લઈને નહિ પરંતુ એક પેટી લઈને મારી પાસે આવ્યો તે મહીંથી એક માથું કાઢીને મને બતાવ્યું ને તે બોલ્યો:

“ જો....જો અભિમાનની પુતળી ! તારા ભાવિ ખાવિં-
દના આ લોહી ટપકતા મસ્તકને ! ”

અનેક લાગણીઓના સંયુક્ત બળે મને ઝેલાન કરી નાખી ને હું પૃથ્વીપર પડી ગઈ.

થોડીવારે હું જાગી...વાંચનાર ! એ મસ્તક કેવું હતું ? કાંઈ કલ્પના કરી શકો છો ?

એ મસ્તક મારા હિલોબન જ્યોતિનું હતું ને તેમાંથી

ટપકતા લોહીના બિન્દુઓપરથી હું કળી શકી કે તેમનું હૃદયમાં જૂન કરવામાં આવ્યું હશે; ને તેમનું ધડ આજ મકાનમાં હશે !

મને બચત પામેલી જોઈને તે બોલ્યો:

“ બોલ, હવે તારો પ્રેમપાત્ર આ દુનિયામાં છે ? ”

એ શયતાનને હું શું જવાબ આપું ?...મારું મગજ ચક્કર ખાતું હતું ને હૃદય રડી રહ્યું હતું.

હું ઉછળીને એ શયતાનના હાથમાંથી મારા ખ્યારા જ્યોતિર્નું લોહી ભીનું શિર મારા હાથમાં લઇ લેતાં હું બોલી:

“ શયતાનના હાથ મારા પવિત્ર પતિના પવિત્ર મસ્તકને હવે અડકવા નહિ દઉં ! ”

...ને તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. હું શું કરું છું તે તરફ તેની દૃષ્ટિ હતી. મેં પ્રિયતમના શિરને હૃદય સાથે આંધું ને તેના હોઠને મેં ચૂમ્યા.

વળી હું મુર્છાવશ પૃથ્વીપર પડી ગઈ. ત્યાર પછી શું બન્યું તેની મને ખબર નથી.

હું જ્યારે બગી ત્યારે જેલની એક કાળી ફોટમાં હતી.

ને વાંચનાર ! એ ફોટામાં મને શા માટે પુરવામાં આવી હતી તે હું કહું છું.

મારી મુછનો લાંબો લઈ જીવન બહાર ફોટી ગયો ને એક પોલીસને લઈને મારી પાસે આવ્યો કે જે વખતે

મારા પતિના ઓછોને ચુમતાં આવેલી મુર્છાની નિદ્રામાં હું ઘોરતી હતી.

લોહી ટપકતા મસ્તકને છાતી સાથે ચાંપવાથી મારા કપડા લોહીના ડાઘથી ખરડાયા હતા. ને મારી પાસ એક તલ્વાર પડેલી હતી ને તે લોહી ભીની હતી. ને....એ તલ્વારની પાસેજ મારા જ્યોતિનું ધડ અને સિર પડેલા હતા. આ બધું જોઈને જીવનના કહેવાપર આધાર રાખીને પોલીસ દાદાએ મને ખુની માની લીધીને કોર્ટમાં ઉભી કરી.

પણ હું એ વખતે મુર્છાવશ હતી એટલે મને કંઈ પૂછવામાં આવ્યું નહિ. વળી પોલીસના કહેવાપર આધાર રાખીને કોર્ટ મને કેદની કોટડીમાં પુરવાનું કરમાવ્યું હતું. તે પોલીસે કોર્ટને શું કહ્યું હતું ?.....તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું હતું:

" નામદાર ! હું પહેરાપર હતો ત્યાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ મારી પાસે દોડતો આવ્યો ને મને કહ્યું કે ' એક સ્ત્રીએ પુરૂષનું ખુન કર્યું છે !....ચાલો ! ' હું તુરતજ તેમની સાથે ગયો....ત્યાં શબના ધડને શિર પડેલા ને તેની પાસે લોહી ભીની તલ્વાર પડેલી મેં જોઈ. એ તલ્વારવડે ખુન થયું હોવું જોઈએ...ને આ સ્ત્રી-ચારણી સ્ત્રી જેમ અત્યારે મુર્છાવશ છે તેમ તે વખતે પશું મુર્છા વશજ હતી. હું ધારૂં છું કે આવું કુર કૃત્ય કર્યા પછી તેના હૃદયમાં પ્રચંડ

આધાત લાગ્યો હશે ને તેથીજ તેને મુછાં પ્રાપ્ત થઈ હશે...
જુઓ તેની છાતીપરના પાલવને !...તે લોહીથી ખરડાયું છે
તેમજ હાથ પણ તેના લોહીના ડાઘાવાળા છે. મેં એ બધું
જોયું ને આરોગી સીને કોર્ટમાં હાજર કરી છે. મારો
ચોક્કસ ખાતરી પૂર્વક અભિપ્રાય છે કે ખુન કરનાર આ
સીજ છે. ”

જજે પોલીસની જુઝાનીપર આધાર રાખ્યો....ને કરે
પણ શું ?...હું તો તે વખતે શબ્દવત્ હતી એટલે તે મને
પૂછી શકે એમ ક્યાં હતું ? જજે મને કોર્ટમાં રાખવાનો
હુકમ ફરમાવ્યો એ પ્રમાણે હું કોર્ટડીને સ્વાધીન થઈ.

કેદની કોર્ટડીમાં કેવી રીતે પહોંચી તેના એ ઇતિહાસ
....હવે આગળ વધો !...હું તર્કતરંગોમાં ગુઢવી હતી ત્યાં
એક પોલીસ દાદા આવ્યા ને બોલ્યો :

“ ચલો કોર્ટમેં ! ”

ને હું પોલીસની સાથે ન્યાયાધીશ સમક્ષ હાજર થઈ.
ન્યાયાધીશ તરફથી ‘ ખુન મેં કર્યું છે કે નહિ ! ’

એમ પૂછવામાં આવ્યું.

તેના પ્રતિ ઉત્તરમાં મેં નિચે પ્રમાણે કહ્યું.

“ સાહેબ ! સત્ય કહું !...વિશ્વાસ આવશે ?...મર-
નાર મારા ભવિ પતિ છે. મારું દીલ મેં તેમને સોંપ્યું
છે. ને તેમણે તેમનું દીલ મને સોંપ્યું હતું એમ કહેવામાં
લેશ પણ અતિશયોક્તિ માનશે નહિ....ને એક પ્રેમ પાત્ર

આત્માનું ખુન મેં કર્યું હોય એમ કોઈ માની શકે એમ છે ?....એમ માનનારે બુદ્ધિને ગીરવી મુકી હોય એમ જ કદપાય....ત્યારે તેમનું ખુન કોણે કર્યું ?....એ બાબતમાં હું જે જાણતી હોઉં તે મારે જણાવવું જોઈએ....ને તે પ્રમાણે હું કહીશ....એમનું ખુન કરનાર તેમનો મિત્રજ છે કે જેણે અગાઉ મારું ખુન કર્યાનું તહોમત મરનારના ઉપર મુકી તેમને કેદની સજા અપાવી હતી....કોર્ટ તેમને ઓળખતી હશે !....ને એક વખત તેણે મારા પતિનું ખુન કરવા માટે ગોળી છોડી હતી. ને તેમાં તેને કેદ મળી હતી, પણ કેદની સુદત પુરી થયા વિના તે જેલમાંથી બહાર કેવી રીતે આવ્યો એજ આશ્ચર્ય છે. જેલના ચોડીદારોની ઉઘે તેને રસ્તો કરી આવ્યો હશે એમ હું તો કહ્યું છું....એ જેલમાંથી નહાસી જનાર કોણ ?....એજ મારા પ્રિયતમનો ખુની છે.... તેનું નામ જીવન. કેદની રૈકર્ડમાં તેનું નામ હશે. જે જોવાથી માલુમ પડશે....વાત એમ બની કે તેણે મારા પ્રેમિકને તેના મકાનમાં ફસાવ્યા ને મને મારા પ્રેમિકના નામની ચિઠ્ઠી લખી મનેયે તેના મકાને બોલાવી....હું તેને ત્યાં ગઈ ને તે મારા ઉપર બલાતકાર શુભરવાને તર્ફચાર થયો.... પણ મારા અંગ ઉપર હુમલો કરે તે પહેલાં તેને એક વિચાર આવ્યોને એક પેટીમાંથી મસ્તક કાઢીને મને બતાવ્યું....અરે ! તે મસ્તક મારા પ્રિય પતિનું હતું....કહો એ બોધને હું સ્વસ્થ રહી શકું ?....હું તુરતજ મુર્છા વશ થઈ.

પછી થોડી વારે જાગીને મેં તેના હાથમાંથી મારા પ્રિયનું મસ્તક છીનવી લીધું ને છાતી સરખું ચાંપ્યું ને હાથો ચુમતાં મને સુઝ્યાં આવી ગઈ; એ તકનો લાલ લઈને પોતે કરેલું પુન બીજા ઉપર ઢાળવાનું તેણે કાવતું રચ્યું ને મને જાણીને ઘણી દીલગીરી થાય છે એક બદમાશના કથનપર આધાર રાખી મારા ઉપર મારા પ્રિયના પુનનો આરોપ સુકાયોને આરોપી સ્ત્રી તરીકે મારે કોર્ટના પાંજરામાં દાખલ થવું પડ્યું.

સાહેબ ! આ પ્રમાણે લેદની કથા છે...હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છે કે તેમાં એક અક્ષર પણ અસત્ય નથી. મારા પતિનું પુન કરનાર એ બદમાશને સજામાં સજા સજા થવી જોઈએ....અને તે ફાંસી.....બસ ! અહિં મારી જુબાની હું બંધ કરું છું. ”

નામદાર કોર્ટે મારી જુબાનીપર વિશ્વાસ રાખ્યો ને તુરતજ જીવનને પકડી લાવવા પોલીસ દોડાવવામાં આવ્યા.

થોડીવારે પોલીસો જીવનને પકડી લાવ્યા ને જીવનને પીંજરામાં પુરીને ન્યાયાધીશે થોડાક પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પણ જીવને એક પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો નહિ.

નામદાર કોર્ટે તેને આરોપી ઠરાવ્યો ને ફાંસીની સજા ફરમાવી.

તારીખ અઢારમી એપ્રિલ !...એ દિવસે મધ્યાહને

અરાબર બાર વાગે જીવનને ફાંસી આપવાની હતી....એ દિવસે મારા પ્રિયતમનું ખુન કરનાર પાપિષ્ઠનું શબ ફાંસીના માંચડે લટકે એ જોવા માટે હું સલપાપડ થઈ રહી.

સમય સમયનું કામ કર્યા કરેજ છે ને ?....અદારમી એપ્રિલનો દિવસ આવ્યો. મધ્યાહ્ન થયો ને ખુનીને ફાંસીના માંચડા પાસે લાવવામાં આવ્યો.

એ વખતે લોકોની મોટી મેદની જામી હતી. ને તેમાં મારી હાજરી હતી.

નિયમ છે કે ફાંસી આપતી વખતે તેને છેઢી ઈચ્છા માટે પૂછવામાં આવે છે ને તે નિયમાનુસાર જીવનને પૂછવામાં આવ્યું. જીવને જણાવ્યું:

“ મારી અંતિમ ઈચ્છા એક છે ને તે એ કે જર-દાલુની પવિત્ર મૂર્તિનું દર્શન ! ”

હું તો ત્યાંજ ઉભી હતી. તુરતજ ટોળાને વીંધતી હું ખુનીની પાસે ગઈ અને બોલી:

“ હું જરદાલુ...મરતી વખતે મારા દર્શન કરવા ઇચ્છે છે ? ”

તેની આંખોમાંથી શ્રાવણને લાંદરેવો વરસતા ને એક વખતે મારા ચરણમાં પડી ગયો. મારા પગ તેની આંસુ ધારાથી ભીંજાઈ ગયા. મેં તેને બેઠો કયો ને કહ્યું:

“ જો જનવાનું હોય તે બન્યે બાય છે ! ”

“ મારી પવિત્ર જડેન !.....” તેણે અંતરના ઉમ-
ળકાથી મને જડેનનું સંબોધન આપ્યું ને પછી કહ્યું:

“ મેં તમારા જીવનને ધુળધાણી કરી નાંખ્યું છે !....
અત્યારે મને સત્ય સમજાયું ! પણ હવે તારા માટે એ
બહુ મોડું હોઈ હું મારા કરેલા કૃત્યની શિક્ષા પાત્રમાં
ફાંસીના માંચડે સ્હડું છું. જડેન ! મેં તને બહુ દુઃખ
આપ્યું છે, તારા ઉપર વર્ષનાતીત જુદમાટ પર આબંધો છે.
મરવાની અણીપર આવેલો હું; એ સઘળા માટે દીન વદને
માફ માયું છું. મને આશિર્વાદ આપ્યા ને ત્યાં બાર વાગ્યા
ને તની સાથેજ એ ખુનીને ફાંસીએ સ્હડાવવામાં આબંધો,

મરતી વખતે તેના ચક્ષુએ મારા તરફ નમન કર્યું
હતું ને તે મેં જોયું હતું. મેદનીમાં ઉપસ્થિત થયલા
સઘળા માણસો ખુનીના શબની દરકાર કર્યા વિના વિખ-
રાઈ ગયા.

ને પોલીસને શું !...ભાંચી પાસે શબને ઉપડાવીને
ગામ બહાર ફેંકી દેવારાવે ને ત્યાં શબને ગીધ સમડા ફાડી
આય !...છેક છેલી ઘડીએ પણ તેણે મને આપેલા જડેનના
સંબોધને આકબર્યાં. ને તેના શબને અગ્નિદાહ મારે કરવો
જ જોઈએ એમ મને લાગ્યું.

ને મેં તેના શબનું અગ્નિદાહ કર્યું.

ત્યાર પછી મારી શું સ્થિતિ હતી, વાંચનાર !.....
મારા ગ્રિથ પતિના અભાવે મને આખી જીંદગી
ખારી હતી. ને સંસારની ચારે બાજુઓ મને ફરડવા ધાતી
હોય એમ લાગતું હતું.

ઘણી વખત આત્મહત્યા કરવાની, નિરંતરતા ત્રાસ-
માંથી છુટી જવાની મને ઇચ્છા થઈ આવતી; પણ એમ
કરતાં હું અટકી જતી. શા કારણથી અટકી જતી તેની
મનેયે ખબર નથી.

મારો આઘાત કેટલો કઠિન-વજ્ર જેવો હતો ?

....ને દિવસે દિવસે હું ક્ષીણ થતી જતી ચાલી.....ને
મને ક્ષયની ખિમારી લાગુ પડી. કેટલા પુરૂષો મારે ત્યાં
આવતાને મારી માવજત કરવાનું કામ પોતાને સોંપવા
કહેતા પણ મને જીવવાની ઇચ્છા નહિ હોવાથી હું તેમને
માવજત કરવા આપતી નહિ.

એક દિવસ એક એવો યુવક આવ્યો કે તેણે મને
પોતાને ત્યાં લઈ જવાની ને ત્યાં સારી માવજત કરવાની
કહીને સાથે એ પણ તેણે જણાવી દીધું કે હું સાજી થઈ
કે મારે તેની સાથે લગ્ન કરવું.”

કેટલું લયંકર ! મેં તેને તિરસ્કારી કહાડ્યો ને તે
દિવસથી તેમારું આંગણ બૂલી ગયો.

વાંચનાર !....આ કહેતી વખતે મારી સ્થિતિ કેવી છે ?
કાંઈ કદખી શકશો ? હું તન્દુરસ્તીમાં માંદગીમાં ?

....ચાલો, હુંજ કહું....આ કહેતી વખતે હું પથારીમાં પડી છું. મારા હૃદયમાં ક્ષયના રોગે ઘર ઘાટ્યું છે ને પળે પળે આવતી ખાંસીના ભેરે મારી નાડીઓ ને નસો તુટતી જાય છે. કપાલમાં કરચલીયો પડી છે ને શરીરમાં લોહીનું એક ટીપું પણ રહેવા પામ્યું નથી. હાડકાના માળા ને તે છતાંય મારી માગણી કરનાર પડયા છે ને ? એક વખત હું સુંદર હતી;—ને ઘણીજ સુંદર હતી; પરંતુ અત્યારે હું એક વૃદ્ધાગ્રી જેવી લાગું છું. મારા શરીરમાં લોહી સુકાઈ ગયું, ડાકણ જેવી તો નહિ પરંતુ કરપા જેવી તો હું બની ગઈ છું.

પણ મારી માગણી કરનારા એવી આશાથી માગણી કરનાર હશે કે હું માંદગીમાંથી ઉઠીશ ને પૌષ્ટિક ખોરાક ખવાથી મુળ હાલતમાં આવી જઈશ,

તેમને કોણ સમજાવે કે મારી પ્રિય ગયા ને તેની સાથેજ મારું સૌન્દર્ય ચાલ્યું ગયું છે ને તે કદાપિ આવવાનું નથી.

ને....ને શું હું માંદગીમાંથી ઉઠીશ ?...મહારાજ હૃદયમાં જે વજ્રઘાત થયો છે તેનું વર્ણન બેકે હું આપી શક્તી નથી; તો પણ હું એટલું તો કહું છું કે આ મારી મૃત્યુ માંદગી છે, ને તેમાંથી હું ઉઠવાની નથી.

હૃદયમાં થતાં દર્દ ને કોણ જાણી શકે ?

કોઈ દર્દ કિસ્કીકા કયા જાને ?

હુનિયા મતલબ અપના જાને;

યા જિસકે સરપર ખીતી હૈ,

યા વો જાને મૈલા જાને.

મારા હૃદયમાં દર્દ છે ને વાંચનાર ! તારા હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી કે શું ?....નહિ ! હુનિયામાં એક પણ માણસ એવો નહિ હોય કે જેના જીવનમાં કાંઈ નહિ ને દાંધ દુઃખનો અનુભવ ન હોય !

વાંચનાર !....હુનિયા દુઃખથી ભરપુર છે એ ખુદ્દી વાતને જ્ઞાવવામાં કાંઈ હિત નથી. ‘સઘળું ઠીક છે અને સૌ સાંજે થશે’ એવા આશાવાદથી દુઃખીને ઘડીભરનો દિલાસો મળે છે એની ના નથી, પણ એ કાંઈ સત્ય નથી એ માત્ર ‘કલા’ છે. તીવ્ર વેદનાથી પીડાતા દરદીને ઘેનમાં નાખવાની દવા છે. શસ્ત્રક્રિયા વખતે દરદીને ઘેનમાં નાખવાની જરૂર અવશ્ય છે; ને ઘેનની દવા નકામી છે એમ તો હું કહી શકતી નથી; પણ થોડા સમયમાટે જરૂરીયાત ધરાવતી ચીજને સત્ય ઠોકી બેસાડવા હું તૈયાર નથી, હુનિયા ખરેખર દુઃખથી ભરપુર છે.....ને એ દુઃખથી ઘેરાયેલી હું અત્યારે મૃત્યુની શય્યા જેવી માંદગીની પથારીમાં પડી છું.

માફું શું થશે ?

વાંચનાર !....એ પ્રશ્ન ઉપર તારે વિચાર કરવાનો નથી. માફ જે થશે તે થશે....ને થવાનું ચે શું હતું ? રીખાઈ રીખાઈને મૃત્યુ....ને મારા જેવી એકાદ દુઃખિયારી મૃત્યુ પામીને સંસારનો ત્યાગ કરી જશે તેથી સંસારમાંથી ઓછું થઈ જવાનું હતું ?....તો પછી વાંચનાર ! મારા મૃત્યુ ઉપર તારે આંસુ પાડવાની કંઈજ જરૂર નથી !

ને વીધિની ગતિનો પાર કોઈ પામ્યું છે ભલા !

ધીમે ધીમે મારા દેહમાં લોહી ભરાવા માંડ્યું ને ક્ષયની બિમારી હઠતાં હું સાજી થઈ ગઈ.

એ કે રોગની દવા મેં કરાવી નહિ હતી. મારે જીવવુંજ નહિ હતું એટલે દવા શું ને કંઈ શું !....પરન્તુ કુદરતે મારો ક્ષય રોગ મટાડી દીધોને હું મૃત્યુની માંદગી-માંથી એ વખતે તો ઉઠી.

એ કે મારામાં પુષ્કળ અશક્તિ હતી તથાપિ ખાંસી શરીર જતાં એ અશક્તિ મને જણાતી નહિ ને ને છતાં કાંઈ હું બહાર ફરવા કે તમાસા ભેવાની પ્રવૃત્તિ સેવતી ન હતી.

પરમાત્માએ મ્હને શા સારૂ માંદગીમાંથી ઉઠાડી ?

એ પ્રશ્ન મ્હને દરરોજ થવા લાગ્યો ને અંતઃ કરણ કહેતું:

“ તેમની ઇચ્છા. ”

ને “ જેવી માલેકની મરજી ” એમ માની હું
જે થયું તે જોઈ લીધું ને હવે જે થાય તે જોવાના
વિચાર પર આવી.

મારો પ્રેમ જ્યોતિના ચરણમાં અર્પણ થઈ ગયો
હતો....ને તેથી ઘણી વખત પ્રેમના અભાવે જીવન ટકાવ-
વાનું મને ગમતું નહિ. પરંતુ કોણ જાણે કયા સબળ કારણે
હું આત્મહત્યા કરી શકતી નહિ.

વાંચક ! મને બેવક્ષા કહેશો ?....સંભાળજો !....તેમ
કહેતાં પહેલાં પુષ્કળ વિચાર કરજો ! શું હું બેવક્ષા ?....
ચુપ !....હું વક્ષાદાર સ્ત્રી છું ને વક્ષાદરપણું રાખતાં હું
મરીશ....પ્રેમીનાં મૃત્યુ પછી જીવન ટકાવી રાખું છું
તેથી કાંઈ હું બેવક્ષા બની જતી નથી !....ને હું જીવન
કેવીરીતે ટકાવી રહી છું તે માફ મન જાણે છે; બીજાઓ
તે શું સમજે ?

દિવસો જતાં મારામાં શક્તિનો સંચાર થયો. ને....હું
મુળ હાલતમાં આવી ગઈ છું એમ મને લાગ્યું.

શારિરિક વ્યથાથી હું મુક્ત થઈ પરંતુ માનસિક
વ્યથાથી મુક્ત હું બની શકું એમ નહતી ?

....ને માનસિક વ્યથાથી હું લેવાતી જતી હતી.
પરંતુ તેથી મારી સુન્દરતા અંખવાતી નહિ.

હું શું બોલી ?....વાંચક ! મને માફ કરશો....હું

ભુલી !....હું' માનસિક વ્યથા ભોગવનારીની સુન્દરતા અંબવાતી નહિ !... ખરેખરજ ભુલી ! મનસિક વ્યથાએ મારી ગળહળતીને દેવદુર્લભ સુન્દરતાને સદાને માટે નસાડી મૂકી હતી એમ મારે કહેવું પડશે. જે થોડી ઘણી સુન્દરતા મારામાં હતી તેથી પણ હું' બહુ રૂપાળી નહિતો ખરાબતો નજ લાગતી.

....ને ધીમે ધીમે મારી માનસિક વ્યથા પણ દુરથઈ.... કાળપસાર થતાં સઘળું ભુલી જવાય છે ને ?

પ્રિયતમાના મૃત્યુ પળે તેનો પ્રિયપતિ શિર પટકે છે, જીવવું ઝેર જેવું ગણી આત્મહત્યા કરવા રસીને શોધે છે પ્રિયપતિના છેલ્લા સ્વાસે તેની પ્રેમાળ પ્રિયતમા કેશ ચુંટે છે, છાતી ફૂટે છે, શિર પછાડે છે ને તેના વિના નહિ જીવવું એવા વિચારપર આવે છે એકનો એક રળતો સંશુષ્ણ વન્તો પનોતો પુત્ર ગુજરી જતાં ત્હેના વૃદ્ધ માતા પિતા રોકકળ કરી મૂકે છે ને વૈરાગ્યની લાવતા જન્માવે છે; પરન્તુ એ બધું સમય જતાં ભુલી જવાય છે ! કુદરતનો એ નિયમજ છે.

....ને મારેયે એવું થયું. હું' જ્યોતિ વિના આત્મ હત્યા કરવા તૈયાર થઈજતી; ને સમય જતાં તેમની તદ્દનજ સ્મૃતિ ચાલી ગઈ. હું' માનસિક વ્યથાથી મુક્ત થઈને મરી દેહ કળી ખીલવા લાગી. . .

હું ભરયુવાનીમાં હતી. મારા અંગેઅંગમાં
અનંજ રંગ ચમકતો હતો. મારી યુવાની મારે કેને
ચરણે મૂકવી ?

મારી યુવાનીના ખીલેલા બાગમાં વિહરવાનો અધકારી
તો મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમાં વિરાજી ગયો હતો....ને મારે
યુવાનીના મહને દાખી દીધા સિવાય મારા માટે બીજો
રસ્તોજ નથી એમ મેં જોયું

દાર કે પાણીનો ગ્લાસ આપતાં પુરૂષની આંગલીઓના
સ્પર્શની ખીલે હું મારી પોષક નૃતિકાની આશાને ઠોકરે
મારતી, તે હું—અંશુલ સ્પર્શમાં પાપ જોનારી હું,
મારી યુવાની કોઈને સોંપવા જેટલી વ્યભિચારિણી
હું બનીશકું ? મારાથી એ વ્યભિચાર બનીજ કેમ શકે ?

ને વાચનાર ! તમે જાણીને ખુશી થશો કે હું અદ્યાપિ
પર્યંત વ્યભિચારના પાપથી મુક્ત રહવાના પુણ્ય સદ્ભાગ્યે
પ્રાપ્ત કરી શકી છું.

અને મને દેવી કહેશો ?....કહો !....મહારા આશિ-
ર્વાદ છે !....પવિત્રતાને જાળવવા મારે ભારે કિંમત ભરવી
પડી છે. પવિત્ર શિયળને સાચવતાં મારે અવર્ણનીય સંક-
ષ્ટોને ભોગવવા પડ્યા છે.

મારા એ સંકષ્ટોની કથા હું કહું ?....વાંચવાનો વિચાર
છે ?....રાજી છે ?.....ચાલો ! માનસિય વ્યથા ટળી જતાં

મારું શરીર સૌન્દર્ય ખિલ્યું ને તેના લોગી મધુકરો મારે ત્યાં ઉભરાવા લાગ્યા:

એક જણ મારે ત્યાં આવ્યો ને બોલ્યો:

“જરદાલુ! શા માટે યુવાનીની મઝા ગુમાવે છે? મારી સાથે લગ્ન કર. જો હું રૂપાળો છું,....ને તું પણ.... આપણી જોડી કેવી જામશે તેનો ખ્યાલ કર!....હું તો કહું છું કે દેવો પણ આપણુ દંપતીને સત્કારવા તૈયાર થશે તે તને ખબર છે, હું પાંચ પાંચ મીલોનો માલિક છું. લક્ષ્મીની મારે ત્યાં લહેર છે. ગાડી ઘોડા ને મોટરોમાં સ્કેલ કરવાનું તને પસંદ નથી? ને તારો વાળ પણ વાંકો ન થાય તેની ખાસ કાળજી રાખીશ; બોલ પછી તારો શું વિચાર થાય છે?”

મેં તેને કહ્યું:

“સલાભાર્થ! આટલી અધમતાએ શા માટે જાઓ છો!....પાંચ પાંચ મીલોના માલીક તમને મારે શું કહેવું સિવાય કે ધિ:ક્કાર!”

તેણે કહ્યું: “મને ધિક્કારે છે?...ખબર કે હું કોણ છું?”

“હું જાણું છું કે તમે....” મેં કહ્યું.-“તમે સુન્દરીઓના શીલને હુંટનારા ભયંકર શયતાન છો.”

તે એકદમ ગબ્બો: “શું બોલી?”

....ને તેનો એક હાથ મારા ખલે પડ્યો ને બીજા હાથે મને જોરથી તેણે તમારો માર્યો....હું ખુરશીપરથી પડી ગઈ ને મને થોડું વાગ્યું પણ ખરું...જાણે કેાઈ સામ્રાજ્ય છળ કરીને કુલાંતો હોય તેમ તેમુછ મરડીને બોલ્યો: “ એક અબળા થઈને આટલું અભિમાન રાખે છે? પણ ચાલે રાખજે કે તારું એ અભિમાન....” અહિં તેણે પગ જમીન પર પછાડ્યો. “ મારા પગ તળે કચરીશ.”

મેં કહ્યું “ મારું અભિમાન જો વ્યાજબી હશે તો તમારા જેવા એક નહિ પણ એકસો યુવાનો મારું અભિમાન તોડતાં પહેલાં.....વધારે તો શું !....કુદરતોના હાથોની થપ્પડો ખાશે....ને મને ખાત્રી છે કે મારું એ અભિમાન વ્યાજબીજ છે.”

“ ઠીક છે...” તે બોલ્યો: “ જોડું છું કે તારું અભિમાન ક્યાં સુધી ટકે છે ” એમ કહી પગ પછાડતો તે ચાલ્યો ગયો.

હું જમીન પરથી ઉડીને ખુરશીમાં ગોઠરાઈ. મને વિચાર આવ્યો:

“ આ શહેરમાંથી ચાલી જઈ તો ?”

પણ બીજીજ પળે વિચાર આવ્યો:

“...પણ શા માટે આ શહેરને છોડવું ?” એ પાંચ મીલોનો માલિક શું કરી નાખવાનો હતો ? શું તેને ઘેર

રાજ્ય છે કે મને ફાંસી આપશે કે મારું અભિમાન તોડી શકશે ? ”

ને મેં શહેરમાંથી નાસી જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

પેલા પાંચ મીલોના માલીકનો કિસ્સો જે દિવસે બન્યો તે દિવસથી બરાબર સાતમે દિવસે એક યુવક ધબ્ધ કરતો મારા દિવાનખાનામાં આવ્યો આવ્યો ને ખુબ મારી !

“ જરહાલુ છે કે ? ”

એ વખતે હું દિવાનખાનામાંજ હતી પરંતુ એક કબાટની પાછળ શાક સમારતી હતી અને તેથી તે આગંતુક મને જોઈ શક્યો ન હતો.

મારું નામ સાંભળીને હું શાક સમારવાનું ચપ્પુ સાથે કબાટ પાછળથી પ્રકાશમાં આવીને, “ હું શું છે ? ” એમ બોલું ત્યાર પહેલાં તો તે ‘ વોય મા ! ’ કરતો નાઠો. મેં બાણ્યું કે મારા હાથમાંના ચળકતા ચપ્પુનો એ પ્રતાપ હતો.

વાંચનાર એ બધા ગઈ એ વખતે સવારના અગિયાર વાગ્યા હતા ને મેં રસોઈ કરી બાર વાગતાં મેં ખાધું.

ખાઈને પાન બનાવતી હું દિવાનખાનામાં બેઠી હતી ત્યાં એક સુસલમાન યુવક આવ્યો.

આ યુવકની છટા અનેરી હતી. માથા ઉપરની કુમતા

વાળી ટોપી બાબરી દેખાય એમ પાછળના ભાગમાં સ્કેજ નમેલી તેણે ઓઢેલી હતી. ગલામાં કચકડાનો કડક ઠોલર પહેયો હતો ને તેથી ભાઈસાહેબની ડોક જાણે કે સજ્જડ થઈ ગઈ હોય એમ લાગતું....રેશમી નેકટાઈ ને તેમાં સોનાની પીન મારેલી હતી. કોટ પાટલુનમાં સજ્જ થયેલા એ ખીરાદર હાથમાં સ્ટીક રાખવાનું ચુક્યા ન હતા, મોજ ને તેની ઉપર ચળકતો બુટ પહેરીને મારી પાસે તે આવતો હતો....ખરેખર ! કોઈ ફાંકડો દેખાવ તેણે કરેલો હતો મને તો તેને જોતાં વેંતજ હસવું આવ્યું....શા માટે ? એક અબજાને આકર્ષવા માટે પુરુષને કેટલી ટાપટીપની હજેજું પડે છે એ જાણુતાંજ હું હસી હતી.

પણ મારા એ હસવાથી તો તે ભાઈએ માનીજ લીધું કે હું તેના ઉપર પ્રીતિ થઈ ગઈ !

ને તે એકદમ મારા હાથને અડક્યો ને બોલ્યો
“ મહારી આશા ! ”

ને વાંચનાર તેની આશા ફૂળી ! તેના ગાલ ઉપર એક હથોટો પડ્યો....તે મારી મુક્ક હતી.

મુક્કી ખાઈને તે ભાઈ બોલ્યા ચાલ્યા વીના ગાલ પંપાળતા ચાલ્યાજ ગયા ને ત્યાર પછી અત્યાર સુધીમાં ફરી મ્હોં ખતાવવાની તેણે હિમ્મત ખતાવી નથી.

આ પ્રમાણે વિષય લોહપ ત્રિપુટીને હું જીતી શકી ને મારો ચમત્કાર હું ખતાવી શકી.

સુઠ્ઠી ખાનાર લાઈના ગયાને બીજેજ દિવસે એક સુરોપિયન મારે ત્યાં આવ્યો.

દેખાવમાં તે ભવ્ય હતો, હું અંગ્રેજી નથી જાણતી એવી તેને ખબર હશે એમ મેં માન્યું કારણ કે તેણે સ્વભાષા સુકીને ભાંગી તૂટી હિંદી ભાષામાં બોલવા માંડ્યું.

“ખાનુ ! હમ ટમોને બહુ વખતથી આહશ હું હમ આજ કાલ વિલાયટ જાનેવાલા હું. તમ સાથ આનેકી કૃપા કરોગે ?”

મેં કહ્યું : “ મેરેકું ઇધર ખ્હાત ખુબ મઝા હય ! તે ખડખડાટ હસી પડ્યો : “ ઇધર કયા મઝા હય ! ઉધર આઝો ને દેખો કે કીતની મઝા ઉધર હય ! ”

તેની ભાષા સાંભળીને હું હસવું શકી શકતી નહિ ને વાંચનાર ! તમે પણ હસો એટલા માટે તેના મ્હોંમાંથી નીકળેલા શબ્દો જેમના તેમજ વાપરે છું.

મેં કહ્યું : “ ઇધર છતની મઝા હય, ઝો મેરેકું ખ્હોત હય, જાસ્તી મઝા ઉડાનેકી મેરી મરજી નહિ હય ! ”

તે બોલ્યો : “ લો એ હજારકી નોટો પન મેરી સાથમેં આઝો. ”

એમ કહીને તેણે પાટલુનના ગજવામાંથી એક હજારની નોટોનું બંડલ કાઢ્યું ને મારા હાથમાં આપવા તેણે તેના હાથ લંબાવ્યો.

મેં શું કર્યું !...નોટો લીધી ? વાંચનાર ! એક હજારની નોટો તો શું, લાખો સામ્રાજ્ય ચરણમાં મૂકાય તો પણ, હું તેટલી શિયળપ્રિય છું કે હું તેને લાત માઝું ! ...આતો એક હજાર !...માત્ર એક હજાર !...મેં એક બંડલમાં મુછી મારી ને બંડલ નીચે પડી ગયું.

સ્વાભાવિકજ તે જાતિનો પિત્તો તેજ હોય છે ! તે એકદમ ખીબાઈ પડ્યો ને ગજવામાંથી રીવોલ્વર કાઢીને મારા સામે તાકી.

હું ધબ્ દધને જમીન ઉપર પડી ગઈઃ મને લાગ્યું કે આજે યુરોપિયન વ્યક્તિના હાથે માઝું મોત નિપજશે.

એ પણે માઝું મ્હોત તો નીપજ્યું નહિ પણ સત્યાનાશની પાટી ઉભી થઈ.....તે કેવી રીતે ?

હું પડી ગઈ કે તુરત તેણે રીવોલ્વર અને નોટોનું બંડલ ગજવામાં મૂકીને મને ઉંચકી, ને બહાર ઉભેલી તેની મોટરમાં નાખીને તેણે મોટર દોડાવી.

હું શું કરું ?...મારી શક્તિ તેને પહોંચી વળવા જેટલી હતી ?...લાચારીને તેણે ગણકારી નહિ ને મને તેના મકાનમાં લઈ જવામાં આવી.

ત્યાં લાવ્યા પછી તેણે મને મને કાંઈક સુંઘાડ્યું ને હું બેભાન દશાને પ્રાપ્ત થઈ.

....ને ચમત્કાર બગીને બેઠે છું. તો હું સ્ટીમરમાં હતી.

હું ચોંકી, ને સાથે ધ્રુજી ઉઠીને હું સ્ટીમરના કઠોડે ગઈ. દરયાન પાણી ઉછળતાં હતાં મને થયું કે હું કુદીને દરિયાના ગર્ભમાં છુપાઈ જાઉં....પણ....પ....ણ મારા માથે સંસ્કાર થવાના લખાયા હોય તે કેવી રીતે મટે ?

દરિયાના ઉછળતા મોજાને જોતી હું ઉભી હતી. ત્ય પુરૂષનો પડછાયો મારા પર પડ્યો. એજ માણસ મારી પાસે આવીને ઉભો કે જેને મેં ધુતકાર્યો હતો. -હાથમાંના બંડલને મેં મુઝી મારી હતી ને જોણે રિવોલ્વર તાકી હતી તેજ તે યુરોપિયન હતો.

કાંઈ પણ બોલ્યા વિના તેણે હાથ પકડ્યો ને એક કેબીનમાં ઘસડી ગયો. યુરોપિયનના હસ્ત સ્પર્શે મને શબ્દ કરડી ખાવાની ઇચ્છા ઉદભવી હતી પણ અમલમાં મુકી શકાઈ ન હતી.

હું કેબીનમાં પુરાઈ; ને હું કેવા સંજોગોમાં સપડાઈ છું તે વિષે વિચાર કરવા બેઠી....

....વાચનાર ! હું કેવા સખત સંજોગોમાં સપડાઈ હતી ? મારા શિયળ ઉપર તલવાર ઝબૂમતી હતી ને ?

ને શિયળ બચાવવા હવે મારે શું કરવું ? એ એકજ વિચારે મારા મગજને ઘેર્યું.

હું શુન્ય જેવી થઈ ગઈ.

ત્યાં કેબીનનું બારણું ઉઘડ્યું બલાતકાર કરવા તો કોઈ આવ્યું નથી ને ? એમ વિચારી હું ઉભી થઈ ગઈ.

હું જોઈ છું તો બચાવકાર કરવા આવનારે મારી કેળીનમાં પગ મુક્યો ન હતો. ત્યારે? વાંચનાર તે એક હિન્દુ સ્ત્રી હતી કે જેણે મારી કેળીનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે હિન્દુ સ્ત્રીને જોતાંજ મારો કંપ કાંઈક કમી થયો: હું તેની પાસે ગઈ ને બોલી:

“ તમે કોણ છો ? ”

મારી આંખમાંથી આંસુ વહ્યા જતા હતા, તે તેણે જોયા ને લુછતાં લુછતાં તેણે કહ્યું “ હું હિન્દુ સ્ત્રી છું. ”

વાંચનાર ! એ સ્ત્રી યુવાન હતી ?....નહિ ! જો તે યુવાન હોત તો હું એમ માની લેત કે તે પણ મારી પેઠે શયતાનના સપાટામાં સપડાઈ હશે....પણ આ તો પિસતાળીસ વર્ષની સ્ત્રી હતી. જો કે ઉમ્મરના પ્રમાણમાં તેનામાં વૃદ્ધત્વનો સંચાર થયેલો હતો નહિ.

મેં કહ્યું “ તમે હિન્દુ સ્ત્રી છો ?....સા....રૂ ! એકલા છો કે કોઈ સાથે છે ? કયા સુધી મુસાફરી કરવાની છે ? ”

તે બોલી: “ જરૂર! તું માને છે તેમ હું, મુસાફરીએ નીકળી નથી. મહારી સાથે તું અને તારો આશક એ જણુ છો ? ”

મહેં કહ્યું “ એટલે ? ”

તેણે કહ્યું “ ન સ્હમજી !....લોળી બિચારી !....તારા આશકની હું નોકર છું, ને રસ્તામાં તને અડચણ પડે નહિ એટલા માટે હું તેમની સાથે નીકળી છું....તું અંગ્રેજી

નથી જાણતી એટલે તારી સગવડો હું જાણી શકું ને તારા આશકને જાણાવી શકું. એટલા પુરતુંજ માફ આગમન છે. કહે તને કાંઈ અગવડ છે?...ખાવું છે?...પાણી જોઈએ હું તે પૂછવા માટે આવી છું ”

મેં કહ્યું હું ક્યાં છું ? ”

“તે બોલી નથી જોઈ શકતી ? ” સ્ટીમરમાં ! ”

મેં પૂછ્યું મને ક્યાં લઈ જવામાં આવે છે ? ”

તે બોલી : “ વિલાયત. ”

“ વિલાયત ” મેં કહ્યું : “ શા માટે ?...મહારે વિલાયત નથી આવવું ! ”

તે બોલી : “ પણ તને અમે લઈ જઈશું જ ! ”

મેં કહ્યું : “ વિલાયત લઈ ગયા પછી મને શું કરશો ? ”

તે બોલી : “ મ-ડ-મ. ”

“ ઓ મા ! હું કંપી ઉઠી; મારે મડમ નથી બનવું ! ”

તેણે કહ્યું : “ એ તો બનાવનાર બનાવશે. મને કહે તને કાંઈ અડચણ તો નથી આવતીને ? ”

વાંચનાર ! તે કમજાત સ્ત્રીનો કેવો પ્રશ્ન ! મને અડચણ માટે પૂછવામાં આવ્યું.

મેં કહ્યું : “ લલીબાઈ ! મારી એક વાત માનશો ? ”

તેણે પૂછ્યું : “ શું ? ”

મેં કહ્યું : “ મને ઉંચકીને દરિયામાં નાખી દો ! ”

તે બોલી: “ શા માટે ? ”

મેં કહ્યું: મારી પવિત્રતા જયે એ માટે ! ”

તે બોલી: મોટી પવિત્રતાની પુબરણ !....અરે તને આ કેળીનમાંથી એક ડગડું પણ બહાર જવા દેવામાં નહિ આવે; સહમણ ? ”

હું ચુપ થઈ ગઈ ને તે બોલી:

“ લે કાંઈ ખાવું પીવું છે કે હું જાઉં ? ”

“ જાઓ. ” મેં કહ્યું.

તે મારા તરફ એક દષ્ટિ ફેંકીને ચાલી ગઈ ને કેળી-નનું દ્વાર બંધ કરતી ગઈ. હું એકલી પડી. મેં આત્મગત ઉદ્વેગાર કાઢવા માંડયા:

ઓ ! પરમાત્મા ! માફે શું થશે ? શું દુઃખ લોગવ-વાજ મને પૃથ્વી પર અવતાર આપ્યો છે ? જગતનિયંતા ! શું તારા રાજ્યમાં શયતાનોજ ક્ષણે છે ? સતિના શિર ઉપર શું સંકટનીજ વર્ષા ! સતિનેજ સતામણી ....ઓ પ્રભુ ! તારો ન્યાય વિપરીત થઈ જાય છે !...માફે દુઃખ દુર કર !....શયતાનના સપાટામાંથી મને ઉગાર ! માફે શિયળ જોખમમાં છે ! મારી પવિત્રતા ઉપર તલ્વાર લટકી રહી છે ! હું ક્યાં જાઉં ?....કોનું શરણ માગું ?....હુનિયામાં મારે માટે ક્યાંય સ્થાન નથી ! ઓ ! જગદાધાર માફે રક્ષણ કરો !....રક્ષણ કરો ! ”

આ સમયે પણ મને મારા જ્યોતિર્નુ સ્મરણ આનંદ
નહિ....જે ખરેખર હું તેમને છેકજ ભૂલી ગઈ હતી,!

શરમ છે !....લ્યાનત છે !....પ્રિય આત્માનું સ્મરણ
સુદ્ધાંય ભૂલી જવાથી મને લાખોકોટી ધિઃકકાર છે....
વધારે શું ! ”

કેટલાક દિવસે હું લાંડન પહોંચી. કઇ સ્ટ્રીટ ઉપરના
મકાનમાં મને રાખવામાં આવી હતી તેની મને ખબર નથી
પણ એ સ્ટ્રીટ ઉપર વાહનો અને માણસોની મોટી ધમાલ
તો હતીજ. એ ઉપરથી મને એ માનતા અટકાવું પડ્યું કે
હું ઉંડી ઉંડી ગલીમાંના મકાનમાં પુરાઇ છું કે જ્યાં માણ-
સોનો અવર જવર ન હોય.

મને એક દિવાનખાનામાં રાખવામાં આવી હતી. એ
દિવાનખાનું ઘણું સારા ફરનીચરથી શણગારાયલું હતું; પણ
મને ગમતું ન હતું.

હું દુઃખભર્યા દિવસો પસાર કરવા લાગી. તે પીસ-
તાળીસ વર્ષની હિન્દુ સ્ત્રી મને જે વખત ખાવાનું આપવા
આવતી. ને પાણી તો દિવાનખાનામાં નળદ્વારા મળી રહેતું.

એક દિવસે તે સ્ત્રીએ લોજનની થાળી આપીને મને
પુછ્યું.

“ તારા આશક સાથે પરણવાનો વિચાર થયો છે ? ”

“ ચુપ, રાંડ ! ” મેં કહ્યું.

તે ખીખઈ પડી. “હી...ક. આજથી તારા માટે
ખાવાનુંય બંધ કરાવીશ.”

ને ખરેખર તે દિવસથી ખાવાનુંય આવતું બંધ થયું.
ઉપવાસ ઉપર ઉપવાસ કરતાં મારી આંખો ઉંડી ઉતરી
જતી હતી જે હું જોઈ શકતી હતી.

છઠે દિવસે તે સ્ત્રી આવીને મને ખાવાનું આપ્યું. જે
મેં ખાધું.

છ છ દિવસ સુધી ખાધા વિના હું કેમ ટકી શકી
તેના માટે તે શુ ! ને આશ્ચર્ય થયું ને મને પુછ્યું.

“છ છ દિવસ ખાવા ન મળે ને જીવતી રહી એ
અભયબ થવા જેવું છે !”

ને મને આજે પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે માફ કુમળું
શરીર છ છ દિવસ ખાવાના કેમ ટકી શક્યું.

તે પછી દરરોજ મને ખાવાનું મળ્યે જતું ને હું
ખાતી. પણ બહાર જવાની મને છુટ હતી નહિ.

એ દિવાનખાનામાં ખારીઓ હતી ને તેમાંથી રસ્તા
ઉપર દોડતા વાહનો ને ચાલતા માણસો જોઈ શકાતાં.

સ્ત્રીમરના કઠેડા પાસે જોયા પછી તે યુરોપિયને મને
કેમ નહિ બતાવ્યું હોય ? એ એક આશ્ચર્યકારક ખીના
મને લાગી.

પણ માફ એ આશ્ચર્ય તે રંડાએ મટાડ્યું : તે આમ

એક દિવસ ખાવાનું લઈને તે આવી ને મને તેજ વાત પૂછી કે જે અગાઉ પૂછવામાં આવી હતી:

“ તારા આશક સાથે પરણવાનો વિચાર હવે થયો છે ?

મેં લોજનને લાત મારી ને તેને પણ લાત મારવાની મારી ઇચ્છા હતી. પરંતુ હું તેને લાત મારું ત્યાર પહેલાં તે દિવાનખાના બહાર નીકળી ગઈ ને બારણું બંધ કરી દીધું.

બહારથી તે બોલી:

“ આટલું બધું જોર છે તે હું જોઈ છું કે તું ક્યાં મુઠ્ઠી ટકાવી રાખે છે ? ગયા છે ત્યાંથી આવવા દે તારા આશકને....તારા હાડકા હળવા કરાવું નહિ તો મારું નામ કાળી નહિ. ”

તેના એ કથનમાંથી બે વાત હું બાણી શકી એક તો એ કે મારા પર શીદા થઈ પડેલા તે યુરોપિયન લ'ડનમાં નથી,—ગહાર ગામ—ક્યાંય પણ ગયા છે—ને તેથીજ તેણે મ્હોં બતાવ્યું નથી....બીજી વાત એ કે તે રંડાનું નામ જણાઈ ચુક્યું.

શું....કાળી !....ને વાંચનાર ! તે ખરેખર કાળીજ હતી ! દેખાવમાંયે કાળી ચે હૃદયમાંયે કાળી....!

થોડા દિવસો પછી તે યુરોપિયને મને મ્હોં બતાવ્યું એ વખતે પણ કાળી તેની સાથે હતી.

કાળી અંગેલ લણેલી હતી તે યુરોપિયન તેને કહેતો. તે મને કહેતી ને હું કહેતી તે યુરોપિયનને સ્થમ-
ન્નવતી.

એ વાતચીતમાં હું બાણી શકી કે તે યુરોપિયનનું
નામ સ્મીથ હતું.

....ને એ વાતચીત ચળી બીજી શું ! હું સ્મીથ સાહે-
બને પરણવા માશું છું કે નહિ ? મેં તો રોકડુંજ પરખાવી
દીધું કે :

“હું આ જન્મે એકને પરણી ચુકી છું તે બીજાને
પરણવાની નથીજ ! માટે મને સતાવશો નહિ.”

જ્યોતિનું મને એ વખતે સહેજ સ્મરણ થઈ આવ્યું
પરંતુ તુરતજ તે હું ભૂલી ગઈ.

મહારી ચોકળી ના હોવા છતાંયે કાળીયે તો સ્મી-
થને એમજ કહી માર્યું કે “હું તેની સાથે પરણવા ખુશી
છું, ને હું તેને આહતી થઈ છું.”

એ સાંભળીને સ્મીથ હસ્યો અને કાળી તેને એકાન્ત
આપવાના હેતુથી ચાલી ગઈ ને જતાં જતાં મારા તરફ
તેણે એક દષ્ટિ ફેંકી તે દષ્ટિએ મને કહું : તારી પવિત્રતા
ઉપર તરાપ પડે છે તે તું જો !”

....ને એમજ થયું !...કાળી ગઈ, કમાડ બંધ થયું
ને સ્મીથ સાહેબે મારી નજીકમાં પગલાં કર્યા. મારો જીવ
કંઠમાં આવી ભરાઈ ગયો.

તેણે એકદમ મારો હાથ પકડ્યો ને મેં જોર કરીને તે છોડ્યો.

પુનઃ મારો હાથ તેણે પકડ્યો, મેં યુમરાણુ કરી મુકી; ધણુંક આકંઠ કર્યું; પરંતુ કામ વિવશ સ્ત્રીથે તે લેશ પણ ગણકાર્યું નહિ ને મારા શરીરને તેણે ભુજા પાશમાં બદ્ધ કર્યું.

ઓહ !...સિતમ !...મારું શરીર એક પરપુરુષના શરીર સાથે-બલાતકારે પણ-ચંપાતું હતું !...ને...ને હમણાં જ તેના ઓઠો મારા ઓઠોને ચુંબી લેશે !...મારી પવિત્રતા સદાના માટે કલંકિત થઈ જશે !...ઉફ !...મેં દાંત વચ્ચે જીભ દાબી !...ખુબ દાબી...જીભ કરડીને આત્મ હત્યા કરી જવાનું મેં પસંદ કર્યું.

મારા મોંમાં જીભને દાંત સતાવતા હતા-વીંધતા હતા તેની સ્ત્રીથ સાહેબને ખબર ન હતી ને મને ચુમવા માટે તેણે ચેષ્ટા કરી.

પણ ત્યાં તો હું ધબ દબને પડી. મારા મોંમાંથી લોહી નીકળું હતું તે જોઈને સ્ત્રીથ ગભરો ને યુમ મારી: “કાળી !”

તુરંત જ કાળીનું કાળું મોં એ દિવાનખાનામાં ઝળક્યું હશે કે કેમ તેની મને ખબર નથી કારણ કે હું તો તે વખતે બેશુદ્ધ દશામાં પડી હતી.

હા ! ઘાંચનાર !...મેં જીભ કરડી હતી; પરંતુ તેથી

મારું મૃત્યુ નીપત્યું નહિ; ને તેથીજ મારી કથા અહીંથી આગળ વધી શકે છે:

હું એ વખતે રામ શરણ પામી ગઈ હોત તો !....
તો શું !....આ કથા આટલેથીજ અટકી પડત :

પરન્તુ હજીયે મારા ઉપર સિતમ વરસાવવાનો બાકી હતો એટલે મારી જીવન દોરી તુટી નહિ.

જ્યારે હું શુદ્ધિમાં હતી ત્યારે હું કયાં હતી ?

એક ભોંયરામાં હું કેદ હતી. વિલાયતમાં આવા ભોંયરા હશે કે કેમ ? તહેની મૂને આજ શુધી ચોક્કસ ખબર હતી નહિ, આજે મને ખબર પડી કે વિલાયતમાંયે ભોંયરા હોય છે. ને મેં એવું એક ભોંયરું નજરે પડ્યું.

એ ભોંયરામાં શું હતું ? ચોતરફ બયાનક અંધકાર !.... અંધકારથી હું ઘેરાયલી હતી. મને ભોંયરામાં પુરવાનો હેતુ શું હશે ? કદાચ હું મરી ગઈ છું એમ ધારીને મને આ ભોંયરામાં નાખી દીધી હોય કે જેથી મારા મૃત્યુની ખબર કાઢને પડે નહિ; ને સ્મીથતું પાપ શુભ્ત રહી શકે.

પણ યુરોપિયન જેવી આજ્ઞાક્ષ વ્યક્તિ મારી બેશુદ્ધિથી એમ કદપી લે કે હું મૃત્યુ પામી ગઈ છું.

મને કંઈજ સમજણ પડી નહિ કે ભોંયરામાં મને પુરવામાં તેમને શું પ્રયોજન હશે....? હું તો એટલુંજ સમજી શકી કે મારી પવિત્રતા અદ્વાપિ પર્યંત હુંટાવા પામી નથી.

શક્તિને એકઠી કરીને મેં એ ખારણામાં મુક્કી મારી.....
ખારણું ઉઘડી ગયું ને માણે શરીર તેમાંથી જઘ શકશે
એટલા ખાંકારાને મેં જોયો.

એ ખાંકારા વાટે થઈને હું લોંચરાની બહાર નીકળી:
માણે શરીર સહેજ ઉઝરડાયું; પરંતુ મને એ વખતે તે
દરકાર ન હતી.

લોંચરામાંથી બહાર નીકળીને મેં શું જોયું? લોંચ-
રાનો ખીજો ખંડ! ને વચ્ચે એક નિઃસરણી:

પેલા ખંડ કરતાં આમાં સહેજ ઓછો અંધકાર હતો.

હું એ નિઃસરણીપર ચડી. ઉચે એક ન્હાનો પથ્થર
હતો જે મેં ખસેડ્યો ને હું ક્યાં આવી પહોંચી?

એક જાહેર રસ્તા ઉપર હું આવી ગઈ ને મને
હિમ્મત આવી. શયતાનના સંકળમાંથી છુટી શકવા માટે
મેં પરમાત્માનો આભાર માન્યો.

પણ મારે જવું ક્યાં? લંડન મેં તો શું મારા બા-
પદાદાએ પણ જોયું ન હતું એક ટેકસી ભાડે કરોને
દરિયા કિનારે હું ગઈ!

સદલાગ્યે તેજ વખતે મુંબઈ ઉપડનારી સ્ટીમર તૈયાર
ઉભી હતી. મારી પાસે રોકડ તો હતી નહિ એટલે ટીકીટ
લેવું મને મુશ્કેલ લાગ્યું.....પણ તુરતજ મારી દૃષ્ટિ આંગ-
ળીયો પર ગઈ. એક વીંટી તો ટેકસીવાળાને, અપાઈ ગઈ

હતી. બાકી ત્રણ વીંટીઓ હતી ને તે નંગજડિત હોઈ તેની કિંમતમાંથી ટીકીટ મળી રહેશે એમ મને લાગ્યું.

અને ત્યાં ફરતા એક જન્ટલમેનને મેં એ વીંટીઓ બતાવી. એ જન્ટલમેને વીંટીઓ જોતાં જોતાં મારા સામું ટગર ટગર જોયા કર્યું.

મને લાગ્યું કે તેની આંખોમાં વિષયનું અંજન અંજન છે.

ને એમજ થયું !....તેણે પોતાની બદલાનત બહેર કરતાં મારા હાથમાં નોટોનું બંઠલ મૂક્યું; તે એમ કહીને કે; “ મારે ત્યાં તમે આવો ને આ....હો. ”

મારે શું કરવું ? મેં ચાલાકી વાપરી.....શું !....એક ટેકસી લાડે કરી લાવવા કહ્યું.

તે બિચારો કુલાતો થોડે દુરના ટેકસીના સ્ટેન્ડ તરફ દોડી ગયો.

અહો ! કલિયુગના કાળા માનવીઓની હૃદયમલિનતા કેટલી બધી હોય છે !

આ શબ્દો કાંઈ સકળ માનવીઓ માટે નથી....દુનિયામાં કાળી ને ધોળી બન્ને બાજુ હોઈ શકે છે. ને તેથી પાપીઓની સાથે ધર્માત્માઓ પણ દુનિયા ઉપર વિચરે છે. એ વાત હું માન્ય રાખું છું ને એવા ધર્માત્માઓના પવિત્ર ચરણમાં મારા કરોડો નમસ્કાર હો !

વાંચનાર ! જન્ટલમેન ટેકસીના સ્ટેન્ડ તરફ દોડી ગયા ને મેં ત્યાં ફરતા એક પોલીસને કહ્યું કે: “ મને અચાવો ! હું આજે મુંબઈ ઉપડતી સ્ટીમરમાં જવા માટે અહિં આવી છું, ને બદમાસો મારી પાછળ પડયા છે. ”

“ ભલું થજો તે પોલીસ ભાઈનું ! કે તેણે મને આશ્વાસન આપ્યું.....ને પેલા જન્ટલમેને મને પોલીસના રક્ષણ તળે જોઈને પોખારાજ ગણી ગયા. ”

મને તેમાં નોટોના ખંડલનો લાભ થયો જેનો ઉપયોગ મેં ટીકીટ લેવામાં કર્યો. પોલીસે મને ટીકીટ લાવી દીધી ને બચેલી નોટો મેં તે પોલીસ ભાઈને આપી દીધી.

પ્રથમ તો તે સ્વીકારવા ના પાડી; પરન્તુ જ્યારે મે અત્યંત આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે મારી એ લેટ સ્વીકારવાની ઉદારતા બતાવી.

હું સ્ટીમરમાં બેઠી....ને તુરતજ સ્ટીમર ઉપડી.

‘ હાથ ! ’ મેં ઉદગાર કહયો:

ધણે દિવસે અમારી સ્ટીમર મુંબાઈના ખારામાં આવી પહોંચી ને હું ત્યાં ઉતરી ને ત્યારથી હું મુંબાઈમાં રહેવા લાગી.

ને વાંચનાર !...આ લખતી વંખતેયે હું મુંબઈમાં છું એક આલીશાન મકાનમાં છું પણ જીંદગી તો દુઃખમાંજ વિતાવું છું.

ક્ષયની માંદગીમાં હું બચી પરન્તુ આ માંદગીમાંથી હું બચીશ નહિ એમ મને લાગે છે.

વાંચનાર ! કાંઈ ખ્યાલ આવે છે મારી માંદગીનો ? મને કોઈ નિર્કળ્યો છે ને રૂંવે રૂંવે કીડા ખદખદે છે.

મારું સૌન્દર્ય નષ્ટ થઈ ગયું છે એમ કહીશ તો ચાલશે. ને ચંપાના નલવિકસીત સુમન પરિમલને શરમાવે જેવી મારા વપુ સુમનમાંથી સત્ત્વંધ ઉડતી હતી તેજ મારા શરીરમાંથી અત્યારે એટલી દુર્ગંધ છુટે છે કે ખસ, ન પૂછા વાત !

મારાથી ખવાતું નથી ને પીવાતું પણ નથી. ત્રણ દિવસ થયા હું નિરાહાર છું મારા હાથ પગમાં સહેજ પણ શક્તિ નથી.

ને આવી સ્થિતિમાં મારી પાસે કોણ આવે ? સેંકડોં યુવાનોને મારા શરીર સૌન્દર્યથી આકર્ષી શકતી તેજ હું અત્યારે છું....ત્યારે કેમ મારી પાસે અત્યારે કોઈ આવતું નથી.

કોણ આવે ?....વાસનાના લોગી યુવકોની દૃષ્ટિએ હવે હું નિર્માલ્ય લેખાઈ છું !....ને નિરાધાર દર્દીની સારવાર કરવાની દરકારવાળા પદોપકારી યુવકો હજી ભારત ભૂમિમાં ક્યાં જનમ્યા છે !

હું એકજ નહિ; પરન્તુ મારા જેવી સેંકડો-અરે ! હજારો લાખો નિરાધાર યુવતીઓ કાંઈને કાંઈ દુઃખદર્દમાં રીખાઈ છે ને એ વાતનો કોણ ઈન્કાર કરશે ?....

કોઈપણ સ્ત્રીને જીંદગી ધુળમાં મેળવવી ન પડે.

બીજું ઘણું સહમજવા જેવું છે, ને સહમજવાનું હું તહમારી બુદ્ધિ ઉપર છોડું છું..

ને વાંચનાર જહેનો !

તહમારે એ સાર લેવાનો છે કે દુનિયામાં કાળી અને ગોળી બન્ને બાળુઓ છે. તેમાં સારા માણસો કરતાં કાળા મેંદાઓ બહુ વસે છે કે ' સુન્દરી ' નેજ શોધતા ફરે છે.... પોતાની પાપ વાસનાને આધીન થઇને !.... એવા કોઈપણ શયતાનના સપાટામાં સપડાવાનું દુર્ભાગ્ય તમને પ્રભુ ન અર્પે !. ને કદાચ એવાં સંયોગોમાં સપડાઈ જાઓ તો મહારી નમ્ર વિનતી છે કે આત્મ હત્યા કરી જલો પરબુ પવિત્રતાનું લીલામ થવા દેશે નહિ. કે સતિ સ્ત્રીની પકિતમાં જેનું નામ અમૃતાક્ષરે અંજિત થાય એજ જીવન ધન્ય છે !— મહારા આ શબ્દો ઉપર હસસો નહિ !.. હું એમ નથી કહેવા માગતી કે તહમો શિયળ પ્રિય નથી... ઉભરાતા હૃદયનાં વેગથી બે બોલ કહ્યા છે તેથી ખોટું ન લગાડતાં પવિત્રપણે જીવન વિતાવી જીવંત સંકળ કરજો !

“ ને એક વાત વિશેષ !

હું આ કહેતી વખતે કેવી બે હાલતમાં છું તહેનો

“ હું તમને કયા શબ્દોમાં આપી શકું !.... પણ

મહાર, પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે !....ક્યાં

પાપ !...મારા જ્યોતિનું સ્મરણ સુદાંચે બુદ્ધી ગઈ તે....ને
પાપના પ્રાયશ્ચિત્તમાં હું જે પીડા પામું છું તે અસહ્ય છે....
તહામરે તે પરથી એજ્ઞાન લેવું કે જંને દીલ આપ્યું હેનાથી
કદી પણ બેવફા થવું નહિ.

ન્હાના મ્હોએ થતી મ્હારી આટલી ધ્રુવના ક્ષમા કરશો.

બસ !. મ્હારે જે કહેવાનું છે તે એટલુંજ ને તે
કહેવાઈ ગયું !...

ત્યારે હવે સમાપ્ત !

વાંચનાર વીરો ! જા, તારી પ્રિયતમા તહારા ગૃહ મ-
ન્દિરના પૂણ્ય દ્વારમાં અમૃત યાગવન્તી તહને વધાવવા ઉભી
છે જા; ને તહારા પ્રિયતમાના હાથ સૌભાગ્ય તિલક પ્રાપ્તી
કરે !.... અત્યંત આતુર નયને તે તારી રાહ જોઈ રહી છે !

ને વાંચનાર ખંડેન ! જા તહારા અધરામૃતનું પાન
કરવા ગૃહાંગણે ટેલી રહ્યા છે. જા; ને તહારા પ્રિયતમની
બુબા પાશમાં બદ્ધ થા.... ને મ્હને આશિર્વાદ આપ. કે
હું મ્હારી આ જીવલેણ ને હઃખદ માંદગીમાંથી સત્વર
મુક્તિ પામું; ને મરીને સ્વર્ગમાં મ્હારા પ્રિયતમ જ્યોતિને
જાળને મળું !

....કલ્યાણ !.... કલ્યાણ હો વાંચનાર !.... બાઈ ખંડેન
હો.... પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તમારું મંગળ કરો !....
મંગળ કરો ?

સમાપ્ત

સચિત્ર મીરાંબાઈ ૧ લો	૦-૧૦
સચિત્ર " ૨ જો	૦-૧૦
સચિત્ર મહાકાસા ચરિત્ર	૦-૧૨
સચિત્ર ડાકુની દીકરી	૦-૮
પ્રપંચી પતિવ્રતા યાને	
બોળો ભરથાર	૦-૪
ડાહ્યો કે દીવાનો	૦-૩
સાચત્ર મહા સતી દમયંતી	૦-૬
શ્રી સતિસુલસા સચિત્ર	૦-૪
પુખ્ત સુરત ગાયનો	૦-૬
બાદશાહ ખીરખલ	૦-૮
લાલ દીવો	૧-૮
પવિત્ર કુમાર સચિત્ર	૦-૧૦
પુખ્તસુરત બલા	૧-૧૪
સચિત્ર સત્યનાન સાવિત્રી ને	
સહરાજીએ જસમાએ	૦-૮
ભયંકર ભુતાવલીને	
ગેબી ચમત્કાર	૧-૮
સચિત્ર સત્સંગ બજનાવલી	
ગેબી કાગળ-પાકુ પુકું	
સોનેરી આપડીંગ,	૧-૮
એઆહરણ	૦-૬
એકાદશીની કથા	૧-૬
સચિત્ર રામલીલા ભા.૧લો	૦-૧૦
" ૨ જો.	૦-૧૦
આગ ભેગા	૧-૪

સચિત્ર મોકુંતુલસીકૃત	
રામાયણ	૬-૦
ગીરધર કૃત રામાયણ	૪-૦
શુદ્ધ કાવ્ય દોહન ૧-૫ ભાગ	૧-૮
સુડા બહોનેરી	૧-૮
ગુજરાતી ભાષાનું પંચીકરણ	૧-૮
શોભના યાને સુધામય	
સંસાર	૦-૬
સચિત્ર પિયાશ પ્રતિમા યાને	
બક્ષક કે રક્ષક ?	૦-૮
ચંડીપાઠ સતીક	૧-૧૨
પચરત ગીતા	૧-૨
સચિત્ર સત્યનારાયણની કથા	૦-૪
(એ ચિત્રો સાથે)	
પ્રિતમની વાણી	૦-૧૨
બૃદત દંદ્રબળ	૦-૧૨
એકાદશીની કથા પાનાં	૧-૮
" ચોપડી	૦-૧
મરૂડ પુરાણ પાનામાં	૨-૦
મરૂડ પુરાણ (ગુજરાતીમાં)	૦-૧૨
અણા ધ્યાયી રૂઢી સતીક	૦-૧૨
બદ્ધ કાનસ	૦-૮
સુવાસીની સરલા	૦-૧૨

બુકસેસર રણછોડલાલ મોતીલાલ

પુસ્તકો વેચનાર-અમદાવાદ.

ભજનશીશમળી પાનાં ૨૫૬

કી. ૦-૧૦-૦

પવિત્ર લીલાવતી

(હરિગીતમાં) ૦-૬-૦

સતી તારામતિ ૦-૧૦-૦

કોણ ચાલેક ? ૦-૧૦-૦

સદેવંત સાવળી ગા ૦-૧૦-૦

ન્યુ ખુખમુરત ગાયનમાળા

સચિત્ર ૦-૮-૦

મોટી ન્યુ ખુખમુરત

ગાયનમાળા ૦-૧૨-૦

વિજયા વિજય ૦-૧૦-૦

મુદામાળ સચિત્ર ૦-૧૦-૦

દયાની દેવી સચિત્ર ૦-૬-૦

નળદમયંતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પૃથ્વીકરણ ગુજરાતી ૧-૮-૦

શુદ્ધ કાવ્ય દોહન કી. ૧-૮-૦

સાચો સવારોર ૦-૮-૦

સંગ સમાજ ભજનાવલી

સચિત્ર કી. ૧-૦-૦

અત્રીસ પુતળી મોટી પાકું પુઠું

સાચવ ૩-૦-૮

“શોભના” સચિત્ર ૦-૬-૦

રણછોડ લીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

ગાનમા, ગુલખંડાવળી, અસસકસ્તુરી, મુંદરકામદાર દરેક સચિત્ર કી. ૦-૮-૦

પુસ્તકો વેચનાર વ્યાપારીઓને સુચના.

હાલમાં અમોએ સારા, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો અહાર પાડ્યા છે નેવાં નવા માચત્ર તેજદાર પુસ્તકો અહાર પડતાં જાય છે. આપ આપનું નામ નોંધાવશે તો છપાતા નવા પુસ્તકો જણાવતા રહીશું.

ગામેગામ એજન્ટ જોઈએ છે.

તમે બીજા આપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપિયાના અમારા સારા, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો રાખશે તો ફક્ત મુઠીમાં બહોત મારો નફો મેળવી શકશે.

કપડાના તમામ પુસ્તકો તથા બાળ દરેક પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:-

જુહાસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

લીચીરાડ-અમદાવાદ.

(વાંચો)
સચિત્ર

ચમ્પા.

કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

ક્રમિક (વાંચો) સચિત્ર કોણે આલોક ? કી. ૦-૨-૦

ક્રમિક (વાંચો) સચિત્ર ગામડાના કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

ક્રમિકોલર રજીસ્ટ્રારાલ ભાતીલાલ શાહ. રીપ્રીસ-અમદાવાદ.

